

П173842

ПЕРВОНІШЛЯХИ

1930

Поезії: Дм. Надійн, Віктор Вер,
М. Драй-Хмара, М. Грудницька.
Проза: Б. Іллеш — „Свалюва, Як
Качура — Ольга

Нариси: Ол. Ковінька — Гуні.
І. Дубинський — Залізні бійці.
Ол. Полторацький — Рейд до
Монголії

Статті: І. Кириленко — Підсумки
2-ої світової конференції ре-
волюційної літератури. М.
Степняк — До проблеми поетики
Павла Тичини. С. Лавров — Соці-
альна нерівність у творчості
М. Коцюбинського. А. Музичка —
Творча метода Валеріяна Під-
могильного. О. Немеровська —
Протест занепадництва. І. Ду-
бинський — Про війну прийдеш-
ніх днів. Л. Величко — Міжна-
родня політика 1930 р. Я. Пол-
фйоров — Еллан і музика

№ 11-12

ЗОУ — „ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

ЦНБ ХНУ
Дата повернення:

Ч

Ч

Ч

ЛИСТ

Історія України

БІБЛІОТЕКА
Обл. Пров. Київ
Рад. Пров. Київ
18/11/90 № 85

у

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 11-12
(90 - 91)

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА КНУ
173842

Книгоз. 564

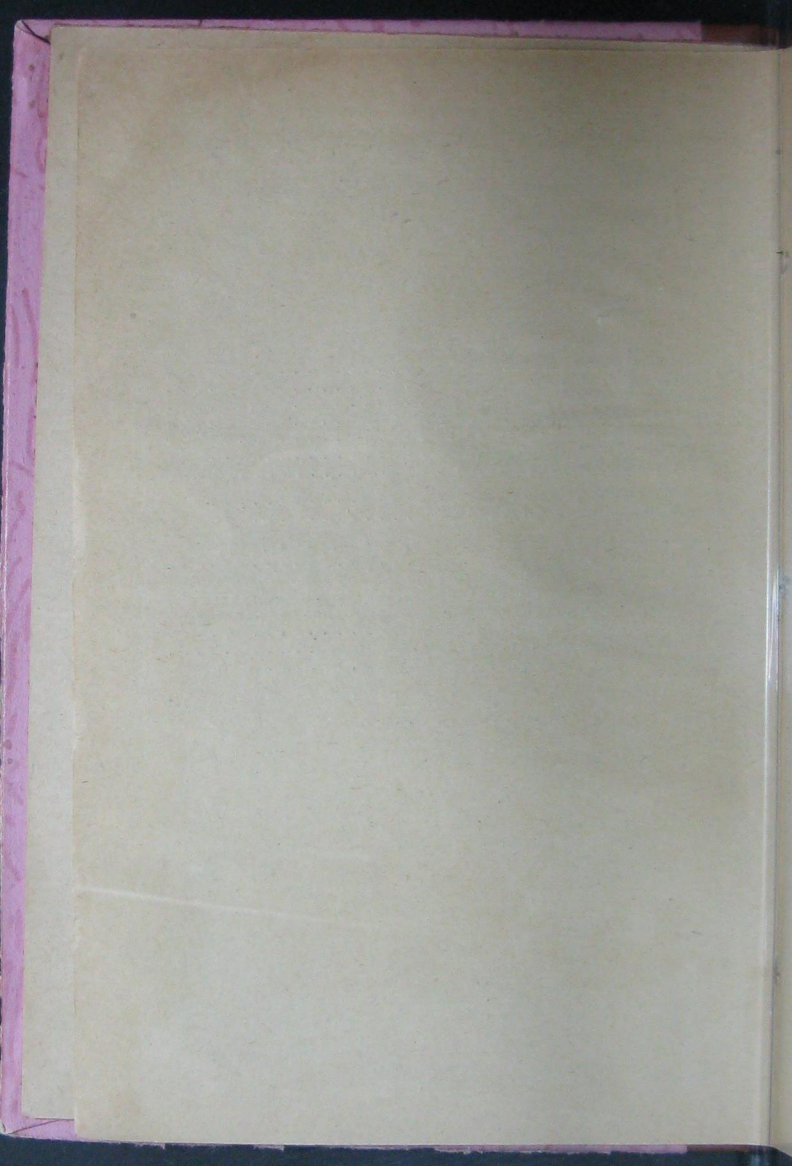
стор.
5
7
19
23
38
39
74
75
85
цін-
92
99
ого 119
ння) 126
138
148
173
187
195
206

Укрголоваліт № 29/жб, 8/П, 1929.
Зам. № 3567. Тираж 4.500.

ЗМІСТ

	СТОР.
Дм. Надіїн. Поезія	5
Ол. Ковінька. Гуни. Уривок із повісті	7
Віктор Вер. Розкуркулення. Поезія	19
Бела Іллеш. Свалява. Уривок з роману „Тися палає“	23
М. Драй-Хмара. На Хортиці. Вірш	38
Як. Кочура. Ольга. Роман (Закінчення)	39
М. Грудницька. Ударниця. (Поезія)	74
Ол. Полторацький. Рейд до Монголії. (Нарис)	75
І. Дубинський. Залізні бійці. (Нарис)	85
І. Кириленко. Підсумки 2-ої світової конференції революцій- ної літератури	92
М. Степняк. До проблеми поетики Павла Тичини. (Закінчення)	99
С. Лавров. Соціальна нерівність у творчості М. Коцюбинського	119
А. Музичка. Творча метода Валеріяна Підмогильного. (Закінчення)	126
О. Немеровська. Протест занепадництва	138
І. Дубинський. Про війну прийдешніх днів	148
Л. Величко. Міжнародня політика 1930 р.	173
Я. Полфйоров. Еллан і музика	187
Хроніка	195
Бібліографія	206

Дм. НАДІЙН

Вечірній морок був липучіший від сажі,
Крізь жовте скло завод проціджує свій світ,
Мов плинний булькотний металъ.

На сажень

Од муру вистуками клепаних копит
Випробувався брук. І візники. І хура.
І пил міцний, немов міцне прислів'я,
Пил ворохобиться мов устає на бурю,
Зверх мурів і голів, і олив'яних слів.
Та тихе небо, спершися на димарі,
Забруднене лиш чорним іслоччям диму
Вчаділими зірками блима, блима
Над вгрузлим містом...

Повертай за ріг!

Коли ж посмів пройти повз ліхтарі
Й робочий нумер на цвяшок повісив,
Будь металевим, крицею зовися
Усеньку зміну, аж до самої зорі!..
Квапливі кроки. Дверця. Цвяк. Контрольна:
Потужний гуркіт браму струсоне,
І киптява розлючена і чорна,
В баскому електричному кружінні
Мов куряниння борошна масне,
Бурляво кидається на вугляні тіні.
Та напролом іде дитя заводу,
Що оголошено за вдарний. Є прорив
Промпляну. Ще передбачають зрив
У серпні. Буйно наростає згода:
— Не зламу домогтися — перемог!
Довба асфальт уперто закаблук.
Як дощ довбав би й виміряють кроки
Путь до ливарні, де робітний рокіт,
Металю хлип і захват смаглих рук
Це звична путь од брами до печей,—
Ти ж, заступаючи на третю зміну,
Згинатимеш свою пружасту спину,
Зазнавши патосної праці честь!
Ковші. Вагранки. Готування. Стукіт.
Бригада — вся. Чекання час чіткіш.
І руки перші — бригадира руки,
Із місця зрушили найважчий ківш.
Сичить повітря з довгої кишки,
Тече металъ по колобах зчорнілих,

І вириваються у всі боки зірки,
І сходять тріском
на блюзах обважнілих...
Коли це вухо не порожній посуд.
Який поллять легеньким вітерцем би,—
Почуй як звід гуде: збільш темпи, темпи!
Як спрагле поривання до життя,
Коли зухвало кучерявиться волосся.
І наплювать на перешкоди на путях...
Встає світання. Куц зірок померк.
Тілам гарячим годі вже димиться —
Бригада вилила з дзвінкої криці.
Зверх сподівання і завдання зверх.
Вже зміна — тут. Тепер ти йтимеш звідци.
Як хороше стрічать привітні ранки!
Як одійти, втомившись, од вагранки!
Але — кінець. Зневажимо дрібниці
Формальностей — бо не відволіка
Ніщо народження більшовика..
Це у тринадцятий, у рішучий рік
Через прорив, спляновано, із криці,
Перед трудом нездатний поступиться,
Новий народжувався більшовик.

Жовтень 1930 р.

ОЛ. КОВІНЬКА

ГУНИ

УРИВОК ІЗ ПОВІСТІ

Кімната містилася на околиці міста Львова. Кімнатка — назвімо її портативніше — хатинка — правила за місце конспіративних зборів нелегального гуртка молоді. Вдала замаскованість не давала найменшого приводу, навіть найдосвідченішому окові поліції, нюхати чи так нишпорити.

Хатинка, на таке полювання в поліції, не викликала ніякої підозри. Не давала натяку, що саме тут збираються люті змовники, напасники на демократичні вольності — тут, а не де інде.

Зовні хатинка свідчила, що в республіці пана Пілсудського все гаразд — життя пливе тихо й спокійно. Мовчазні стіни, давали повне право послові Залеському апелювати до циліндрованої Європи, що в нашій країні — *Wielkiej* — Польщі, все йде по - людському.

Вряди - годи до хатинки улітало вуличне шумовиння, сповіщаючи, що життя там пливе шаленими темпами. Тут не вшухав гармидер, галас; не припинялася метушня; не вгамовували свистки сирени поліційних автомобілів; не спиняли своєї гарячкової роботи цілі юрми перевдягнених шпигунів; та все те, що у великих містах буржуазних країн вважалося за цілком природне і нормальне.

Верескливий свист автомобільної сирени часами так пронизував тимчасових мешканців кімнатки, що аж десь там, у глибині, відчувався відгомін. Хлоп'ята, яких ми назвали тимчасовими мешканцями, змовкли; вони на хвилю собі землювали вуличний гармидер і тамтешні події.

От вулицею скажено мчить поліційне авто: залящала сирена — авто спинилося. І леле! — Андрійкові на очі стала картина: до чорного авта упихають його бідного батька, старого залізничника.

Та — навіщо Андрійкові в'являти — така картинка відбулася того тижня насправжки.

Завіщо ж, питаєте? Старий залізничник вдіяв злочин великого державного масштабу: він читав українську робітничу газету.

— Пане сержанте, — запинався молодий пастерунок: — Хай би я собі голову з'їв. Чусте, пане сержанте, — хай би я собі пальці погриз, коли я брешу. Натє, прошу — читайте!

Старший поліцей, відомий нам з прізвища — Ткачук, — незграбно жмакнув газету, втупивши свої очі у те місце: «... у поліції мене їватували, вливали в нїздрі воду, били по статевим органам...»

— Читав? — грізно заволав пан старший. — Я тебе питаю, хлопа: читав цей наклеп на нашу славу поліцію, — удруге заверещав старший. — Де дістаєш ці газетні онучі?

Застуканий на такому кримінальному, явно шкідливому для людности вчинку — неборак — м'явся, позирав на добре уплетені оливом нагаї:

— Читав. Друкують же!..

— Читав! Панове! — командував Ткачук. — Панове, прошу вас, поясніть йому: де треба читати, а де ні?

Постерунки довго не барилися: вони переважно влучали в тім'я.

— Егеж, — наставно говорив у таких випадках шпигун: — ніколи не рекомендується читати того стовбчика, де написано, що тебе шмагали нагаями з оливом. Егеж — ніколи не слід так нерозумно робити. Ти вже, серденько, сам переконався.

— Істинно так! — стверджував Ткачук. — Скажи спасибі, що про себе читав. А то б!

Заким нещасливець устиг подумати — яка його пошана ждала — його миттю огріли залізною палицею, — що її догадлива поліція ніколи не забувала прихопити з собою.

— Егеж, — сказав Ткачук, схваливши цю езекуцію цмаком губ. — Стукни його, Янек, ще разок. Вдоволений? За читання чужого нещастя б'ємо двічі, за твої... Янек, Янек, я тобі, хлопчику, кажу: лусни його ще разок, наостанку.

Наказа виконувалося досить вправно: нещасливця глушили, аж в голові гуло.

Андрійкові ця сценка урізалася в свідомість назавжди. Надлюдське побиття його батька, поведінка поліцаїв, арешт, справили на юнацьке серце незабутню картину. Про таке згадуючи, він і дорікав уміркованому Микольцеві:

— Чи гадаєш, коли б тебе злапали на читання ультранаціоналістичних газет, — оминула б тебе така розправа?

— Не говори дурниць — аджеж зловили Степанка: — не було ж такого?

— А ти ймеш віри Степанкові? Степанко, як не встати, панський полигач? Невже ти ще віриш Степанкові? Та ж він, прецінь, підлиза?

— Як? Грунтуй свою підозру.

— Як, — питаєш? А коли били шибки в просвіті, Степанко на всю вулицю кричав: — «Бий. Там сидять більшовицькі агенти».

— Ай, припини плести дурниці. Хай і так: все ж Степанко має рацію.

— Чому має рацію?

— Бо там і справді сидять більшовики.

— Ну, що з цього?

— А те, — більшовики плюндрують національну культуру. Вони... проти розвитку національної культури.

— Микольцю, — спокійно, дивлячись своєму другові в вічі, вимовив Андрійко. — Микольцю, чуєш? Ти наражаєш себе на компліменти: яка ти недотепа! Та ж на радянській Україні пишно квітне українська робітничка культура, у всій своїй красі.

— Звідки ти дістаєш свої відомості?

— Ні, — ти таки справді вражаєш своєю націоналістичною сліпотою. Та й сліпці, і ті ствердять правдивість сказаного. Чи ти й досі цього не умитикував?

— Ні, — не врозумів, друже, твоєї геніяльної політики. Мій зір її не бачить, мої вуха її не чуять.

— Лихо мені з твоїми вухами, — дружньо докоряв своєму приятелеві Андрійко. — Я волюю думати, що ти, Микольцю, ладний пристати, готовий виправдати ті кривди, той жах, який чинить у Галичині вихвалена від тебе польська поліція.

— Мг!.. — вимовив Микольця. — Мг!.. Я її не вихваляю... Але...але, пристати на твої химерні переконання не можу.

— Чому?

Не можу: — авантура, розбищцтво. Загубимо те, що маємо.

— Гай, гай, гай, Микольцю. Поживеш, побачиш. А я твердо упевнився — наш шлях — шлях радянської України. Туди нам треба й голову хилити.

— Не агітуй, не допоможе.

— Я не агітую, красномовніше за мене тебе загітує залізна ціпура польської поліції. Дали вже нам волю. Ствердила її й вельми шанована, укохана від усіх Петрушевичів — пані Антанта.

— Ти говориш, як комуніст.

— Так. Ти вгадав. Я там. Комунізм — врятує нас від знищення: фізичного, культурного й морального.

Розпалений своєю правотою, Андрійко мав далі переконувати свого упертого товариша, та нараз в коридорі зашкрябало. Микольця, притуливши до щілинки вуха, зауважив:

— Це — не наші, це якась чужа особа вештається. Ой, — та там нишпорить чимало.

Цієї ж миті, в двері оглушливо застукали, калатали, аж двері хряптіли.

— Хто так тисне, — хвороба б його вхопила? — дивуючись з настирливости невідомих, запитав Андрійко.

По цих словах, у двері застукали ще дужче, ще настирливіше, — луна ходором пішла.

— Ай, шляк би вас трафив! — не витерпів Микольця. — Хто тут калатає?, Клямка цокнула й до приміщення вдерлися представники польської таємної поліції.

— Хто є — Андрій Вірчик?

— Я є — Андрій Вірчик. Чим можу слугувати?

— Облиште такий тон! — попередив старший, запалюючи цигарку. — Така послуга, як ваш арешт, вдовольняє вас? Ви не скоштували насолоди побувати у нас під арештом? Гай, гай, — побувати у нас — є вишкіл — як стати чесними синами нашої відчизни, — промовив не без іронії Ткачук (бо це він і був). — А то хто за один?

— То!.. То мій приятель.

— Як ся прозиває?

— Микольця Кравзе.

— Кравзе? — стрепенувся Ткачук: — Я цього хлоп'ятка шукаю всенький місяць. Мені вже обридло питати моїх чесних служак: «Ви не здибували Кравзе? «Чи ви й досі не злапали того гайдамаку?» «Ая, ая, такий досвід маєте, а не могли упіймати звичайнісінького стрільця».

Не в міру охочий до усяких іроній, глуму — старший поліцай покрокував до Микольці:

— Як ви, моя дитино, почуваете? Ви нічого не маєте помаршувати з нами до магістрату? Погляньте: теплий, приємний вечір... Вечір, виповнений пахощами... Не рюсайте, моя дитинко, — улесливо вів поліцай, — ви у нас ураз відчуєте, що на дворі настала весна.

Микольця не мав наміру не тільки хлипнути, а й сльозинки пустити, але поліцай, за спеціальним інструктажем при арештах, пятаками улесливим, ласкавим тоном — стратегія — як мога більше випитати за програмою: «Скажи, чесний хлопче, — де ті шибеники, що збили тебе на шлях анархізму?»

— Хлоп'ята, — величю, по - батьківському почав Ткачук. — Хлоп'ята, — кажу, мої хороші, скажіть: де ваша література, переписка, бомби?..

— Нема.

— Нема?

— Так, нема. Даремно ви з такими запитаннями сікаєтесь, — трохи схвильований відповів Андрійко.

— Будь, хлопче, обачний! — попередив Андрійка високий, гугнявий поліцай у зеленому сурдугі. — Обачність, хлопче, в присутності поліції — річ не погана. Принаймні щелепи будуть цілі.

— Даремно?.. — з робленим подивом перепитав Ткачук: — Даремно, кажете? — лагідно повторив. — Хлоп'ята, не ліпіть з себе дурників. Кажіть щиро: — де приховали?

— Кажемо щиро — ніде. Навіть питаємо: з якої нагоди цей напад?

— Гай, гай, гай, — зареготався гугнявий: — які ви хлопці недогадливі. Вас насправді не беруть здогади? — запитав.

— Ні,— разом проказали хлопці, насправді не почувавши за собою вини.
— Ай,— хай я лусну, уперше чую «ні»,— поліційний цербер ще голосніше зареготався.— Ой, трісну з сміху.— Ха, ха, ха...

— Пане Вальвовський, помовчіть! — нагримав Ткачук.— Вам пояснити причину арешту? — повернувши своє одутле лице, сухим тоном вимовив: — Не маю права тут оголошувати. Інформацію дістанете в криміналі. А доки що — марш уперед! Вас, пане Вальвовський, залишаю на обшук. Чуєте, пильний обшук!

На вулиці чатувало ще з півдесятка таких же ескуляпів; усі вони, оточивши хлоп'ят, сторожко повели Львівським бруком.

— Ані пари з вуст! — попередив старший поліцай Ткачук.— Чуєте? Пискне хто, дістане належну кару.

Хлоп'ята з такими витівками поліційних урядників, були гаразд обізнані, тому йшли мовчки, ніби в рот води набрали. Нічого ж не ставало на заваді, якому-небудь церберові стиха попхнути багнетом в спину, повідомивши потім вищу поліційну управу терміновим листом в такій редакції: — «Волоцюга, смальнувши постерунка ломакою по потилиці, намагався тікати. Але Львоня Голембовський, що був за цього славного постерунка, догнав негідника і тричі пірнув його багнетом. Бунтівник сконав».

Про такі й інші жарти польської поліції відомо було геть усім,— навіть соймовим послам. Але ці експерименти минали марно: пепеєвські посли галасували з парламентської трибуни про те, що треба карати бунтівника по закону, за певним статутом. Карати, щоб кожен точно собі уяснив: де він перебуває, і як за його нерозумні вчинки турбується польська демократія?

Ендеки навіть подали реляцію до сойму—застосовувати до всіх державних злочинців найудосконаленішої кари, яку витворила культурна Америка — електрики.

Радники вищої поліційної управи руки потирали з цієї дискусії, культивуючи систему наглих вбивств, що тут вона розквітала буйним квітом. Діставши повідомлення: «Мав спробу втікати — забили», радники бубоніли собі під носа:

— «Хай пан бог буде свідком, як то тяжко будувати польську державу».

Іноді такі жакні, люті випадки дослизували до представників могутніших держав. Великі мужі, щоб спекатись настирливих репортерів, зауважували не обачним колегам:

— Дайте волю — хай трохи поцвірінькають, доки не вгамуються. Маскованість, колего, велика річ. Я сьогодні своєму високому урядові телеграфую: — «Плітки, неварті уваги. Усе гаразд». Ви ж самі, колего, знаєте,— ми ж представники культурного світу... Убивство на вулиці — злочин. Не рекомендуємо... Для цього є замуровані, устатковані будиночки. Техніка ж!..

Польський державний муж, уважно вислухавши свого досвідченого колегу, вихованого на такій традиції, удавався до хитрого розпорядку:

— «За невмілу поведінку підчас убивства трьох бунтарів — оголошую догану. Офіцера для використання його життєвої практики, пересунути на службу до Берестя-Литовської в'язниці,— нижчий ранг розсовати сюди та туди з підващенням на посаді».

Найбільше з цих невдалих поліційних дій обурювалася соймова правниця:

— Пане Владський! Чуєте? Той поліцай, певно, якийсь шмаравоз.

— Так, пане, нестеменно шмаравоз. Не міг вкоськати того хлопчика так, як цього належить вправному вояці.

— Ну, чи не так, пане Владський. Такий клейтух негоден на лобі носити білого орла. Пляма! Завів би того бурлаку в рів — пробив би там йому черепка — і край! Холера б його не вхопила.

— А яюке, а яюке, пане! Маленьку дірочку в лобі — досить! Нема галасу,— все файно.

Але покиньмо цих панків, даруймо їм час побазікати до слушного часу,— перейдемо краще до наших хлоп'ят.

Мовчки вели... Андрійкові мимохіть спала в голову невеличка, але жахлива драма в с. Чижиківі, — яку оголосила комуністична преса.

Польський улан, виявляючи своє сумлінне ставлення до охорони спокою улюбленої ойчизни, догнав на вулиці дванадцятилітнього хлопчика, притримав його грошечки та спокійно шпигнув багнетом в спину.

— Маю за честь інформувати пана поручника, — утішений своїм хоробрим вчинком, доповідав улан: — пане поручнику, те вже поросятко більше не хрюкає — його перерізано напополам.

Поручник поглянув на улана, обдарувавши похвалою.

— Ти добре упорався з тим бадиллям. Маєш нагороду!

Отже Андрійкові впало само по собі: — вулиця темна, хоч в око стрель — чому б поліцаям не скористатись з такого щасливого моменту, заживши для себе гучної слави?

Хлопцеві і в голову не лізло: — почекай но, юначе, тебе ждуть такі веселощі, утворені дефензивою, що тобі, бідоласі, й не снить.

Довівши хлоп'ят до магістрату, найстарший наказав:

— Янек, відімкни двері, попхни туди поки що одного! А я пошукаю пана Зарембу.

Янек покvapливо ухопив за ковнірчика Микольцю, і попхнув щосили до льоху, — на додачу вшанувавши двома штурханам.

Шелеснувши до цієї ями, Микольця на спідніх східцях засторचाвав, ударившись головою об залізного постуumenta, якого кметлива поліція загодя поставила.

— А ти! — постерунок штовхнув у бік Андрійка — ти маєш почекати самого пана Зарембу, — він тобою поласує.

З сусідніх дверей, на цю балачку, вийшов грубезний, дебелий лобуряка. Розправивши лаписька, він простував сюди. Це й був сам пан Заремба.

— Де той паршивий кабан? — грізно запитав Заремба.

— Ось, ласкавий пане, — улесливо відказав Янек: — хвоськайте його, а я повартую.

— То тут не добре. Я тільки маю оглянути його. Янек? Чуєш? Я оглядаю!..

Янек вистренчився, підійшов ближче до Андрійка, плямкнувши карабіном у підборіддя. Хлоп'як аж зубами клацнув. Такий огляд почав веселити Зарембу.

— Зуби цілі?.. Ха, ха, ха!.. Приємно, приємно!.. Сукіни - бестії завчасно потовчуть, а тут — знахідка — цілі! Не встигли каналії. Ха, ха... Янек, огляд далі триває?..

Пітьма — чорне покривало ночі вгортало в свою сутінь ці жахливі акти, тільки зойки, прокльони глухо з кров'ю вилітали з уст мучеників. Стогони не йшли далі юрми поліційних патрулів. А коли б і пішли? Що з того? Зворушили б вони серця соймових балакунів, які цієї пори сиділи в пишних рестораціях, милувалися згуками чарівної музики, впихаючи до свого черева розкішну, дорогу їжу, заливаючи її старовинними винами. Умліваючи з такої солодкої обстанови, — говоруни слинили один одного, урочисто виголошуючи декларації про свободи, демократію, вільність...

А в цей час постерунок Янек не змушував себе довго чекати й гатив кулаком Андрійкове перенісся:

— Ха, ха!.. — хижо реготав Заремба. — Сапатка ціла - цілісінька... Диво, диво... Янек, я оглядаю!..

Тут Андрійко дістав одночасно два ляпаси в лице. Заремба руки потирав:

— Ха, ха!.. Щелепи цілі!.. Моє гороб'ятко, роззяв рота! — з потворно ласкавістю попросив Заремба: — Скинь сорочку. Янек!

Янек по черзі бив Андрійка, по ногах, по спині, скуб волосся, лоскотав п'яти, — усе те чинив, що панові Зарембі припадало до смаку.

Удовольнившись медичним оглядом, пан Заремба зажадав, щоб Андрійка штовхнули до його приміщення, хоч на одну годинку. Андрійко пручався, кричав,

дряпав лице своїм катом, але дужі мордівники все таки втягли до вказаного від пана Заремби приміщення. Це й було те місце, де все йде по - людському, по - культурному.

— То ти хочеш пручатися, моє серце, — сказав яхидно Заремба, беручи в руки гостру швайку. — Ми тебе миттю відучимо від цих вибриків.

Бідний хлопець аж похолов: така струментина путнього нічого не віщувала.

— Ану, серце, роззувайся, — звелів Заремба.

Андрійко стояв, мов прикований.

— Тріпніть його трошечки...

Спеціальна сторожа вхопила Андрійка під руки, сіпнувши так, як того вимагали почуття обов'язку, — й посадили на підлогу. Але ж тієї хвили він мусив підскочити. Щось гостро, боляче шпигонуло...

Приміщення, до якого оце всовують на допит — досконало умебльовано технікою брати свідчення: стіни, підлоги, рясно уквітчані електричними дротами, грантами, та цвяхами вістряв до тебе. Цвяхи гостро упивалися в тіло, і жодна задубіла істота довго на таких приладах не могла ні всидіти, ні влєжати. Оце й були знаряддя, за допомогою яких польські демократи змушували арештованих давати свідчення — правдиві й неправдиві.

Така техніка мордувань набагато випередила засоби допиту часів інквізицій: смажитись на сковороді, або ж підпикати п'яти, — така техніка ніщо проти нових винаходів польських республіканців.

— Кажі, хто твої спільники? Коли ви мали намір запроторити маршалка Пілсудського на потойбічне життя? — рикнув Заремба.

— Цього ми не мали на мислі, — спробував довести свою невинність Андрійко.

— Чого ж ти, жевжик, хвостом крутиш — нема дурних? Кажі: — яким чином ви мали уколювати ясного пана Пілсудського? Бомбою, чи кулеметом?

— Ні, — у нас такого наміру не було.

— Не було, кажеш? Янек, хлоп'я виявляє бажання, щоб ти його полоскотав. Виконай прохання.

Янек, як і завжди, слухняно сіпнув Андрійка за руку, жбурнувши його до кутка. Тут неборака підхопили, спеціально на таке діло приставлені — два високих, кремезних, як дуби, жандарі. Закрутили хлопцеві силоміць руки назад, й почали бити впоперек невеличкими, але кріпкенькими дубчакми. Поліція мала тут єдину ідею: коли кляті вибродки мають дві нирки — то одну треба відбити, — дурним хлопам цілком вистачить однієї нирки. За те поліції була почесна робота: вони ретельно ямлювали необтесаними дубцями, реготали й тішилися своєю щасливою долею — викидати з людських істот різний потрох.

Бідар стогнав, проклинав усе на світі, передчуваючи той лихий кінець, коли йому все 'дно доведеться розпрощатися з однією ниркою.

— Гай, — прорік Заремба. — Гай, дурне, чого пишши?

І повернувши своє одутловате, напудроване лице до Мар'яна Ткачука, додав: — Іч, яке пискля! Хай мене грім уб'є, коли я цього хлопака маю за краще створіння, аніж цуденя. Янек! Похлюпай його водичкою.

Похлюпати водичкою — найулюбленіша система польської дефензиви. Спосіб легенький, проте на багатьох випробований. Арештованого цупко хапають в обійми, роздягають до гола і кладуть на холодну підлогу, голічерева. Перевіривши, що усіх потрібних заходів сповна ужито, Янек, добрий, чесний охоронник людських прав, брав до рук глечика з водою — містимість якого — 8 літрів — і з гідністю особи, якій доручено виконати отакий - о вельми відповідальний репертуар, підходив до зв'язаного й не кваплячись, поволі, порскав йому в ніздрі воду: степенно, поважно, поміркано, з насолодою...

Порскати воду в ніздрі є яскравий доказ тому, що польська поліція пішла уперед, вперед, наслідуючи славні традиції своїх васалів.

Даруйте одно слово: напочатку вживання цього невинного способу точилася бурна дискусія — «система — лити з глечика прями́сінько в рот — дістала верх»,

та згодом виявили непрактичність цієї системи: вода пагубно діяла на арештованих; вони мерли за якихось там п'ять хвилин. Хутенька страта не давала ніякої втіхи панові Зарембі; він, уздрівши, що жертва останні хвилини конвульсійно дригає ногами, гірко вимовляв:

— Задубіла каналія! Яка невдача! Янек, серце, позирни — може він хоч трохи дихає?

— Ні, ласкавий пане, здох.— Щоб я вмер — гігнув!

Заремба аж замислився над таким аргументом.

— Вмер! Яке уперте бидло.

Отже, відкалатавши Андрійка, його почали поїти водичкою за системою пана Заремби. Нестерпний лескіт легенів, куди вода дзюркала, спричиняла невимовний біль.

— Янек, заткни йому пельку. Пищить, а бомби уміє шпурляти? Га? Заткни, голубе, хутішій.

Пельку затикали кавалочком брудної ганчірки, усунувши її до рота палицею та прив'язавши ремінцями на потилиці, на всякий випадок, щоб часом ганчірка не випала. У такому стані арештант починав гарчати, як зголоднілий пес.

— Ану, небораче, крикни тепер? — глумливо запропонував Заремба. — Спробуй но подати вереск? Егеж, серце, у нас все передбачено.

Удосталь потовкши змученого, знепритомнілого Андрійка одвели за ґрати: ноги йому теліпалися, мов ті древетні: з носа дзюркала кров; тіло щеміло й нило.

Вправний поліцей Мар'ян Ткачук, що був за конвоїра Андрійка, тепер доповідав замисленому Зарембі:

— По дорозі, ласкавий пане, ми пробували хлопчикові крутити пальці. Але він був у нестямі й не почував тієї млости, яку ми dokonче жадали. Кісточки хрускали, а йому хоч би що: лежить і не поворухнеться. То ми, ласкавий пане, багнетиком пощупали черепа: чи не гігнув часом? Очуманів, просто диво, пане Заремба. Я його пошпурив до льоху — кляте хлоп'я, аж крикнуло.

— Я осел! — скрикнув пан Заремба, коли йому закінчив доповідати Мар'ян Ткачук. — Чусте, пане Ткачук? — доминаючись свого правдивого назвиська, горланив Заремба, — чусте? Осел! Яка я гава, хлопець був тут сливе годину, а ми упустили підсмажити його на електричних дротах? Яка втрата! Чи ви, пане Ткачук, не сумуєте?

— Га? Мені, пане Зарембо, на смерть досадно. — Як таки так — бунтар не коштував електронів? Але не впадайте в одчай, пане Зарембо. Я приволік його друга. Уважайте, пане Зарембо, завзятий гайдамака. Дозволите упхнути цю непокору?

— Тягніть, швиденько, — захиляючись крикнув Заремба.

Микольцю увели, підвівши на очі відомого садиста пана Заремби. Хлоп'як не зважувався чогось такого просторікати, але поводився з гідністю.

Змушена, удавана усмішка пробігла на вустах досвідченого в таких справах пана Заремби.

— Що, вам зимно? — запитав. — Не турбуйтеся — скоро стане шпарко. На якому вчинкові упіймано? — запитав, повернувшись убік Ткачука.

Ткачук, урозумівши, до кого ці слова спрямовані і як спрямовані, хилитнувся грудьми:

— Упіймано, як терориста, ласкавий пане.

— Так!.. Бомбочки шпурляли? Так!.. Не думайте, що тут дурні сидять? Не гадайте, що мою посаду, рівно ж як і службу моїх колег, можуть посідати якісь там овечки?

Останні слова на колег справили добре, присмне враження: вони самовтішно усміхнулися, вважаючи цей дотеп за найвлучніший.

— Егеж, серце мое, — вів далі Заремба: тут люди сидять міцні, як мур. Та коли б ті, серце, щиро зізнався — кого ви саме мали намір ухлопати? Хто твої спільники? Я тобі, серце, кажу, як перед богом: ти дістаєш волю і нагороду. Скажи,

серце: що ти собі за Україну вбгав у голову? Яка може бути в Польщі Україна? Які тут є українці?

Микольці тремтіли губи, руки нервово шукали будьякого притулку.

— Є, прошу пана.

— Є?.. Що ти плетеш, божевільний? Яка може бути Україна, коли є Польська. Може, скажеш, ота Україна, що в Харкові?

— Ваше питання мене не обходить: я вас питаю: завіщо ви мене екскортували до арешту?

— Чи - ба! Який вискочив розумний! Дайте йому України з Харкова. Янек, не барися.

— Але ж це гвалтування! Я буду кричати — пробі,— зарепетував Микольця, уздрівши Янека з залізною палицею.

— Але ж ти, молодий гайдамака — процідив Заремба. — Янек, заткни пельку.

Коли Микольці всунули до рота ганчірку, Заремба глумливо кепкував:

— Тепер, дурний хлопче, кричи пробі. Ану, піддай голосу. Янек, пусти вогнику, хай попищить.

Електрика в п'яти — гірка доля — Микольця задригав, завурчав і впав непритомний. Ця сцена не справила на присутніх особливого враження. Однак, Заремба трошки занепокоївся, наказавши поліцаям штрикнути Микольцю уздухи палицею, щоб той, бува, не помер перше, ніж його мають повісити.

— Га? Кліпнув очима? Гаразд, продовжуйте йому нагадувати за Україну...

Дужий струміль електрики шугнув по тілі, аж зашкварчало.

— Впав? Хай відсапнеться, та ще пошпигуйте. Прокляті хлопці. Навіть електрика не збивас думки про радянську Україну.

Утомившись ретельним, дбайливим ставленням до своїх державних обов'язків, які покладалися на пана Зарембу виключно з метою розчистити шлях справжній культурі, — сумлінний служака попростував до виходу, зауваживши декілька деталей своєму помічникові:

— Коли це шеня очуняє, зробіть спробу цвяхами. Може, в його тоді одпаде хлопський гонор?

Цей стереотипний допит для Микольці закінчився ще жажливіше: йому вбивали в п'яти цв'яхи. І хоч хлопчина був у непритомному стані, проте поліційні шуліки виконували своє завдання якнайкраще.

Одубілого, зів'ялого Микольця потягли за ґрати до магістрату, вкинувши до льоху, мов зайву торбину.

* * *

Продовжувати знущання, що їх у польській державі називали загально-відомими словами «спитувати свідчення», до магістрату прибав сам пан слідчий у найважливіших справах. Це був старий, з великою практикою судовий робітник. Його службова кар'єра, «спитувати свідчення» тяглася (з невеличкою перервою, коли він, маючи не абиякий хист, був за начальника в'язниці) ще з часу імперії — Франца Йосипа.

Слідчий дідуган мав великий досвід в допитах, і не було ще такого упертого арештанта, який би не визнав своєї вини й усіх тих дій, яких він зроду не робив, чи там, скажімо, передбачав робити.

Один арештант, побувавши на допиті в цього талановитого юриста хвалився:

«То така проява. Чаклун просто. Він мене змусив визнати, що я мав аж дві рідних мами. Я довго не хотів казати такої широкої правди, та умілий, тактовний підхід цієї пронози примусили мене про таке визнати. Хай мене хвороба вдавить, коли слідчий лис не має якихось там чар. Він, спитуючи мене, підвівся та, вказуючи на цвяхи, прорік: «Хоч твоя мати живе, але я кажу — вона померла. Ти теж мусиш сказати, що вона померла». Бігме, товариство, я одразу збагнув: краще

ствердити, що моя мати дійсно померла, ніж цяхи? Хоч моя мати жива, і я думаю, що переживе отаких - о слідчих чарівників».

Промовець вів далі, втішений, що так щасливо вирвався з каземату офензиві: — «Ви,— питає, мали спробу відірвати мені голову?» Я сказав:— ваша проникливість, пане слідчий, напучає мене казати тільки істину: — мав! Ви, товариство, розумієте? Мене за це лише ляскали по губах,— а то б вони мені почали викручувати ноги, руки...

Зваживши на його від усіх визнаний талант,— спитувати свідчення, міністерство внутрішніх справ командувало на посаду слідчого у найважливіших справах Західної Галичини. Щоб виправдати свою високу місію, дідуганчик взявся за діло з таким захопленням, що тубільці аж плакали. Добре обізнаний на географії, історії народів — слідчий Мосціцький,— (таке і справді його прізвище) — не без успіху доводив своїм далеко менше грамотнішим колегам, таку істину: «Українців, панове, нема в Польщі — вони 1525 року перебралися в Марокко. Тутка, правда, трохи лишилися, але вони вчасно вимерли, або ж мають вимерти».

Йому одного разу колеги не в жарт раяли посісти катедру етнографії Львівського університету.

Отже, коли до рук цього слідчого попадав хто з тубільців і при запиті: — «Хто ви?» — відповідав: «українець» — дідуганчик шалено зіскакував з стільця, немов там його жалили гадюки, і не то свистав, не то сичав:

— Ви плетете щось таке неймовірне. Такої нації не водиться в цілому світі. Одумайтесь та кажіть правду.

Патріотичні чуття й досконале знання етнографії, не могли стерпіти такої вигадки:

— Хто ви? допитувався удруге.

— Український селянин.

— Гаразд! Добре! Я вас запроваджую до божевільні.

— Але ж я нормальна людина.

— Але ж ти нерозумно узиваєш себе українцем, а то вшистко єдно!

Така поведінка слідчого Мосціцького докотилася до авторитетних урядових кіл. Його закликали в окрему кімнату, де й зауважили:

— Ви, старий шур. Ви не виправдали повнотою покладеного на вас доручення. Ви дискредитуєте наші закони в Малопольщі? Що ви чините, стара халяво? Ви відряджуєте усіх волоцюг до божевільні. Там їм дають добрий харч; поводяться грічно. Припиніть це злочинство. Дбайте ретельніше за свої обов'язки.

Вислухавши повчальну нотацію, цей муж кур'єрським примчав до Львова, — тут йому одразу підсунули справу двох молодих терористів — Андрійка й Микольцю.

Хоч хлоп'ятка різнилися політичними переконаннями; хоч вони по іншому в'являли соціально - національне визволення,— та це не зменшувало кари. А тому що Микольця на «свідченнях» в інтересах авторитету українського поважного громадянина додав пару слів: — «Адже ми українці — націоналісти, волеємо бути під зверхністю польської ойчизни», то за такі жарти йому перепало ще п'ять зайвих потилишників.

— «Щоб ти знав,— сказав Ткачук, впихаючи Микольцю в таку яму, хоч око виими.— Егеж,— кажу,— щоб ти, гайдамако, знав, що під Польською зверхністю не сумно живеться».

Увійшовши до льоху, де хлоп'ята лежали, потовчені, пошкрябані, пошарпані, замурзані, слідчий лагідно привітався:

— Щасливий бачити вас у такому доброму стані. Ви вже, певно, познайомилися з тяжкими умовами нашої праці? Напевно, були на авдієнції в пана Заремби? Так, так... То дуже чула людина... Мое прізвище — Мосціцький. Чули? Так, так... Взавтра я з вами, мої любі хлоп'ятка, погomoню. Ви, я думаю, встигли переконатися, що мова в цих суворих, але справедливих стінах — коротка. Так, так,

хлоп'ятка, дуже стисло: «убив», «мав убити», «заріза», «мав зарізати». Оце все, що від арештованого вимагається. Убийте собі в голову наш такт і не ліпіть чванька. До завтрього! До побачення!

Вранці, другого дня, коли до його приміщення увели Андрійка, слідчий набагато ласкавіше приступив до хлоп'яти:

— Сідай, любий. Не заздрю тобі. Дістатися в ці кляті мури не бажаю ворогові своєму. Тут люди зникають, мов їх корова язиком хапає. Хап! — нема чесного, молодого, порядного хлопця.

Квітів весни, — вів далі слідчий, практикований на всі лади умілого підходу, — пишного молодого життя, буйної радості — чого іншого треба чекати в твої годи? Так же я кажу, мій любий юначе?

Андрійко, з надмірної втоми, жаги випити, — на цю прекрасну тираду про молодість і життя попросив:

— Дайте ковтнути води.

— Хай, ласкавий пан, скаже портвайну. Прошу! Ми ж не звірюки! Не дикуни! Не хвилюйся, любий, ковтай поспішніше воду та розповідай про тих антихристів, які думали згубити твою молодість.

— Я не второпую, пане слідчий, на що ви натякаєте? — перебив його на півслові Андрійко.

— Ай, любий! Не удавай з себе невинного ягнятка. Не клей з себе дурника. Тут, юначе, уміють роги правити. Краще кажи: — коли ви мали розтроцити голову панові президентові?

— Вигадки кажете, — які чую сім діб поспіль.

— Маю точні викази. Ви мали розпочати експропріацію з фільварка пана воеводи. Почастувавши бомбочкою. Ну, так же, хороший хлопчино?

— Ні — не було в нас ніякісіньких бомб.

— Ай! Я не кажу: — «бомби вже були у вашій кишені» — ні, але ви мали дістати з радянської України. Чи ви думаєте: слідчий теплень, не бачить нічого. Ви гадаєте, я подумую: «панам такі гостинці експортують з Англії?» Ще б пак! Я не такий наївний страус, як ви міркували.

— Звідки ви, пане слідчий, берете таку плітку? З неба, чи з іншого місця? — хоробро відпаяв Андрійко.

— Ой, — заверещав слідчий. — Ой, дурне хлоп'я. Хай я скисну, коли тебе сьогодні ж не полескотять електрони.

По цих словах Андрійка затіпало, мов у пропасниці.

— Не човгайся, хлопчику. Не розпускай кислиць, — улесливо заторочив слідчий. Скажи: — хто підписував обструкцію проти конституційних заходів польської держави — заборонити вчитись по вищих учбових закладах — євреям і українцям?

— Я.

— Ах, любий, як мене тішить твоє щире визнання. Ну, хлопчику, отож визнати себе винним у пожежах і підпалах панських фольварків? Ну?

— Не підпалював же. Вигадки!

— Докази ось тут — слідчий тицнув у товстелезну теку пальцем, в яку було чимало напхано директивних інструкцій з центру — якої пори та кого саме садовити на цвяхи, викручувати руки, лити в ніздрі воду...

— Тут точно зафіксовано, мій хлопчику, де ви спалили, де ви мали намір палити.

— Не пригадую — у нашому пляні такого не було.

— Не було?.. А який же плянок? Хай, любий пан, буде добрим, хорошим пташенятком і розповідь своєму батькові, як на сповіді перед самісіньким паном богом. Тоді, моя любя дитинка зазнає усіх веселощів, дістане таких примх, на які тільки здатна польська поліція. Ну, любе курчатко, не гедзкайся. Мов же по совісті. Коли і хто саме приїздив до вас з радянської України?

— Ніхто.

— Ай, який ти упертий. Не треба так міцно впинатися лобом. Не варто. Не впирайся, — пожалкуєте. Я запитую: хто саме приїздив та яке ви мали доручення? Кого вбити, кого задавити, кого спалити?.. Дозвольте розказати, я занотую.

— Нема вам, пане слідчий, чого нотувати.

— Плюхнути б вам, хлопче, у носа, от що! — гнівно висловив свої справжні думки пан слідчий. — Вбили собі в голову — ніхто — і край! Зле ви собі втовкли. Я маю такі способи щодо розмов — мертві і ті не відмовляються сказати пару правдивих слів. Егеж, хлопче, у нас техніка: з живих робимо мертвяків, — з мерців — живих. — Собача посада, хлопче, — натиснувши на дзвоника, мовив далі слідчий: — невдячна служба! — удруге потиснувши на дзвоника, удавано скаржився слідчий на свою улюблену й ушановану ним самим посаду. — Ви гарний хлопчисько — солодко плів старий жук, — очі ваші світяться правдою; вони виграють блиском незіпсованої совісті. Ваш погляд пашисть невинністю. Ви увесь — щира правда. Як би ви знали, як мені не хочеться вас, таку милу, хорошу дитину, штурляти на цвяхи. Але доведеться, бігме, доведеться, Ви з себе такого зіпили дурня, що цвяхи вас не минують. Проте, є щілинка: куди і як, від вас самих залежить. Та ну, хлопче, не куняйте. Зізнайтесь: хто?

— Рішуче кажу, — ніхто!

— Ах, так! Пане Ткачук! Пане Ткачук! Ступніть сюди на хвилинку. Маєте доручення.

— Я тут, пане слідчий. Слухаю пана слідчого.

— Маєте навантагу: — трусоніть цього бунтаря, та гарненько, щоб він упізнав хто до його їздить з радянської України?

Андрійко, уздрівши свого вчорашнього катюгу, задріботів коліньми. Упрощував, щоб його знову замкнули до льоху, щоб його заморили голодом, лупцювали, били, катували, все що завгодно, тільки щоб не віддавали в лани цього страшного чоловіка.

— Хай мене, — благав Андрійко грізного слідчого мужа, — запакують на той світ раніше, ніж цей шуліка розтулить свої кігті.

— Кігті, неважно. Так, хлопче, неважно, — хіхикнув потворно слідчий. От дзюб! Длубне, й готово! Ну йди, хлопчику, не пручайся. Сунь свої ніжки, сунь. А до пазухи пана бога устигнеш вскочити. Скоштуеш наших делікатесів, тоді. Ха, ха!.. — Пане Ткачук, дві дози води, три дози цвяхів.

Цвяхи в спину, чи там в п'яти, читач знає — це загально-визнана система, що її винайшов морфініст і п'яничка, майор офензиві, пан Заремба. Цю «прекрасну» систему тепер практикували геть у всіх місцях, де тільки вітав дух білого орла.

Заарештовані по небагатьох днях арешту звикали до цього винаходу: не кричали, не репетували, не нарікали... Чим пояснити таку дивовижну мовчанку, автор не береться. У всякому разі, арештовані поводитися досить бадьоро. Поліційні папери — повідомлення завжди складалися у такій редакції: «Арештант упродовж своїх зізнань поведив себе досить поважно: співав, скиглив, навіть пробував гарчати, але тут зомлів. Така бадьора поведінка не кидала його аж до самісінького льоху».

Униз невідмінно, на всяк випадок, для ока людського, було три підписи, чесних, правдивих свідків. Вони перед тим, як написати: «Тут щира правда. Бунтар лежав на цвяхах, як поважний пан, сопів, крестав: не кинувши ні до кого й словечком», — зводили свої благальні очі на образ богородиці, вимовляючи в свято-божньому екстазі: — Матко боска! Матко боска!

Пан Заремба випхнув христових постерунків за двері, й коротко наказав: — воду!

Отже, вода куди гірша за цвяхи. Тут воду пускають з різними варіантами — спроб безліч: ллють в ніздрі, ллють у вуха, — натурально — ллють в рота найбільше. З анатомії ми ніде не знаходили, щоб людина воду пила вухами, чи там

БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕКА

173 842

Інв. №

564

ніздрями. Але кметлива польська поліція — практично довела: воду можна лити у вухо цілими бочками. Навіть наукові кола ствердили цю нову сенквенцію. І от тепер урядники поралися біля вух, аж перепонки тріщали.

Найбільше лили води в черево. Звісно, ніхто із арештованих не мав такого колосального розміром черева, щоб в йому вмістилася ціла бочка води. Ні — арештанти попадалися з такими маленькими животиками: — кухоль, два — кричить. Отож, природньо, — животи лопалися, а урядники сповіщали вищі кола лаконічно, але чемно: «Такого то числа арештанта Кобріянець напала жага пити. Поліція ніколи нікому не відмовляла в цій конче природній потребі. Води було напущено, хоч купайся. Та Кобріянець допався, мов той віл до браги. Пив, пив, доки й луснув».

Представники урядових кіл, читаючи цього папірця, здвигували плечима, не розуміючи: — невже в Луцькому з однієї бочки води люди вмирають? У Бересті — Литовському дві пускають, і то витримують!.. Прокляті хлопці...

Остання варіяція, — пускати воду на голе тіло. Заарештованого роздягають, як мати породила. Прив'язують до стовба і відкривають гранта. Гранта причеплено угорі до стелі; звідтам струмочком, крапля за краплею, падає холодна вода, просто на голову нещасливця. Таких надлюдських тортур, ніхто не витримував: за півгодини бідар починав лупати своїми помутнілими очима. Потім його брав скажений регіт. Що далі, то голосніший ставав регіт. Людина не сміялася, а ревіла. Більше, гототала... Скажено, божевільно... Немов ціла юрма людей в екстазі божевільного, шаленого сміху. Далі людина спиняла свій дикий сміх і починала танцювати.

— Годі! — наказували: — Годі цьому, ведіть другого анархіста. А цього спровадьте до льоху. Уторуйте йому швидше шлях до пана бога.

Опинившись у цій катівні, в Андрійка зашпори зайшли і ноги умлівали.

— Ходь тут! — підставивши Андрійкову потилицю під гранта, крикнув Ткачук. — Ходь, кабане, не пручайся.

Андрійкового тулуба запутали ремінякою, скрутили руки; повернули підйому. Вода зашумувала, почали цідитися краплі. За кожним вдаром Андрійко підскакував, терплячи невимовний біль у голові, немов там голкою шпигали.

— Що, кабане, як ідеться? запитав Ткачук.

Та хлоп'я втратило здібності ворухити губами.

— Га? — приказував Ткачук. — Губи копилиш? Не хцеш зо мною розмовляти?

За чверть години, Андрійка понесли до в'язниці, напівживого.

ВІКТОР ВЕР

РОЗКУРКУЛЕННЯ

Бадян не зустрів,
підійшли коли.
— Нехай!
ні чорта!
не красти!
— Ану, виходь.
которі тут куркулі!
скінчилось
ваше щастя!
До хати
зійшлись і стали.
Проти пари очей
сотні пар!
— Йосипе Бадяне,
слухай ухвалу.
— Яму копаеш?
копай!
Так слухайте всі
громадський вирок
затверджений сільрадою
— За агітацію,
що зриває засів,
за агітацію
проти радвлади.
За злісне розбазарювання
худоби і майна
За підлив колективізації
і обдурювання бідноти
ухвалюємо:
куркуля Йосипа Бадяна...

Голос Струків затремтів
— що ти?
— Сором, Іване,
не можеш?
Коли в громадській війні
Ти
куркульню
з рушниць глушив
там ти
тоді
не тремтів?
ні?
А тут?
Злякався,
що куркульні капут?
капут
назавжди!
ех, ти!
Чи, може, шкода?
— да?
Ану, дай!
дай я!
дай мені!
Це Дзюба вперед
в шинелі своїй
бойовий!
це з Дзюбиних губ
— громадя!..
Це Дзюба
віч на віч

обличчя в обличчя
Дзюба й Бадяні!
— Громадяни!
чита далі...
— За все те,
що зазначене вище,
громадянина Йосипа Бадяна
загальні збори
села Гнилище
ухвалили
позбавити всього майна.
Весь реманент
усе, що є в хаті,
беручи на увагу
колективізацію суцільну
ухвалили;
КОНФІСКУВАТИ
і передати
до неподільного
фонду колективу.
— Що ж?
дожились значить...
слобода,
куди хоч іди!
Грабуєте?
по кишенях піде,
а я недосипав з - за п'ятака
Хоч з торбою тепер
попідвіконнях ходи.
Значить
совецька власть
така!
— А ти думав
радянська влада
за вас?
ти думав
на тебе не прийде суд?
Наша
— бідняцька

радянська власть,
а вам,
глитаям,
капут!
І як про нас
дбав ти,
як про нас
турбувався
колись
і так ми
— на чотири вітри,
під три чорти!
К бісовій мамі
котись!
І зараз таки
із кодлом вимотуйсь!
Бєбєхи бери,
щоб духу куркульського
не було! ось!
А ми собі
раду з добром,
дамо тут.
не бійсь!
ану, хлопці,
винось!
Наше берем!
не твое!
— своє!
Загарбане,
награбоване
берем собі!
в хаті,
на подвір'ї,
все що є!
— наші руки!
наші горби!
Хати тобі
заробили ми.
Наша кривця

і піт
злидними нашими
ми самі
годували
худобу
тобі
А тепер ми!
тільки ми!
тільки
наш колектив!
наші руки
на себе сами
і —
ніяких чортів!
Раптом —
— ах!
— не підходь!
— не дам!
у Бадяна
сокира в руках.
— хто перший крок
голову з пліч!
— ану там!
...Скрутили
— Амінь, Бадяне!
— Амінь тобі!
Наша сила!
Проти не станеш!
сил не губи!
Прибігли з двору
зарізав сволота,—
що? — де?
там біля комори...
коней порізав, ух звір!
таких коней!
— а ви думали, голото,
вам з поклоном?
вам віддам?
не мені

так і не вам!
Виряджали...
Бєбєхів дали...
(Багато!
не так як вони,
гади
про нас дбали)
— Їдьте!
— Їдьте!
не вертайтесь звідти!
Їдьте!
Їдьте!
Вам нема
місця тут!
сьогодні вам
капут!
Труд люд —
останні слова
останній суд!
А вже кипіла робота...
А вже на воротях
— плужний двір №...,
громадська стайня,
а в хаті Гаркавого
напроти
буде жити наймит!
Кипить робота.
Списували добро...
— які скрині?
скільки сала, зерна,
а хата яка?
буде все
колективне нині,
переписуйте, хлопці,
все до шматка!
— А ти що,
ганьбиш незаможний клас?
клади чоботи!
такий — сякий!

кинь!
щоб потім
ніхто не смів казати
на нас:
— розтягли!
по кишнях!
клади сякий — такий.
Клади!

тепер це наше!
не моє!
не твоє!
— клади!
спільно тепер
назавше:
одне над усім
— КОЛЕКТИВ!

СВАЛЯВА *

Лісисті Карпати. Маленьке містечко Свалява.

Долина почала зеленіти. Схили гір руді, вище — темна зелень шпилькових лісів. Ще вище — блискучий сніговий килим гірських верховин. Подекуди, наче глузуючи з неприступности височин, його плямує сірий дим заводських димарів. Три свалівські заводські димарі беззастанно викидають дим.

Завод обгороджено високим дощаним парканом, який тягнеться аж до вокзалу: колія звідти веде прямо на заводський двір. Колію цю проложили за світової війни, тоді ж розрослась і сама станція. Багато запасних шляхів, заржавілі, не потрібні тепер вісім рейкових колій — усе це спадщина війни. Але вузькоколіяку з паротягом - карликом, що тягне вагони до села Поліни, зроблено ще до війни. Нею приставляють із лісу на завод величезні дерева.

На вокзалі Петра зустрічає Тимко. Покищо він його влаштує в себе, дасть йому квартиру й харч. Там буде партійний секретаріат.

На вулиці Петра оглядають із голови до п'ят. Одягнутий по - міському, іде з Тимком, — хто б це міг бути? Петро здивовано оглядається: містечко має такий вигляд, наче війна все ще триває. Більшість чоловіків у порваних військових шинелях, жінки в салдатських чоботях, не говорячи вже про тих, кому за чоботи править обгорнута навколо ступні полотняна ганчірка.

Злидні, бруд.

— А ти іншого сподівався? — говорить Тимко. — Адже війна була справжній рай проти теперішніх обставин. Гроші не варті й десятої частки того, що варті були за війни. А тут, хоч як корона знизилась, все ще одержують заробітну плату вісімнадцятого року без будьякої надвишки.

— Чим же ви, отже, існуєте?

— Сподіванням на краще майбутнє.

Самітня топтанка з дранчастою покрівлею, одна кімната й кухня з долівкою — ось і все житло Тимкове. Та й то воно дісталось йому не спроста. Писар окружного начальника ходить у кожусі, що Тимко привіз із Москви. Писар мовчить про це не менш за самого кожуха, але справу зроблено — квартира є.

Дружина Тимкова, Ольга — з Уралу. Росла, рум'яна, білява. Від Уралу до Карпат їхала з шостимісячною дитиною. Дитину годують тепер молоком із пляшки, і Ольга вже тиждень працює на хемічній фабриці. Дитину доглядає Наталя.

Наталя теж потрапила до Сваляви з Росії. Її чоловік, полонений, доїхав із нею з Саратова до Мункача.

— Зачекай тут — сказав він їй на вокзалі, — зараз приведу візника.

Наталя чекала годину, чекала дві, але чоловіків і слід пропав.

Начальник мункацької поліції відіслав покинуту жінку на кордон, але тому, що поляки відмовились її прийняти, грошей же, зібраних від продажу з торгів Наталиного скарбу, не вистачило, щоб поїхати через Німеччину, то вона тут і

* Із роману „Тися палає“.

лишилась. Дружина Тимкова влаштувала її в себе й з великими труднощами добула їй місце на фабриці. У себе на батьківщині Наталя працювала в капелюшній майстерні, на фабриці ж у Сваляві потрібні сильні робітні руки. Довго Наталя не витримала й занедужала. Тепер вона цілі дні від раня й до вечора просиджувала коло пічки, підгорнувши під себе ноги й кутаючись у хустку. Вона маленька й тендитна. У неї вузьке лице, великі темні злякані очі й синюваті чорне волосся, розділене посередині проділом і зачесане назад.

Ольга дістає з пічки горщик із гречаною кашею. Дитина, на честь Леніна названа Володимиром, неспокійна, — її мучить перший зуб. Не перестаючи заколювати її, Ольга порастає коло пічки.

— Завари чай, Наталю.

На великий дощаний стіл без скатертини ставиться велику миску. Маленький каганець ледве блимає: Ольги, що тихцем заколисує в кутку дитину, не видно.

Зайшовши на вогник, машиніст із паротягу - карлика, Гонда голосно говорить лаючи буржуїв. Він перекинув лавку, де крім нього сиділи Петро й Наталя. Кулак у нього, як палиця. Після кожної фрази він гуркає ним по столу так, що посуд деренчить і підскакує.

Тихіше Стьопо, — заспокоює його Тимко, — не перевелись ще на світі жандарі.

— Злякався я їх. У нас демократія — кожен може пити чай, коли є за що.

букхати по столу теж можна, поки його ще судовий пристав не забрав.

У машиніста Гонди коротке щетинясте волосся й блакитні очі, чисті, як у немовлятка. Він носить салдатські штани й синю робітну блюзу. Про нього знають, що він читає газети й навіть книжки. Вихвалюється й просторікує він навмисне, щоб не вважали за «дуже вченого».

— Підігрій но ще чайничок, Наталю.

Як прийшов старий Бочкай, то розмова зайшла на серйозні теми.

— Заробітна плата... організація... страйк...

— Заробітна плата... голод... робітники тартаку... вузькоколіяка... хемічна фабрика...

— Угорська корона... чеська корона... пріле борошно... борги... заробітна плата... організація...

Бочкай — дроворуб із Поліни, самотній дід, жінка вмерла, всі три сини загинули на фронті. Сам Бочкай двічі сидів у в'язниці; вперше, ще за угорських часів знайшли в нього російський молитовник. За чехів — за постійні розмови про те, що чеські братці будуть ще чистіші за угорських панів. Він — широкоплечий дід, велетенського зросту, з величезною головою. Ноги в нього, проти довгого тулуба, непромірно короткі, а тому здається, що він не ходить, а крокує по - ввійськово. Від неділі — дня мітингу — голова йому забінтована: менш твердий череп не витримав би вдару, що полишив на потилиці старого лише величезну гулю.

— Колись хіба лише пан міг наробити стільки боргів, скільки я наробив тепер, — говорить він, приправляючи мову добірною лайкою. — Чотирнадцять годин на день працюю... Візьмеш у заводській крамниці борошна, бобів трохи, гасу та тютюну — дивись, підчас одержання не лише, що гроша мідного не дістанеш, а ще й борг за тиждень виріс. Спочатку ще лічив, а потім рукою махнув: хай господь бог лічить. Однаково йому платити.

— Невже ж уся Поліна так живе?

— Ти спитай, чи одна Поліна? А Свалява, а Домбоштелек, а Осса, а Гідвеґ, а Волоць? Гроші бачиш тоді хіба, як на вулиці знайдеш.

— Або коли від браконьєрства крихта перепаде — га, дядьку Бочкаю? — з усмішкою говорить Гонда.

— А що ж, теж робота, — ніяково заперечує Бочкай, почервонівши, як молоді дівчина — чим не робота? Дуже навіть важка робота.

Після гостей обидві жінки з дитиною пішли в кухню. Чоловіки лишилися спати в кімнаті. За постіль їм правив кожух, а вкриватися вони повинні були

другим кожухом—кожухом сина старого Бочкая, якого він приніс для «обмеблювання» партійного секретаріату.

Петрові не хотілося спати. Довго сиділи вони на лавці розмовляючи,— лише погасили каганець, гас дорого та й дістати його нелегко.

— Як, хай йому біс, дійшли ви до такого життя?

— Так, як і інші. Спершу румунська окупація. О-о-ох, і дуже ж били... Потім чехи. Ті без зайвих слів — у в'язницю, в Ілаву. Бити не били, а за шість тижнів двох на смерть уколошкали. А скільки народу, братці, до крові били — і не перелічити. Багато ця маленька країна перетерпіла з чотирнадцятого року...

Перший день почався нещасливо. Тимко з дружиною зранку пішли на роботу, а тут раптом Наталі, що заходилась господарювати, стало млосно. Почала скаржитися на біль у голові й у серці. Згорнулась у клубочок і плакала, як ображена дитина.

Прокинувся й Володимир, Тимко, й теж заплакав. Петро стояв отетеревілий не знаючи, що діяти. На щастя, на плач прибігла сусідка, ставна жінка років на сорок, в спідниці салдатського сукна, домотканій сорочці й у кольоровій хустці, пов'язаній, як у молодичь.

— Ну - ну, серденько,— по - угорському заспокоювала вона Наталю, — не плаче, люба... Утік негідник, так нічого про нього й побиватися. Коли не пожалів, покинув, не варт він того, щоб така вродлива жінка за ним плакала. Ну ж, серденько, утрить сльози.

Дитину вона взяла на руки, а на Петра прикрикнула:

— Чого, голубчику, стоїш, роззявивши рота? Поміг би краще горю—.

— Коли б знав я...

— Коли б знав, коли б знав... Знахарку треба або лікаря.

— Краще лікаря — сказав Петро.

— Ну, тоді збігай швидше. Новий лікар живе в четвертому звідси будинку — узнаєш, там червоний дах. Та й дощечка є.

На воротах вибіленого приватного будинку з червоним дахом дійсно була мідна дощечка. На ній по - українському й по - угорському написано:

ДОКТОР БЕКЕШ — ЛІКАР - ФАХІВЕЦЬ

Доктор сидить і п'є ранкову каву.

— Іду, як не піти,— з ласковою посмішкою говорить він ламаною угорською мовою.

Він швидко ковтає каву — і готовий.

Лице в нього повне, трохи опухле, гладенько виголене. У русому волоссі миготить сивина. На ньому темносиній гарно пошитий костюм, чорна шовкова краватка, рудуваті черевки. Накинувши широке пальто, він бере капелюха й палицю із срібною головою.

Крізь товсте скло окулярів у широкій роговій оправі на Петра уважно звернуто великі сірі очі.

— Ходім.

Петро швидко йде по калюжах, бризкаючи гряззю на доктора. Той докірливо поглядає на Петра, але мовчить.

З Наталею він говорить по - російськи, заспокоює її, як дитину, напуває холодною водою й кладе їй на лоб холодний компрес. Володю бере на руки й заспокоює.

— Прийдуть ще, синку, гарні часи,— говорить він, заколисуючи його, будеш жити в кращому світі, ніж той, в якому родився. Можеш цьому повірити, коли це говорить тобі дядя Бекеш.

— Що, власне, з нею?— запитує його Петро по - угорськи.

— Чоловіка треба бабочці — відповідає Бекеш. — Чоловіка. Дужого русака або українця. Але, на гірший кінець, і угорець підійде. Петро хоче йому заплатити, але лікар грошей не бере.

— Рецепта не писав — жартує він.

Тимко з дружиною, повернувшись додому на обід, бачать, що піч не топлена, Ольга заходжується поратися. Ця жінка вміло й швидко дає лад усьому: затоплює в печі, чистить картоплю, годує дитину, міняє холодні компреси на лобі Наталінім, і при цьому встигає ще говорити з Петром. Говорить вона з ним по-угорському.

— Де це Ви нашої мови навчилися? — запитує Петро.

— У «Інтернаціоналістів».

— Де?

— На Уралі і в Сибіру, від угорських червоноармійців. Я там у полку «інтернаціоналістів» служила. Там і мій Володя служив, — додає вона посміхаючись і притискує до себе свою дитину. — На сьомому місяці була, а все з коня не сходила. Кожна гвинтівка проти Колчака потрібна була.

— Правильно, киває Петро.

— Ну, ось і обід готовий. Ти не голодна чи що, Наталю? Їж, їж, добра картопля з перцем. Їсти не будеш, ніколи не поправишся...

* * *

Підходячи до дерев'яного містка, машина вповільнює хід. На тому березі крутий поворот, за яким Сваляви вже не видно. Дорога йде вузькою долиною поміж двома прямовисними горами. На цій ділянці машиністові роботи не багато, і Гонда запалює цигарку.

— Дивись, — показує він рукою в далину, — он там стояли угорські червоні Зверху наступали румуни, і звідти, зліва теж.

— Тут румуни повісили діда Осая, — показує він трохи далі на високий самітний дуб.

— Під цим горбком 24 чоловіка поховано, 24 селян - українців. Їх чотирнадцятого року повісив генерал Гафті за те, що вони начеб то чекали на росіян.

— Схилений набік хрест, бачиш? Братська могила. П'ятнадцятого року спалили тут баварських салдат, що вмерли від холери.

— Ось, дивись сюди, на цей круглий горб — теж братська могила. Три тисячі українських салдат лежать тут. У травні дев'янадцятого року вони бігли сюди від поляків. Гадали — тут ще угорські червоні, і прийшли наче додому. Румуни підпустили їх на постріл, а потім почали зблизья поливати їх з кулеметів. 2 тижні лежали непоховані. Лише, коли вітер почав доносити трупний запах до самої Сваляви, румунський полковник погнав нарід ховати трупи.

Петро мовчить. З жахом дивиться він туди, куди показує Гонда.

— Дивись...

Горби, хрести, дерева.

Петро дуже затується цигаркою, палить одну по одній.

У Поліні вони йдуть до Гонди — чекати Тимка, який має приїхати з черговим поїздом.

Дружина Гондина, маленька, жвава полька, білява, частує Петра смаженим насінням.

— Нічого більше в хаті нема, — розводить руками Гонда.

Дружина Гондина говорить лише по-польському. Петро відповідає їй по-угорському. Їм аж ніяк не порозумітись поміж себе, і маленька жінка захватно сміється. Від неї пахне міндальним милом, у волоссі в неї блакитний кісник, але малесенькі ніжки взуті у величезні, підбиті цвяхами, салдатські черевики.

Вона наспівує веселої польської пісеньки й притупує важкими черевиками. На стіні — ікони.

— Ленін — ось тут він, — показує Гонда на сундук і показує у винуватій посмішці два ряди міцних білих зубів.

— Колинебудь достанеш звідти, — посміхаючись, відповідає Петро.

Веселій настрій полчин передається й обом чоловікам. У Петра не збігає з лица посмішка, — важке вражіння від дороги майже зникло. Ця прибрана шпильковими гілками, вбого умебльована кімната впливає на нього якось особливо бадьоро.

Тимко приїжджає лише над вечір. Зачекавши ще одного товариша з Сваляви, всі разом ідуть до старого Бочкай. Кращого місця для зборів і не знайти. Глибоко в лісі, туди жодний собака не забреде.

У Бочкай в хатинці зібралось, крім Петра, ще 8 чоловіка: четверо з Сваляви, двоє з Поліни й 2 дроворуби. У всіх відчувається велике піднесення. Стільки разів останніми роками вони мали поразок, стільки вистраждали, що остаточно зневірилися у своїх силах і на допомогу сподіваються лише зовні. Угорські червоні, росіяни... Одні пішли, другі ще не прийшли. І ніхто не приніс полегшення бідності. А злидні до того дійшли, що далі терпіти не можна. І цього товариша, що прибув здалеку, вони приймають, як першу допомогу зовні. Ну, тепер, тепер уже...

— Ось він, вісник Ленінів, — пошепки пояснює Бочкай обом дроворубам.

Один із них, патлатий українець, хреститься.

— Та якое бути, братці?

— Та ось... Не знаєш, з чого й почати. Якщо викладати всі наші біди...

— За порядком давай, за порядком.

— В Оссі страйк готується...

Ну, й програєте його, — зразу ж відрізує Гонда.

— Програємо, так завод підпалимо.

— А далі, як жити будете? Попіл збирати?

— Треба плату не менше, ніж утричі надбавити. Та й то не набагато вистачить. А борги — скасувати.

— Проженуть нас, якщо стільки запрошувати будемо.

— Проженуть? Ану — нехай поpróbують — кричить Бочкай — голим руками директора Штайна задушу, цього шолудивого собаку...

— Ну, ну, — заспокоює його Гонда. — Ми, старий, зібрались тут справу обговорити.

Бочкай замовкає й, спершися на стіл, хилить голову на руки. Кудли сивого волосся спадають йому на лоб.

Петро мовчить. Здивованими очима дивиться він на вісьмох людей, що сперечаються. Недавнє весілля з них, як рукою зняло. Вони стукають кулаками, скреготять зубами, ніяк не можуть знайти виходу з цього зазубня. Дим із коротких глиняних люльок майже увібрав том'яне світло маленької лампи. Скрізь дим. Петро насилу розрізняє обличчя товаришів.

— Якщо просто так вимоги поставимо, нас на сміх візьмуть, а застрайкуємо — з голоду попухнемо. От, хай йому біс, закавичка... Якби свого часу висидів у московській партшколі, мабуть тепер би знав, як за справу взятися. А хай би лиха година взяла мою дурну голову!

— Не в голові тут річ, — докидає слово один з дроворубів. — Будемо, братці, полюванням промишляти. У лісі такого звіру, що роки з дичини прожити можна.

Другий парубок, перше ніж почати, стукає кулаком по столу:

— Підпалимо ліс у них над головою.

— У згорілому лісі більше, гадаєш, платити будуть?

Старий Бочкай підводить голову, набирає побільше повітря в легені й з розмаху опускає на стіл здоровий кулак.

— Та висловитесь Ви, нарешті, товаришу Петре?

Петро намагається щось пригадати. Десь він це чув? Від кого? У в'язниці? Чи від Пійтика? І як це було? Якось, десь у Трансильванії, так зробили румун-

ські робітники тартака... Ледве розплутує він ці спогади. А тут ще невідступно крутиться думка, що її висловила якось Марія Рожош, що не слід полегшувати злидні, що це лише затримує хід революції. Марія... Але хіба можна не полегшити, коли є змога. Хіба розмах революції послабне, якщо люди будуть певні, що не всяка боротьба закінчується поразкою? Ну, так, звісно... Розказував цей Пійтик, дорогою на російський фронт... Так, Пійтик...

— Скажи ж щонебудь товаришу...

Все це правильно, — задумливо говорить Петро. — Страйк ми програсмо, безперечно. І завод підпалювати не можна. Ні за що. Треба, товариші, організувати саботаж, масовий саботаж...

Для тих, хто не розуміє по-угорському, зразу троє перекладають слова лєнінового вісника. Нікому, крім Тимка й Гонди, слово «саботаж» незнайоме — і всеж вражіння від нього величезне. Ось воно, — загорасться надія у вимучених людей. — Ось вона допомога... Цей самий саб... Як його там назвав вісник Ленінів?

— Що?.. Як?..

— Саботаж, масовий саботаж. Страйкувати не будемо, всі на місцях лишимося, всі, як і до того виходитимуть на роботу, але поїзд котитиметься повільніше й повільніше кружлятиме маховик машини, слабніше вдарятиме сокира й повільніше звальюватиметься зрубане дерево...

— Ну, а далі?

Люди розчаровано переглядаються. Від лєнінового вісника вони сподівалися значнішого, важливішого слова.

— Ну, а далі?

— Ось і все. Дирекція задовольнить усі ваші вимоги, якщо кожне колесо буде кружлятися повільніш, ніж раніш, і щодалі — все повільніше й повільніше...

— Так, якби лише колесо, це зрозуміло, — говорить старий Бочкай.

— Коло колеса людина стоїть.

— Людина... У людини від безконечних мук теж розум сохне. Ударити — це вона ще може, але так прикидати, зважувати... Ні, це не про нас.

— А отже треба зробити, — говорить Гонда, схвильовано потираючи собі лоб. — І зробимо! — За малим не криком виривається в нього.

— Здохнемо, а зробимо — кричить і Тимко.

— З нашим народом? — з сумнівом хитає головою Бочкай.

— З нашим народом!

— Ану, розкажи, брате, ще раз, як ти собі справу цю уявляєш.

Крізь тютюновий дим ледве миготить червонувате світло каганця. У всіх обличчя пітні, голоси хрипкі. Береться до півночі, коли старий Бочкай, полегшено зідхнувши, встає з - за стола.

— Зробимо! — говорить він.

— Пора рушати, — звертається до Петра Тимко. — До Сваляви добрі 2 години ходу.

— Перше, ніж іти в таку дорогу, — говорить Бочкай, — нам треба трохи підживитися. Хліба в мене нема, але шматок холодного м'яса...

— Дичина? — посміхається Гонда.

— Так, олень... Не схотів, мабуть, дармоїд марно гинути в графському заподвижникові...

ЗЕМЛЯ ТРУСИТЬСЯ

Паротяг вузькоколійки на звороті до Сваляви зійшов з рейок. Біда невелика, але на те, щоб дати всьому лад, пішло кілька годин. Три довгі вантажні валки стояли в цей час без руху. Завідувач ділянки спершу просив, потім почав кричати й загрожувати. Люди працювали до сьомого поту, але все було марно: більша частина дня пішла на нівець.

На тартаку лопнув приводний ремінь, машина стала, а ключа від складу, де зберігалися нові ремені, як на лихо не було, він був у помічника завідувача складу, який зранку поїхав у Мункач. Кат його зна, куди цей дурень дів ключа. Чому не передав його комунібудь іншому, коли знав що їде? Поки виясняли остаточно, що ключа ніде не знайти й лишається лише зламати двері від складу, стало ще три машини.

Вантажний вагон, що прибув із Праги з написом: дуже терміново, обережно, вогнебезпечно, слід, за розпорядженням директора, підвезти до хемічної фабрики й там розвантажити. Але якось вийшло так, що до хемічної фабрики підвезли вагон кукурудзи, а празький вантаж передали на Полінський рукав. Коли помилку виявлено, поїзд давним - давно вже пішов, і вернути його було не можна, тому що паротяг, який зійшов із рейок, загородив дорогу. Прикомандирований до хемічної фабрики чеський гарматний штабовий - капітан перед усім чесним народом кричав на директора, загрожуючи йому донесенням начальству. Директор, хоч і тихіше, але теж цілком одверто загрожував штабовому - капітанові скаргю.

На другий день на вузькоколіїці обійшлося без лиха, але надмірно перевантажена валка була не на силу маленькому паротягові. Чотири вагони довелося відчепити. Льокомотив відсунув їх назад до роз'їзду, прогаявши на це пів години. Перший поїзд прибув у Сваляву з запізненням на півтори години. Другий запізнився на цілих три.

Цього дня з ременями на заводі все було гаразд, але машиністові причепилося лихо зі шлунком і, вибігаючи в невідкладній потребі, він щоразу зупиняв машину. Даремно йому пропонували піти додому, він не йшов, не бажаючи довірити машину комусь сторонньому. Вчорашній випадок із машиною змушував його бути обачним. Після обіду вже чотири машини працювали з перебоями.

Увесь день даремно сподівалися лісу з лісорозроблень. З якогось непорозуміння величезні дуби спустили в долину по той бік гори.

На третій день рано вдосвіта до Петра з'явився бухгалтер фабрики.

— Мені треба з вами переговорити в дуже важливій справі, добродію Коваче.

— Будь ласка.

— Віч - на - віч.

Бухгалтер кинув у бік Наталин.

— Можете бути цілком спокійні — ця жінка ні слова по - угорському не розуміє...

— Все ж...

Петро послав Наталю на кухню.

— Слухаю вас.

— Скажу коротко й прямо, — почав бухгалтер. — Дирекція фабрики готова заплатити вам двадцять тисяч чеських корон за те, щоб ви сьогодні ж поїхали й ніколи більше до Сваляви не поверталися.

Відповідь Петрова теж була коротка. Не говорячи ні слова, він так ударив бухгалтера по морді, що той заюжився.

Того ж вечора начальник округи заарештував Петра. Уночі, з невідомої причини зайнявся будинок помічника директора. На ранок пожежу загасили, але все, що не стало здобиччю вогню, вкрай зіпсовано водою. Ранком Петра випустили. На квартирі на нього вже чекав один із інженерів: дирекція заводу запрошує його прийти для переговорів. Сама дирекція пропонує загальне збільшення зарплати.

— Прийдемо.

Петро і вісім робітників - делегатів сіли за стіл.

Проти них сиділо три представники заводської адміністрації й, як безсторонній спостерігач, жандарський ротмістр.

Від імени всіх говорив Тимко.

— Восьмигодинний робітний день, збільшення зарплати втричі заднім числом за шість місяців, уся заборгованість скасувати.

Директор затрусився від люті.

— Та ви п'яні чи що — закричав він.

Переговори були перервані.

Директор того ж вечора поїхав ув Унівар.

Другого дня в Сваляву прибули Рожош і Секереш.

Рожош скликав нараду — від кожного цеху по 10 — 12 робітників. Тимко й Гонда підібрали людей. У порожньому депі зібралося з півсотні людей.

Рожош радив зменшити вимоги.

— Якщо завод стане, вся округа лишиться без роботи. Не можна доводити завод до банкрутства.

— А з голоду пухнути можна?

— А драти з нас шкуру можна?

— Ти, ти!.. І ти туди ж?

Звіряча злість душила людей. Не втрутись Петро й Гонда, Рожошеві мабуть би гарненько нам'яли боки.

Рожош вдруге взяв слово. Ледве пощастило домогтися тиші. Рожош був блідий. Звідусіль дивилися на нього палаючі зненавистю, наліті кров'ю очі.

— Я тому лише порадив вам зменшити вимоги, що сумнівався, чи вистачить у вас сили до кінця довести боротьбу. Тепер я бачу, що помилився. Відстоюйте, товариші, вашу правду до кінця.

Після наради Рожош, як і завжди після невдачі, захворів. Почував себе так погано, що не мав сили поїхати додому й змушений був лишитися на ніч у Сваляві. Йому дали кімнату в приміщенні дирекції. Петро запросив до нього доктора Бекеша.

Доктор уважно оглянув хорого й негайно поклав його в постіль. Небезпеки, заявив він, нема ніякої, але й жартувати з цим аж ніяк не слід. Якщо хорий буде перетомлюватися, хвороба може набути серйозного характеру.

Бекеш допоміг Рожошеві роздягтися й закутав його тепліше. Сам погодився лишитися при ньому на ніч, не довіряючи будькому доглядати хорого. Він сам кожної чверть години буде змінювати холодний компрес, який положив на палаючу голову Рожошеву.

Стемніло. Бекеш, спустивши штори, засвітив електричну лампочку, наперед обв'язавши її носовою хусточкою, щоб яскраве світло не непокоїло хорого. Велика кімната на троє вікон мала напівтемряву. Серед простого, трохи обшарпаного меблювання цієї кімнати для приїжджих, яскравою плямою виділявся величезний, на людський зріст, портрет Массаріка в блискучій позолоченій рамі.

Бекеш присунув стілець до самого ліжка хорого.

— Болить? — тихо запитав він.

— Болить.

— Нічого, пройде. Погана штука ці нервові болі голови, але вони швидко проходять. Треба лише як слід спочити. Не посміхайтесь, добродію майоре, я й сам чудово розумію, що у вас часу спочивати немає. А все ж, як лікар, я дуже рекомендував би вам спочити. Але, як український патріот, я повинен би перше бажати, щоб ви працювали якомога більше. За українську справу — хоч скільки працею, все мало. Двадцять чотири години на добу повинен би кожний українець працювати на спільну справу...

Хорий підвівся в постелі й незрозуміло почав дивитися на доктора. Але той з ласковою настигністю знову положив його, закутав і поправив компрес, що збився на бік.

— Якщо не хочете пролежати кілька днів, не рухайтесь, не говоріть. Не забудьте, що ви хорий і що ваше здоров'я, ваші сили належать не вам, а всьому українському народові.

Відповіддю йому був жалібний стогін.

— Так, так, — зідхнув Бекеш. Багато шляхетних людей віддають своє здоров'я, багато юного життя гине для великої справи. Але ці жертви не даремні.

Україна стане вільною, могутньою, великою, багатою. Сорокамільйонний нарід... Багатий чорнозем, залізо, вугілля, нафта... стародавня культура. Найстаріша в Східній Європі... Ради бога, не підводьтесь, це може викликати надзвичайно для вас тяжкі наслідки. Захуйте руки під ковдру. Так... Як я зрозумів недокінчену вашу фразу, ви, добробію майоре, запитували, що ви маєте до справи України? Дивне запитання! Воно ясніше за всякий термометр показує, що у вас жар. Не говоріть, благаю вас, я не чекаю відповіді на свої запитання. Але я вас запитую: адже це ви — керівник русинської соціалдемократичної партії, чи не так? Гарразд! А якій справі може служити русинська соціалдемократична партія, як не справі звільнення України. Чи можуть українські селяни бути чеськими націоналістами? Або угорськими націоналістами? Що ж їм лишається? Інтернаціоналізм. Іншими словами: більшовизм. Або ж — справа українського народу, справа сорокамільйонного українського народу. Вибирайте.

Хорий глухо застогнав.

Приглушений бас Бекешів нагадував далеке гудіння органу.

Його сірі очі горіли, м'ясисте сонне обличчя ожило.

— Чеські брати звільнили українців Прикарпатської Руси. А наслідки які? Найбільший поміщик — прусак. Завідувач маєтку — угорець. Жупан — чех. Директор фабрики — єврей. Чи варт говорити далі! Ні, українському селянинові звільнення нічого не принесло. Він, як і перше, тягне своє ярмо, і кожний жиріє його потом. По той бік Карпат, у Галичині — влада поляків. Ще далі — Ради... Немає нещаснішого за нещасний український народ.

Хорий тяжко стогнав.

— Так, немає нещаснішого за нього, а все ж майбутнє належить йому. Близьке майбутнє. Найближче. Поляки нападуть на Ради — це справа кількох тижнів, а, може бути, й днів. Якщо переможуть поляки, вони заволодіють Україну. Але двадцять мільйонів поляків не зможуть тримати підлеглими сорок мільйонів українців. Тому, на випадок перемоги поляків, неминуча нова війна, українсько-польська, і з цієї війни поляки вийти переможцями не можуть ніяк. Якщо ж переможуть більшовики, і Польща втратить своє значення, Антанта примушена буде зрештою зрозуміти, що не маленька Польща є вартовий Європи, що не Польщу треба висувати проти більшовиків, а сорокамільйонний український нарід.

— Спати хочеться, — жалібно проговорив Рожош. — Почуваю, що тепер міг би заснути.

— Не можна ще вам засинати. Перше ви повинні поїсти — ви й так дуже знесилились. За півгодини дістанете двоє яєць ріденьких і склянку молока. Тоді заснете. А щоб допомогти вам хоч би трохи зменшити час, я вам скажу щось, що вас може зацікавити: генерал Парі — великий друг українського народу. Так, так... А тому що генерал Парі людина діла, то він готовий і грішми підтримати, а деякою мірою й тепер уже підтримує українську народну справу. Якщо ж зважити, що через нашу маленьку країну йдуть три залізничні колії, що зв'язують середню Європу з Галичиною, якщо зрозуміти, що доля російсько-польської війни вирішиться на полях Галичини, якщо зрозуміти те, що в нашій країні лише наша партія підходить для мобілізації мас, — то, Іване Рожоше, слово за тобою. Український нарід чекає від тебе вирішального слова. У звільненні українського народу наша країна матиме ту ж роль, яку в боротьбі за об'єднання італійського народу мав П'ємонт, і ти, Іване Рожоше, ти...

Бекеш обірвав мову на півслові.

Хорий тяжко застогнав.

Бекеш нахилився над ліжком до самого вуха Рожошевого.

— На гроші, одержані від генерала Парі, — прошепотів він, — я закупив зброю. Цією зброєю ти можеш коли завгодно розпоряджатися. Український нарід, готуючись до визвольної війни, прийшов до тебе, проводир...

При слові «зброя» хорий дико крикнув і одним стрибком став на ноги

— Геть!— закричав він.— Геть! Зараз же геть!

— Але ради бога, майоре, ваше здоров'я...

— Я здоровий. Зразу ж іди геть. І якщо ще раз попадешся мені на очі...

Від люті в нього затамувалося дихання. Стоячи посеред кімнати босоніж, в самій білизні, він загрожував кулаком переляканому, що задки сунувся до дверей лікареві, і мабуть задушив би його, як би той не поспішив швидше вийти.

Рано вдосвіта в Сваляву приїхала автомобілем Марія Рожош, викликана телеграмою до хорошого брата. Але хоч як вона поспішала, а брата вже не застала: він першим ранковим поїздом поїхав ув Унгвар.

Коли Марія прийшла до Петра, в нього якраз відбувалася нарада. Петро хотів організувати мітинг, але начальник округи дозволу не дав. Крім старого Бочкая, всічасники наради поділяли думку Гондину, що мітинг доведеться відкласти. Бочкай теж, нарешті, погодився, але Марія ні за що не хотіла пристати на таку думку.

— Я вам покажу, Петре, як треба боротися.

— Увечері вона пішла до заводської брами й, вилізнивши на купу дощок, стала чекати на робітників. Вона була в темносірому, англійського викрою, костюмі, а червоною кумачевою хусткою пов'язала голову, як селянські молодиці.

— Товариші робітники й робітниці!

Робітники, що валом валили з заводської брами й, швидко обступили Марію.

— Товариші, досить злиднів. Досить голоду. Хто й далі буде покірливо мритися зі злиднями, той мерзотний зрадник!

Захоплені крики. Лице Марії сяє.

— Якщо дирекція не припинить своєї падлючної гри, підпалимо завод.

Мовчанка. Тепер усі чудові слова Марії летять на вітер. Натовп слухає мовчки й сторожко. Подекуди чути навіть недовірливе ремствування.

Натовп лишається мовчазний і тоді, коли шість легіонерів стягають із дощок Марію, що захищається від них руками й ногами, зубами й нігтями.

Марія верещить, борсається, кусається, дряпається.

Легіонери зв'язують їй руки й затикають рот брудною ганчіркою.

Коли Петро прибігає на місце імпровізованого мітингу, Марія вже в управі начальника округи.

Тієї ж ночі її одвозять у Мункач, де жупан зразу ж наказує її звільнити. Через тиждень зникають і синяки від легіонерських кулаків.

Уперта боротьба в Сваляві тривала.

У Поліні до крови одлупцювали провокатора. Жандарі заарештували трьох дроворубів, але ті дорогою втекли. Другого дня ввечері за малим не до смерті побили жандаря: ззаду накиннули йому на голову мішок — решту вже не тяжко було зробити. Зброю в нього, звісно, відібрали.

Наступного дня переговори відновились, але через півгодини сторони вже не говорили, а несамовито кричали, загрожуючи одна одній.

Директор переїхав у Мункач.

Петро переселився в поліський ліс.

Машини на заводі ледве-ледве працювали. Поїзд сунувся тихше від пішого.

На завод приходили жінки:

— Скільки ще сподіватися наших грошей? Невже й тепер пошиють у дурні?

Діти кидали на вулиці каміння в головного інженера й співали хором:

„Зачекайте, пес буржуїський,
Ось прийде Бела Куні!..“

Війна тривала ще три тижні. На двадцять другий день підписали колективний договір. Восьмигодинний робітний день, збільшення заробітної плати вдвічі, всі борги скасувати.

Тепер уже на всіх тартаках Лісистих Карпат походом ішов масовий саботаж.

Свалява стала за гасло.

Заворушилися навіть наймити величезного мастку графа Шенборна. І в них із уст не сходила Свалява.

ВАРГА

Шоста година вечора. У Пеметі на тартаку робітний день закінчився. Коло воріт високі стоси дощок — гладенько обстругані, готові відсилати дошки. На верхній дошці, широко розтавивши ноги, стоїть незнайомий парубок із чорним скудовченим волоссям і темними очима. Зім'ятий кашкет засунуто в кишеню пом'ятих штанів. Коли перша партія робітників показується коло воріт, він широко розкидає руки й голосно кричить.

— Робітники. Брати. Я приніс вам вість од Леніна.

Через п'ять хвилин його слухають до двох сот робітників. А ще за чверть години жандарі надівають йому наручники. Сімом робітникам, що дуже голосно протестували проти його арешту, теж надівають наручники. Набивши як слід, їх згодом відпускають. Чорноволосий не долічує двох зубів, і його, всього вимазаного кров'ю, з руками, зв'язаними за спиною, відсилають пройтись поміж двома кінними жандарями, в Унг'вар. Не погана прогуляночка. Сорок кілометрів...

Другого дня начальник поліції Окулічані викликає до себе Секереша.

— Із Пеметі жандарі привели якогось секретаря партійної організації, якого ви туди надіслали. Звуть його Варга. Він виголосив більшовицьку агітаційну промову.

— Бути не може. Жандарі неправильно зрозуміли його... Кажу вам: це цілком неможливо. Варга — старий випробований соціалдемократ.

Окулічані стискує плечима:

— Дуже жаль. Доведеться відіслати його етапом на угорський кордон.

Секереш пояснює, просить, улецує — все марно.

Окулічані непохитний.

Секереш відважується на смілий крок і телеграфом просить допомоги в бергсаского жупана. На третій день Варгу звільняють.

— Дурень! Кричить на його Секереш, коли вони залишились наодинці. Невже ти ніколи не порозумнішаєш?

— Сам дурень, — спокійно відповідає Варга. — Гадаєш чехи не знають, хто ми такі? Знають і терплять нас лише тому, що хочуть за нашою допомогою боротися проти польської і угорської пропаганди. А якщо ворог знає хто ми, для чого ховати це від робітників? Чехи хочуть використати нас. Чому б і нам не використати їхню слабкість? Побачимо, хто раніше організується: комуністична партія, чи чеська державна влада!

— Видно Готтесмане, що, назвавшись Варгою, ти зразу став теоретиком... Ну, та бог із собою. Щодо суті справи, можу тебе заспокоїти. І без тебе знаю, для чого ми потрібні чехам. Все ж, для твого відома можу сказати, що чехи трохи прогадали. Ми чудово використаємо всі легальні можливості й скоро будемо господарями в цій країні. Але, поки ми слабші за них, нам треба організуватися, а не галасувати. Подивись, як чудово Петро працює в Сваляві. Розворушив усю Верховину...

— Покладись на мене. Округа Пемете не лише заворушиться, а прямо в танок піде.

— Ось цього я й побоююсь...

Розмова закінчилася на тому, що Секереш відіслав Готтесмана - Варгу назад у Пемете. Там на нього вже чекали. Повернувся він над вечір і до самого світанку говорив з шістьма колишніми полоненими, що повернулися з Росії, і кількома колишніми бійцями угорської Червоної армії.

Через три дні у Пемете почався масовий саботаж. Але тут ішло не так гладко, як у Сваляві. Дуже багато було нещасливих випадків. Проте ідея Варги, щоб окремі

групи робітників змагалися поміж собою на вміння працювати повільніше, чудово вийшла.

Але не самі робітники зважили події в Сваляві. Зважила це й дирекція. Лише в Пемете гроші запропонували не Варзі, а православному попові. А попові грошки були доречі.

Щеб не доречі. Адже у православного попа не було в Пемете ні церкви, ні утримання. Справа в тому, що греко-католицькі попи швидко зміркували, що на місце портрета короля Карла, слід повісити портрет Массаріка. Вони стали вірними слугами чеської держави, і чехи переслідували тепер православних з меншим захопленням, ніж свого часу угорська знать. Певніше — хотіли б переслідувати. Бажання було, але не вистачало сили. Православні попи працювали щосили. Греко-католицькі попи спирались на жандарів, православні ж почали лаяти чехів, а цей голос навіював народові куди більше симпатій, ніж голос судового пристава. У греко-католицького попа — церква й утримання, а у православного — паракліяни. Віру здебільша становила фактично зненависть до чехів, але це особливого значення не мало: віруючі — є віруючі.

Отже, скарбник тартаку в Пемете добродій Кляйн пішов до православного попа в Пемете. Піп був уродливий, рослий, чорнобровий чоловік. Він замовив собі в Мункачі точнісінько таку ж рясу, яку носять московські попи.

Добродій Кляйн передав попові від імені директора Шлезінгера великий нагрудний срібний хрест і без усяких натяків сказав йому, чого пан директор Шлезінгер сподівається від православної церкви. Через півгодини вдарили по руках.

Піп узявся до роботи.

— Якої ти власне віри, товаришу Варго? — почали раптом допитуватися люди.

— Якої? Звісно Лютеранської, — відповідає Варга, показуючи зфабриковану у Відні метрику.

— Гм... гм...

Піп свою справу знає: не минуло й кілька днів, як уся округа зворушена: не приведе до добра, якщо в православних партійний секретар буде лютеранин. Глухе, напочатку, ремствування переходить на відверте обурення, коли починають говорити, наче Варга навіть не справжній лютеранин, а чистісінький єврей-вихрест. Директор Шлезінгер — душа цієї антисемітської пропаганди.

— Будьте обачні, братці! Цей єврей недобре задумав!

Саботаж слабе. До членів дирекції повернулася мова.

— Що це таке? Що трапилось? Братці?.. Товариші?..

— Чусш, Варго, — говорить одноокий Юрко, дроворуб саженного росту, що втратив ліве око в бою на Солнокському мості, — треба, чусш, щось вживати.

— В чому, власне, річ?

Одноокий Юрко говорить прямо:

— Адже євреї Христа розп'яли.

— А іншого клопоту у вас немає?

— Аджеж так... Темний нарід ці лісові мешканці.

— Ну, гаразд, — говорить Варга й прямо йде до православного попа.

Йому щастить: піп дома. Він стоїть на дворі, любовно глядячи велику породисту йоркширську свиню.

— Слава Ісусові Христові. Я до вас, егомосцю. У важливій справі. Ви напевно, всією душею зрадієте: хочу привернутися до православ'я.

Попівська свиня вгодована й гарна — всього два дні, як прислав її в подарунок директор Шлезінгер. Піп, підтикавши до колін рясу, з помийним відром у руці, здивовано дивиться на Варгу.

— Та що це ви собі надумали? Доросла людина, а хоче віру міняти.

— Та, бачите, — смиренно говорить Варга, — Сам знаю, що все це одна дурниця та що тут вдієш?.. Уночі, уві сні, з'явився мені, якийсь пугатий, лисий

святий і говорить: «Ну, товаришу Варго, якщо не хочеш прямо в пекло потрапити зразу ж привернись до православної віри». Ви ж розумієте, єгомосцю, мені зовсім неохота потрапляти в пекло.

— Що сон? Дурниця!— Відповідає піп і ставить порожнє помийне відро.

Свиня суне рило у відро, потім зневірено відвертається й незадоволено рохкає.

— Сором вам. Хто ж звертає увагу на сні?— повчально говорить піп наче з амбону.

— Соромно то соромно, єгомосцю, але що вдієш — вірю в сні! А до того ще, треба сказати, що я із переконання намагаюся привернутися до православної віри.

— Переслідувана віра... говорить піп, одною рукою почісуючи свинячу шию, а другою гладячи власну бороду.— В'язниця, кайдани, а то й мученича смерть чекають православних.

— Нічого, єгомосцю! І воші вже бачив, і коросту, і куля в животі сиділа, і у в'язниці гнів — не злякаюся якогось там мучеництва...

Піп випускає свиню й обома руками погладжує бороду. Він насуплює лоба й погладжування переходить на нервові посмикування.

— Ну?— підганяє його Варга.

— Приходьте через шість тижнів,— говорить піп і, не додавши ні слова, іде в кімнату.

— Зачекай, матір твою...— бурмоче Варга й другого дня знову з'являється до попа — цього разу вже в супроводі чотирьох сильних дядьків.

— На христини прийшли, єгомосцю,— починає Варга.

Піп дивиться на нього витрищивши очі.

— Що надумали, діти мої? Потрібне шоститижнєве напучення у вірі, дво-тижнєве роздумування...

— Нічого час гаяти, отче,— втручається в розмову одноокий Юрко.— Я завжди ненавидів попів, та й узагалі побожних людей не зносив. Проте, бог мені свідок, жаль було б мені, отче, коли б з вами трапилась будьяка біда. Не бачити мені в житті підвищеного буржуя, якщо не повисмикую вам борідку, коли довго будете норочитися!

— Чого його слухати!

— Дати йому в морду.

— Терпіння, хлопці, терпіння. Не забувайте, що ми маємо справу зі святою людиною, зі служником господнім. Ну, так якже, отче?

Через чверть години Варга дістає свідоцтво про вихрищення.

— Відтепер я — православний,— говорить він того ж дня зі стосів коло заводських воріт.— Ось, дивіться, свідоцтво про вихрищення. Я зробив по-вашому, але й ви пам'ятайте. Води й хліба не дістане в Пеметі той, хто забуде що всякому православному місце в III Інтернаціоналі.

«Дорогий товаришу Секереше. З того часу, як я взяв православ'я, все йде як по маслу. І пишу я тобі, власне, лише тому, що вчора відбулася несподівана подія: прийшли в Пемете два, панського вигляду, чоловіки, агітатори великоруської партії, і організували мітинг перед будинком попа, страшенно лаючи угорців, євреїв, чехів, більшовиків і поляків, але більш за все діставалось від них українцям. Я не знав, як до цього поставитись і вважав краще відколомшати їх як слід і вигнати з села. Так і зробили. Тепер говорять, наче за це нам може дуже перепасти. Я, правда, не з лякливих, але всеж буде добре, якщо напишеш мені, чого, власне, хотять великороси і як з ними зробити, якщо знову суди сунуться, чого, проте, не думаю: віддухопелили ми їх по-совісти.

Загалом, як я вже сказав, справи гаразд.

З соціаль - демократичним привітом

районний секретар В а р г а .

Тридцятого квітня в Пеметі підписано колективний договір, на зразок договору в Сваляві. Першого травня мітинг; другого на заводі, після довгого саботажу, відновили роботу, а третього — Варга дістав телеграму від Секереша:

«Негайно особисто привези копію колективного договору в секретаріат парткомітету в Сваляві».

— Гм.. Як краще за все потрапити в Сваляву? — Запитує Варга в Юрка.

— Краще й швидше за все — пішки. Залізницею тобі доведеться зробити крюк до станції Чап, і звідти, через Мункач — ти лише пізно ввечері прибудеш у Сваляву. Пішком же це в тебе забере 5 — 6 годин найбільше. Дорога пряма, чудова камінна соша, та сама, яка від Будапешту веде через Ужок на Львів. Стара вийськова дорога.

По обидва боки соші тягнуться гори, по лівій — вони темнозелені: там переважають шпилькові дерева. По праву руку, до півдня, гори вкриті світлою зеленню дубів. Через годину гори тут змінюються на горби, порослі виноградом. По другий бік краєвид теж міняється: скрізь ялина чергується з свіжим листям дубів, осик і берез.

Серед різних відтінків зелені можна розрізнити квітні гірчаки дикого каштану. Стукає ятел, свистить івілга, шепочеться лист.

Варзі раптом захотілося співати:

„Дешева твоя кров, бідняче,
Заробити мідний гріш...”

Після двох годин дороги Варга помічає високе приміщення з червоною покрівлею й вежками. Ще трохи — і він стоїть перед чудовою садибою. Тої ж хвилини, з протилежного боку до воріт садиби підкочується величезний фіялковий автомобіль і з нього виходить Анталфі. Дорожнє пальто за малим не до п'ят, автомобільний кашкет і великі автомобільні окуляри. Не заговори Анталфі перший, Варга ні за що не впізнав би його.

— Здоров, Готтесмане! Як ти сюди потрапив?

— Ось тобі раз! Анталфі, який чорт тебе сюди заніс?

— Я найняв цей мисливський палац. Збудовано його власне, не для мене — його, багато років тому, збудував один граф, збираючись запросити до себе на полювання царя Вільгельма. А тому, що Вільгельм теперішніми часами навряд чи сюди прибуде, я й вирішив найняти його, щоб даремно не стояв.

— А на дідька тобі мисливський палац?

— По - правді кажучи, я й сам гаразд не знаю. На щось здається. А ти що тут робиш?

— Я у Волоці за слюсаря. Був тепер тут недалеко, в третьому звідси селі. Кликali вогнетривку шахву полагодити.

— Петро Ковач теж у цих краях?

— Так, — каже Варга, — Працює в Берегсасі, в якомусь кооперативі.

— У Берегсасі? А я думав — в Унгварі...

— Можливо. Напевно не знаю.

За кілька хвилин Варга прощається. Відмовляється від обіду й навіть не хоче, щоб довезено його автомобілем до Волоці.

— Дуже запанів, — злісно зауважує Анталфі.

У Сваляву Варга приходить о четвертій годині дня. Петра дома немає — він з самого ранку пішов у Поліну. Коли Варга приходить у Поліну, Петро вже в горах, у лісі. Гонда, що привів останній поїзд із Сваляви, запрошує Варгу до себе.

— Товариш Ковач теж до мене приїде, — говорить він.

І дійсно, через годину з гаком Петро з'являється:

— Готтесмане!

Вони обіймаються зі слізьми на очах.

— Чому ти не привів т. Варгу в ліс? — запитує Петро в Гонди.

- У товариша на лобі не написано, що...
- Маєш рацію. Знаєш,— звертається Петро до Варги,— на що тебе закл

кали в Сваляву?

— Ні.

Петро киває Гонді, той виходить і скоро повертається з пакою листівок.

Сімома мовами — чеською, словацькою, українською, російською, угорською, німецькою й польською — написано:

Не приставляйте зброї ворогам радянської Росії

— Невже справа зайшла так далеко?— Здивовано запитує Готтесман.

— Ти — що? Газет не читаєш?

— Нам їх приставляють лише третього дня.

— На, прочитай!..

На першій сторінці „Мункацької газети“ жирним шрифтом надруковано:

Польські літуни скинули бомби над Києвом

Переклав І. С - ко

М. ДРАЙ - ХМАРА

НА ХОРТИЦІ

Тут Січ стояла, тут гули майдани,
димилися козацькі курені,
як жар, шаріли коло них жупани,
Лунали горді, бойові пісні.
А нині все це вкрили баклажани,
картопля, свекла, огірки рясні,
і лиш могили, древні дідугани,
нагадують колишні буйні дні.
Та глянь на північ: там крицеві зводи
черкаються об небо; мов титан,
потужний мур розрік дніпрівські води.
А на горі здійснюються заводи...
То — степу дух новий, то — Дніпрельстан
грізний владар могутньої природи.

ОЛЬГА¹⁾

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

КАТАСТРОФА СТАЄ ЗА ВИХІДНИЙ ПУНКТ НОВОГО ОЛЬЖИНОГО ЖИТТЯ

Невеличке повітове місто В. перефарбувалося в захисний колір „хакі“. На плях далекої Галичини ревли гармати: „Наша доблестная арміяшла с боем по ятам иноземного флага“... Гугняво гуділи в катедральному соборі дзвони. Всі льні приміщення, частина шкіл — узято під шпиталі. На брамі жіночої гімназії — червоний хрест. На гімназіальному дворі стояли кухні, сновигали санітари, алібніці, лікарі. Дід Тимко помітно похмурів — не гонив нікого від парадного.

— Хіба ж можна дати лад, як тут таке збіговисько, — зідхав старий. Гімназія тиснулася до нікуди. Припишкли коридори. Прокурорша Аня, щоб наддати собі більше трагічної скорботи, одягла чорну косинку. Тепер з нею ходив молодий, стончений поручик і... це спричинилося до того, що всі старші гімназистки одягли рні косинки. Не стало — взяли Бублика. Пішов до війська Сокіл. Життя ще вивилося з інерції, але...

— Де там те вчення! Тепер таке: прожили день і слава господеві... хоча б шу до бога донести! — журилася баба козачиха. Ольга теж тієї думки: половини ителів нема, навчання провадиться абияк, сидіти в гімназії і витрачати час... біхала додому. Та сидіти вдома теж не випадало. Вулиці неможна перейти.

— Ой, сестро, ваш жених пішов, завсіди реготала Катря, сільських літ подруга льжина, якщо помічала що десь там пройшов бундючний, через край вихватку-тий парубійко. Це Костенко багатирський син на все село. Найкраща тема для льських зубатих цокотух — його невідале залицання. Але Катря й тут не посту-лася.

— „Ой, сестро, то ж краса! Сидимо ми з Ольгою, вона як там у школі в них зповідає, коли бачу — йде. Олю, кажу, дворянин Костенків суне, він женитися ирається, то чи не вас, була, нагледів? — засміялися. Чекаємо. Захо-о-о-дять... Вдрастуйте, небесні віденія. Можна присісти?“

— А чого ж, кажу, сідайте. Лавка витримає...

Побасував і сів. Ми мовчимо і він мовчить. Зідхає. Мнеться. Ну, достотно, ото не сповна літ прийде по слово... Потім зважився.

— „Як вам наравиться наша сільська культура, мда?“

— А як вам? — питаємо.

— „Мені? — Папаша за село, а я за город, у міня ж двохкласное образование... жить хочу“ — і теребив так цілий вечір, Олі все набилював, а та йому: — „По чому пер переш, ви не знаєте?“

— „Хазайка буде з вас чудесная“. — Поплямакв і пішов. На другий вечір ще ийшов. Про що в них там була розмова — то не знаю. Тільки сидимо ми, в тре-и вечір, і регочемося з нього, коли йде... не сам. А з мене так і крикнуло:

¹⁾ Почат. див. № 8 і 9. „Ч. Шл.“.

— „Ой, сестро, старости!— Душа моя почула. Бачу Оля міниться кусає губи а тут: ри - и - ип.

— „Добривечір, у вашій хаті“— два дядьки його. За ними молодий і тількино переступив... То ж треба було бачити! Як підбіжить вона до нього...

— Здрастуйте, от не чекала! Це ви до міста їхати зібралися й пришли зі мною попрощатися?— Сідайте прошу вас! А це дядьки ваші, з вами?— Сідайте!

Молодий роззявив рота. Дядьки кликнули один на одного.

— Ми до старих — моргнули женихові — по одному ділі...

— Почекайте! Татко з мамою в дядька Семена...

— То ми по дорозі перекажемо.— Ще раз переморгнулися й без лиха з хати

— Досвіданія! Я в самому делі в город...

— Ви ще до прийому не ходили? Ні? Жичу вислужитися на прапоршика...

Так скінчилося те сватання, що через нього Ользі неприсмність. А Коваль на дочку уважав.

— Шість років тягся, клей останній з себе витягнув, щоб мав тебе Костенков віддати? Та не був би я Андрій Коваль, stokрот! Доучуйся. Війна — нічого. Панство вислужить, то й мужикові світ розв'яжеться... І наказав Ользі назад до міста їхати. Послухала. То більше, що їй починала набридати сільська стріха. Кортіло до товариства: там життя поєднане з наукою має свою мету і зміст. Поїхала назад Гімназія давала мало. Ольга більше надолужувала в товаристві й на квартирі сидючи за книгами. Раз їй випало вертатися смерком з публічної читальні. Йшла замислена „те що розходиться, сходиться знову, з найрізноманітніших тонів сплітається найчарівніша гармонія і все це виникає через боротьбу“— ця вичитана думка заглушала чийсь голос, аж поки на Ольжине плече не опустилася чиясь рука.

— Добривечір, Оль - Оль!

Уражена Ольга відскочила. Перед нею вибачливо посміхався Сокіл.

— Не лякайтеся. Ви ще не зодягнули чорної косинки?

— Ні. А ви проїждом через наше місто?— не знайшла з чого почати.

— Теж ні. Я давно тут при запасному батальйоні... Ну, як справи?— Вони завернули до вузьенької знебудженої вулички.

— Нічого, наш гурток веде Янсон...

— Це дуже добре. Перекажіть усім що я приїхав. Навчання треба посилити і... поставити на інші рейки. Сьогодні вівторок?— Я вартую. Хай Янсон скличе, на п'ятницю, загальні товариські збори... Як гімназія? Більше вдома?— Правильно. Час треба шанувати... До побачення!— І Сокіл, як так несподівано знайшовся, зник полишивши самій Ользі вірити у ймовірність зустрічі. Це несподіване побачення перемикнуло в зовсім протилежний бік її думки. Досі Ольга хоч і числила себе за члена товариства, проте не вдавалася в конкретний зміст роботи і цілі спрямовання. Просто там цікаво: читати різну заборонену літературу, вивчати революційний рух, його героїв овіяних романтикою боротьби. У своїх мріях вона часом, залітала так далеко, що... По цьому їй щочас снілася Перовська: подавала руку й сумно кликала до свого товариства. Сама того не відаючи Ольга всеж такі часами відчувала, що гурток веде її до певних настроїв, до переродження. Ось зараз, по розмові з Соколом: у неї прокидається відроза до гімназійного оточення. Або: чим пояснити те, що на ній не пишастесь чорна косинка...

Правда, вона (Ольга) ще багато чого не знає. Скажімо, як і через кого Сокіл, а тепер Янсон одержують літературу?— Очевидно є якийсь підпільний комітет. А хто в тім комітеті?— Що за люди керують життям і волею стількох організованих, на все готових, одиниць?— Побачити б їх тут (керівників) на власні очі...

Вечір і наступна ніч минули в здогадах: „Якіж то нові рейки, що на них буде поставлена робота?“ Нічого нового Ольга не придумала. Попереджений Янсон вдоволено затирав руки. Дарма Едя за Ольжиним проводом намагалася підняти краєчок таємної заслони.

— Почекайте, друзі! Маркс терпів і нам велів — ця жартівлива відповідь не вдовольняла їх, а іншої в Янсона годі було вирвати. Три дні чекання. П'ятниця — цей день, здається, був найдовший. Над вечір Ольга не витримала: підкрутила єдину культурну річ в ужитку баби козачихи, старого годинника, вперед і... з'явилася найпередніше.

— Тепер скажеш? — залишається одна година! — доправлялася в Янсона.

— Навіть і хвилина. Дисципліна, до неї треба звикати...

— Але ж ти, Олесю, впертий як папуга!

Янсон знизував плечима і пробачливо всміхався. Це впливало: не маленька ж вона дівчинка, що їй ураз тут подавай. Хто знає, що можуть думати про неї. Якесь там година і... Розміркувавши, що робила недоречно, Ольга дала собі спокій. По годині все прийшло само собою. Сиділа й порівнювала: члени товариства ті — обличчя зовсім інші. Відчувала що й вона живе з ними одним напруженням, цікавістю і острахом. На зборах ні одної підозрілої брошури, або книжки. Сокіл у своїй военній уніформі нагадував машкарадника. І загалом сьогодні тут дотепний машкарад. Янсон викопав старого реферата „Накануне великих реформ царя освободителя“. По стінах висіли олеографії — Кузьма Прутков люто насаджував на свого списа п'ятьох німців. Тихо. Переймають кожне Соколове слово.

... „Досі ми вивчали соціальний рух, його традиції і досвід клясових боїв. Ми вбивалися в палки, як ті дідуськи, щоб зміцнівши вилетіти геть з гнізда. Такий бо закон боротьби: не йти на ворога, — доки не піднесеш його меч“...

Ольга видивлялася на Сокола і він мівився; виростав, окреслювався яскравіше мужній профіль. Це вже не той у віщундірі, скрадливий і тихий педагог, це відгук далекого клекоту...

... „Самодержавство захлинається в крові великих армій, рикає з гармат, гарить, — валує з кулеметів і будує трони собі на людських кістках. Цей безум треба припинити. Саме тепер час...“

І Ольга бачить: сотні - тисяч, в гімнастерках соколів стискають кулаки, не тільки кулаки й гвинтівки наготовлені тремтять...

... „Ви мусите довести хто ви: поступ, чи насильство й темрява орудують нашою волею, життям і вчинками? Ви молоді надійні сили — з ким ви? — Час довести...“

Ольга зблідла, але це не страх. Яскраво уявляла як прийде, стане на розі й виконає присуд над якимсь генералом, чи міністром... О, в неї міцна рука.

... „Підпільний комітет вас закликає до співучасті...“

Спитатися б який це комітет, та соромно. А в тім, яка різниця... Товариство для чогось піднесло руки.

— А ви, Оль - Оль? — Сокіл дивиться трохи здивовано.

— Га? Що? І я! — сіпнула собі з просоння й засоромлено пристала до товариства. Збори продовжувалися.

Робота, (через тиждень дали), Ользі не подобалася. Нічого зовні не змінилось: урток, та ще в ряди - годи листи від Сокола носити, на чужі адреси. На гімназійнім вечері, на користь дієвої армії, їй доручили забавляти й не спускати з ока каплаухого поручника. Ходила на побачення з якимсь однорічником, при чому доповіла заздалегідь вивчене звітлення: „усе гаразд“. Такі дрібниці не задовольняли.

Забалася романтики, якоїсь змови, аби хоч принаймні конспірації, це б можна було „стиснути в холодних пальцях бравнінга“. На Ольжиний талантий день не забувися. Сповістили, що прийде „Він“, один із тих що в'яже все таємними нитками, підпільний товариш з комітету. Цю відповідальну справу — зустріти товариша на станції й провести до Янсона — доручили Ользі. Вельми врадувалася. Хотіла якийсь час побути в товаристві справжнього підпільника і... готувалася. Найперше їй треба змінити свій вираз обличчя. Воно мусить бути зосереджене, серйозне й водночас ніби то трішки безвиразне. Ні на що не треба задивлятися

без потреби. Одяг — як їй бути з одягом? — гімназіальна уніформа в таких справах... Треба десь позичити цивільного.

Баба козачиха, бачучи як готувалася її пансіонерка, дивувалася.

— Дивись, небого, бо з тої науки голова тобі вже закрутилася. Таке робиш як наш дяк, що біблію всю прочитав, а потім з хати на небо озносився.

Зворушено припадала Ольга до баби. Бренів роблено - веселий сміх.

— Хіба, бабцю, я подібна до дяка?

— Атож. — Стара дивилася бувалим оком, але того, що в таких роках спостерігала на собі (дівочої нудьги) не помічала.

Прийшов визначений день... Перший Ольжин рух: устала зірвати з календаря число. Загадково виглядало сьогодні п'ятнадцяте. На дворі лютий, а проте мороз десь то зашився. Ясна, соняшна, година.

Поїзд приїде о дев'ятій. Товариш зупиниться коло перонного годинника, зійме капелюха ніби витерти чоло і... тут вони зустрінуться. Прикмети: драпове пальто, великі окуляри. Ольга хвилювалася. До неї закрадався елегійно романтичний настрій.

— Б-бусю, може я не приїду на обід, то...

— Не загуюйся. Бо тобі так: „пішов Лесь та й увесь“, а я потім перед батьком за тебе очима маю кліпати.

— А досі ж, бабцю, ви не кліпали?

— Гляди щоб не довелось!

Примусила себе поспідати. Сьогодні в хаті душно, як ніколи. На дворі трохи покращало. На вулиці привітний день, свіже повітря — не так голосно билося серце. І обличчя виглядало так як треба (зосереджено, серйозно й трошки безвиразно). Не могла не озирнутися без потреби. Щось ніби чіплялося за в'язи, муляло й свербіло і примушувало щораз озиратися. Коли б не одяг — а він був пристойний — хто знає як би реагувала на це вулиця. Тоді Ольга взялася на хитрощі: помічена на телеграфному стовпі одна точка допроваджувала до самого стовпа, далі друга точка й так від точки до точки, від стовпа до стовпа йшла. Дивилася тільки вперед. Стовпи провадили до станції.

Вокзал. До поїзда ще чверть години. Треба щось робити, бо сидіти так, то всі чомусь заглядаються на неї. Замовила шклянку чаю й сіла при стіні, щоб якнайдалше від непевного, людського ока. Пила чай — пашів опарений язик — а мусить же вона вдавати з себе пасажирку, чи принаймні родичку якогось пасажиря, що має приїхати з очікуваним поїздом?

Станційна оповістка—вихлюпнула трохи не півшклянки чаю. Ольга квапилася вийти на перон обов'язково з пасажирями. На пероні сьогодні не рясно: пара вартових з комендантської сотні,гнулися в підстрапаних, протертих шинелинах, кільканадцять відсталих маршовиків і жменька цивільних. Ольга відчула на собі чийсь пильний, налазливий погляд. Озираючись — нічого. Пасажири, кожний дбав про себе, турбувалися за свої речі, за квитки. Хіба цей пристойно вдягнений цивільний інженер, з маленькою валізкою в руках? — Але він дивиться у зовсім протилежний бік і здається, що до тої категорії людей, яких слід берегтися, не належить. Просто, це уява викинула свого коника. І все. Не треба озиратися.

Підходив поїзд. Пасажири заклопотано бігли на зустріч. Ольга теж піддалася на ту загальну метушню, але згадавши щось раптово стала і... Якраз коло перонного годинника. Чекала. Тепер можна й озиратися, бо якщо ж дівчина може зустріти когось близького собі не глянувши на тих людей, що вийшли з поїзда. Перебігло кількоро цивільних чоловічих капелюхів, але, жодний з них не глянув у той бік. Ольга пильно задивлялася в обличчя: всі такі звичайні, нема нічого підпільного.

„Де ж він? Може не приїхав? Може йому перешкодили в дорозі?.. — Злякано сіпнулася й завергла. Молодий, янсонових років, непоказний на вигляд, з невеличкою валізкою поглянув на годинника і скинув капелюха, щоб справді витерти мокре чоло. Ось він повів очима і зробив умовлений порух рукою.

„Він, бо ледь помітно осміхнувся“— підступилася до нього і вони... пішли.
— Ви місто добре знаєте?— розпитувався, як вийшли за станцію. Овва, про-
жила трохи не сім років і не знати міста...

— Не турбуйтеся, ми пройдемо заулками й городами, аж до самісінького...
Ольга й „Він“ об'є разом озирнулися. Позад них на певному віддаленні, не
поспішаючи йшов той самий (Ольга добре це запам'ятала) з невеличкою валізкою
в руках, цивільний інженер. Тепер він ішов за ними без валізки. Товариш з комі-
тету враз занепокоївся.

— Воно, може, й нічого... просто, випадок. Проте, я вас попрошу: візьміть
речі й відійдіть, а я трохи поплутаюся тут...

Зрозуміла. Взяла речі і пішла. Товариш круто повернувся й зник в малень-
кому заулкові. За рогом, куди зайшла Ольга, можна стежити. Цивільний інженер
стояв на перехресті двох заулків. Несподіваний маневр, здається збив його на
хвилю з пантелику. Так і є, він озирнувся на два боки, видимо міркуючи за ким
ти. Нарешті вирішив, похоплено звернув ліворуч, і вже не маскуючися підтупцем
зобіг наздогнати небезпечного приїжджого. Ользі стало моторошно. Недосвідчена
в цих справах вона остаточно розгубилася, (за товариша чомусь не турбувалася:
жанадто бо спокійно він поведився). Де й подіти речі? Вдома небезпечно. До Ян-
сона?— Теж не можна. Треба десь на стороні і... не розміслюючи довго пірнула
в глухий заулочок.

Заулками й дворами до гімназії, а там...

Дід Тимко понуро стругав східці. Згадував, що то колись були приємні — без-
турботні дні...

... „А тепер розпоситився народ. Війна — війною, таж я сам ходив колись на
рка, але щоб таке було, така, даруйте, терниця... Ще соплі не обсохли, а воно
ке бігає за командиром і „спихнуло утро“, „Чайки“ виводить, сміття. Та й ко-
ндири тепер — дрантя. Порці на кухні видає і три нашивки носить, страм.
наш брат без ноги валяється...“

За такими скрушними думками застукала діда Ольга.

— А тобі, небого, хтось дорогу перейшов, що така жовта як воскова свічка?
Ользі ніколи балакати. Валізка дригоніла, підстрибуючи в руках.

— Дідусю, мені треба... Щоб ці речі перебули тут... у вас... Увечері я заберу...

— А чого ж, можна. Ось тільки достружу тут... Народ тепер пішов, не дай
боже! Камандири?— Ну який ти в чорта командир, раз ти на кухні...

— Швидше, діду! Я не можу...

— Поспішаш?— Ну, давай. Овва, паршивий чамайданчик, а такий важкий...
лізо тут, чи що?

— Не знаю, діду.

— Хтось тобі його на сховки дав?

— Не знаю.

— Машинерія якась, чи...

— Швидше, діду!

Спантичений Тимко не знав що й думати. А втім, яке йому до цього діло.
боже тут якраз таке, що старому не варто знати, може...

Ольга неспокійно озиралася. Неспокій перейшов на діда: бачив, що дівча
нілюся, а це вже якийсь клопіт. Не розпитуючи більше ні про що подріботів
ерий, за ним і Ольга, до швейцарської.

— Де б його, хіба до канцура?— Не, краще я собі під постіль...— Тимків
пчан, то цілі катакомби.

— Я його туди, під стінку — сопів дід припорпуючи різним мотлохом валізку.
ки він вовтузився під тапчаном, Ольга міркувала, що й діяти. З валізкою справа
інченна. Можна буде ввечері однести куди слід... куди?— це скаже Сокіл. А то-
риш?— Гадка, що він може тут зловитися, студила кров. Невиконане завдання—
не треба було слухати товариша — хіба що зараз назад до міста...

— Хутчій, діду!

— Вже.

— Вилазте й зачиняйте... — Рішила заглянути в вікно, але на півдорозі поточилася, зів'яло витрищилася розкритими зіницями і так застигла. Справа не потребувала слів. Мовчки підійшов до вікна дід. На гімназіальній обитачії стояла пара міських візників. Бігли якісь люди... до швейцарської. Вже чути під дверима їхні голоси... Дід Тимко стояв немов під громовицею і тільки жмут волосся сивого здригався ніби від тихого вітру. Ольга теж не ворушилася — чекала... Стук у двері. Ще раз: на цей раз сильніше. Ще раз... Одчинились двері. На порозі аж п'ять душ і два блискучі револьвери...

— Стій, на місці! — прозвучало тут даремним окликом. Ніхто навіть не зрухнувся. Дід Тимко лише зідхнув і просто вимовив:

— Ось тобі на старість і фурдига!

Ольга так, як і до цього дивилася в простір витрищеними зіницями. Люди зраз же полізли під тапчан. Валізка знову показалася на світ. Її тримали, як коштовний скарб.

— Пойдьомте, баришня!

— І ти дед... тоже!

Клапаухий слідчий (Ольжин „приятель“, що мусіла йому годити під час балю у гімназії, на користь дієвої армії) зустрів приведену вельми здивовано.

— Кого я бачу, — Ольга?! Сядьте! Заспокойтеся! Забудьте, що це ви на дитині! Даю вам слово, ваша справа... Тобто, справи жодної нема. Тут просто, я гадаю, з вами сталося маленьке непорозуміння... Палите? — Будь ласка!

— Дякую, ніколи не палила. — Ольга аж тепер здавала собі відчит. Вона „провадилася“, можливо не сама, а всі тепер сидять отут поруч неї... А найбільш шкода діда. Дід не винен — це вона його підвела. Що думає тепер про неї дід? — Ця думка найгірше гнітила.

— Що мені робити з вами? — От морока! — бідкався немов би щиро слідчий. — Випустити так вас, без пояснення причин, не можна. Така вже, даруйте на ці слова, наша ідіотська формалістика... Розуміється, все це дурниця, н - да. Пробачте, розмовляю з вами тут по-товариському й гадаю що це залишається між нами. Н - да! Ви можете мені нічого не казати — просто: ми отут спартолимо одно - двозапитання, відповідь на них і все. Розуміється, ви згодні? — Н - да!

— Ні, я не згодна...

— Шоо? Але ж, перепрошую, так не можна! — м'яко докоряє своїй клієнтці слідчий. — Це неприпустиме, пробачте мені за вислів, глупство! Вас рятують, а ви строїте свої якісь жіночі франаберії. Самі ж ви знаєте, що ваша справа вилупленої яйця не варта. Мені просто соромно за вас, н - да. Ви ставите мене в прикрі становище...

— Це перед ким? — не втрималася винувачена.

— Що? Перед ким? Н - да. Хоча б і перед вашим другом, поручником Соколом... — Тривожна павза.

Арештована нервово засміялася.

— Який це Сокіл? — Я не знаю такого поручника...

— Ну, яюке ж. Сокола не знаєте?

— Не знаю.

— Вашого гімназіального учителя не знаєте?

— А, цього... Знаю.

— Ну, от. Він просить вас не вдавати з себе чогось такого, що не до лиця вам. Н - да.

— Чого саме?

— Підпільної есдечки. Я не криюся, бо це ж така дрібниця... Н - да.

— Есдечки?.. Пане, слідчий, може ви поясните мені це слово?

— Як, хіба вам Сокіл не пояснював його? А він мені признався...

— Сокіл ідіот! — перебила слідчому серйозно Ольга. — І нічого крім двійок мені не ставив... Хіба він тепер поручник? — Запитання трохи спантелечувало.

Слідчий запалив нову цигарку.

— Хіба ви цього не знали?

— Ні.

— Жаль, жаль. Ну, що ж, раз ви такої думки про найближчих своїх друзів, то... Хто вам дав нести валізу?

— Я знайшла її ідучи до гімназії.

— Це правда?

— Ви ж мій друг.

— Так, так. Я вірю вам... А при гімназії, здається, існував гурток самоосвіти, ви не знаєте хто був у ньому?

— З мене досить того, що із наук вивчається в гімназії...

— А хто вів гурток, не знаєте?

— Не знаю.

— Не цікавилися?

— Ні.

— То я примушу тебе поцікавитися, стерво! Ангола вдаєш? Ось я тобі! — Ольга шаснулася до дверей.

— Не смійте!

— Проститутка! Слідчий подав знак і арештовану забрали.

Збігали дні. Даремно Ольга намагалася подати будь-яку звістку про себе. Ніхто до неї не приходив і на допит теж не викликали. Якби знаття, що там діється за стінами, та стіни камери глухі й німі. Різні припущення ще більше важили на спокій. Перші дні сяк-так терпіла, а що далі то... Якийсь дивний сум почав під груди закрадатися. Потреба плакати. Хоч Ольга добре знала, що це їй не допоможе, що соромно їй, „політичний“, пхінкати, робила різні запобіжні заходи, проте потреба не вгасала й щоб опанувати її вимагала нелюдської сили. Щоб затамувати біль, вертілася з раня й до вечора — достотно як зневолена вовчиця. Спробувала гризти пальці: біль фізичний стримував, але вбити, знищити, потреби він не мів.

Щодня вужчала камера, стискалися глухі, плісняві стіни. Ольга почувала, що їй нічим дихати, а на дворі стояли беззневі дні, й крізь ґрати мружилось ласкаве сонце. Якось раз, уранці, арештована обмацала собі чоло й знайшла, що їй щось заступило мозок. Щось живе сиділо в голові, бо порушилося й свербіло... Тоді вона дико скрикнула. Підхоплений „потребою“ цей крик подвоївся, розтягся на численні кілометри й потягнувся вгору, аж до сонця...

Ні прохання вартових, ні їхні погрози не впливали. Ніби незвіданою силою прип'ята до вікна, за ґрати висіла Ольга годинами — відчайний паморочний зойк душився в камері — то незагартоване, незвикле ще до боротьби, життя просило волі. Падала, підводилася й знову простягалася з криком до сонця... Тільки крик. Бо втратила вже розуміння слів, бо через крик едналася з весною, за мурами. Так було поряд кілька днів, так було вчора і сьогодні. Накричавшись до нестями безвиразно і напівпритомно поглядала Ольга продовбане в дверях „очко“. Це було їй за спочинок: сісти й зором прикипіти до якоїсь точки. Скиміла як вищерблений дзвін, розбита голова. Тихо, паморочна тиша і нараз... у „очкові“ щеберкнуло. Здринувся зір — до камери просунувся кулястий згорточок і вправ під ноги Ользі. Нова річ — пожадливо тремтіли руки — уривок з газети, правив тут за послання з тамтого світу. Ольга напружила пам'ять: рівно місяць, як вона сидить у цій труні. Однак, до чого ж ця газета? — Хоча б одна маленька рисочка, або черк олівця... Може вартовий умисно кинув цього клатпа їй щоб не кричала? — Ще раз розглядила якнайретьельніше уривка й глянула проти вікна: наколені йшли рівними рядами дірочки, на білому нема тільки на літерах і... Ольгу осінила мудра думка. Дірочку до дірочки — складала позначені літери — читала...

... „Ваші друзі радять вам: не піддавайтеся на провокацію, не впадайте в розпач, будьте мужні. Не противтеся якщо вас цими днями переведуть до іншої камери“.

„Хто, як і які друзі? Де вони? Може десь отут гуртом сидять — Ольга не знала. Проте оживилася — бо вістка ця накроще йшла — була якась надія. Обережність? — Ясно, треба мати. Навіть більше: треба знати, хто це подав руку — вороги чи друзі? Крик десь сам собою відійшов і місце йому заступили ясні, тверезі думки: „плачем бо не здолаєш ворога“... А невідомі друзі не даремно прорікали: через тиждень Ольгу перевели до іншої камери — кімната з двома вікнами, багато сонця і тепла — якби не грати, тут можна було б сидіти до закінчення гімназії. До неї у цій камері сидів якийсь підпрапорщик. Про це яскраво промовляли написи на стінах. В'язень скрізь повідрапував свої сентенції і афоризми.“

... „Нікогда не верь начальству — усе стерви“.

... „За убийство нашого капітана нужно дать Георгия, а мне подпрапорщику Глушакову дадут смерть“...

Ольга все те геть позатирала, позамазувала і... повеселішала. Тут перший поверх. Одно вікно виходило у маленький присадок — мурована криниця, кльомби і акації — улітку це маленький рай, якби не частокіл п'ять метрів заввишки поснований колючим дротом. Там за частколом воля і весна, а тут... Ольга в супроводі вартового. Вартіві, що правда, їй не докучали.

— „Баба вона баба й єсть. То за нашим братом треба добре витрищати очі“... І в багатьох справах попускали Ользі. Забираючи наніч одіж — залишали дещо недозволене. Дехто намагався навіть залицятися. Комендант приміщення зайшов, оглянув вікна, стіни і звелів більше не турбувати оглядом. Проволоклося ще два тижні. Як і по ті дні, за приписом, вийшла Ольга на прохід. Тинялася межі кльомбами. Ось під самісіньким вікном куці шипшини — непролазна колюча стіна. Ліниво сидить на цямрині вартовий, чекає собі зміни. Тихо. Вітер не заходить сюди — не наважиться. Ольга використала свій час і мала вертатися. „А що це?“ — придивилася. Проїхалася ще раз. Ні, зір не обдурював: на шипшині висів... уривок з тієї ж самої газети. Вартівий не заперечував узяти річ, бо не вбачав у цьому жодної для себе шкоди: ні одна газета не прорізала ще міцних ґрат.

— Здурила, мабуть, наша баришня? — доповідав увечорі своїм колегам вартовий, що чатував коло „очка“. Ольга затиснулася в куток і вже якусь годину, як не більше, сиділа там нерухомо. Інколи корчем їй бралася рука й тоді жмакала... уривок з газети: „ґрати у вікні, що виходять на присадок, підрізала людина, що там поперед вас сиділа. Якщо можете втікайте. Наші чати коло присадка напотові. Чекаємо на вас протягом тижня. Ваші друзі“.

Туманіла голова. З грудей болем пробивалася жадаба до життя і знову проривався крик зневоленого тіла... Брязнув ключ, заскигліли іржаві засуви.

— Арештована, ви пропустили свій час роздягання... Прошу, зараз роздягнутися! — Наглядач невимолений, Ольга знає це, й сьогодні не перечить. Перейшла на мультке ліжко. Оляг винесли за двері. Чути як там позіхає вартовий. Чого йому тут пильнувати? — Баба, хто знає за віщо тут посаджена, ще й без одіжі наніч... Зміна прийде аж під ранок, а тимчасом на цій варті можна одпочити.

— „Стільчик тут якраз коло дверей“ — І стомлений за день, він радо опускається посидіти. По той бік стукають.

— Чого там?

— Можна трошки прикрутити лампу, не можна при світлі спати?

— А чого ж, пожалуйте! Тільки вам самій там, мабуть, лячно спати?

— Трохи лячно...

— Да, нічого не подіси! Вийдете на волю, там інакше... — Наказав, щоб арештована лягла і заспокоїлася. В'язниця засинає мляво. Ніч — війна примар і наймовірніших плівів. Якби вартовий біля „вовчка“ прокинувся, то бачив би...

Немов та опівнічна тінь, сковзнула з ліжка Ольга. Босоніж закралася під двері вислухала і полізла до вікна. Розміряно, спокійно працювало серце. Шалівки

старі і порохняві, а проте всі грати сидять, міцно всилені. Обмацала по змозі все залізо і знайшла... В одному прентові надріз залитий воском. (Так, як сповіщали невідомі друзі). Коротко зідхнула. Вирівнялася. Узяла прента обіруч і мірно, з потрійною силою — розхитувала. Згодом підсилилася плечем: іржавий прент з легеньким поскрипом, гей би зідхаючи, піддався. Дірка — міг пролізти чоловік: Ольга виглянула у вікно. Мляво ходив, повз кущі шипшини, вартовий. Коло другого вікна теж саме. За дверима коло „очка“ спали. Тоді, взяла мідну арештанську квартиру і ніби за пляном, що обчислений аж до найменшої дрібниці — хряснула тривожним дзенькотом в одне (з цілими гратами) вікно. Вартовий, коло вікна обспиланий шматками січеного скла кричав до неба.

— Гей, сюди!

З присадка, щоб заспокоїти його, торохнула „берданка“. Задудоніли важкі чоботи — на крик побігли. Звідусіль тривожний свист. Замиготіли ліхтарі... Криклива, лайкою приперчена, команда.

Ольга борсалася в колючій шипшині, байдужа до того, що кущі їй розривали тіло — захищала тільки очі. Ось вона вже поборолла першу перепону. Вибігла у присадок. П'яно вдарила в обличчя перша, вільна, ніч. Визволена захиталася (тільки на мить) і знов шаснулася до часткоолу. Вже не турбувалася навіть про очі, лізла на високій частокіл: колючий дріт нещадно виривав їй з пальців живе м'ясо, заюшена цівками крові видиралася Ольга на верх. Подневі й без тривоги їй, селянській дівчині, зробити це найлегше, але зараз... У присадку люди. Метуться ліхтарі. Клацають закривками гвинтівки. Голосна команда, лайка й голоси от — от зімкнуться в нерозривне кільце. Ольга вже сповзала двічі. Якби можна було крикнути, подати голос, це чули б її друзі, але що ж: тепер вони безсилі їй зарадити по цей бік часткоолу. Утрете поковзом пішли по дровоті скалічені, безсилі пальці. Ось один ліхтар уже заблизнувся на доріжці, що вела просто до неї... Миготіли зорі, байдужо, одвічними очима, споглядали маленьку трагедію на цяточці землі. Невиразним маревом стриміли, в кількох кроках, цямрини колодязя. Крижаний холод обгорнув на мить зоміле тіло. Ольга стрибнула в тім напрямі. Зіпнула зуби. Ноги зависли над безоднею колодязя. Пролетіти двадцять метрів, а там... свіжа, холодна вода покриє все. Чекала. Руки ледве стримували потяг ринути сторч головою. Вибіг з-під куща один ліхтар, до нього підбіг другий: розімкнулися і розійшлися з наміром оглянути колодязя... Тоді ковзаючи по камінцях, чипляючись за оступи ногами і шукаючи для себе опертя, полізла Ольга нижче. Відбувалася остання гра з життям — зсудомлені заклякли руки не пускалися цямрин — ще раз обмацала ногами все муровання і здогадалася... Високий дерев'яний зруб стояв немов дірава покрива поверх колодязя. Коли два ліхтарі зійшлися — зруб, як і до цього, був німий і непорушний. Тривога вягалася. Обшукали всі як є, найменші закутки, й верталися у порожні. Стопились біля колодязя.

— Втекла?..

— Авжеж. Дурна була б отут сидіти... Тин такий, собака здохлий перескочить.

— Прощимігнула девочка!

— Атож!

— Ви ідіот! — вичитував комусь на протилежнім боці роздратований крикливий голос. — Порутілі вам устроїть следственный побег... Ви понімаєте что это значіт? Понімаєте? — Вас провела какая то паршивая девчонка, срам! Веліте снять весь караул!

Прийшли на зміну нові люди — поділилися: частина оточила вартою своїх товаришів, повела до в'язниці, решту розвели на чати. Знов запанував той самий лад. Так само сонно і ліниво походжала коло вікон нова варта. Все так само... Безприказно миготіли зорі в глибині небесного склепіння. Аж тоді виповзла з свого притулку Ольга. Від холоду їй звело рота. Хоч би й можна — не могла подати ані звука. Ледве повернула в'язи. Недалеко вартовий, але йому наказано ходити

коло вікон і не озиратися. Спробувала розім'яти одубіле тіло: лютим боєм заскеліли, відчувши доплив своєї крові, порізані колючим дротом на ногах і руках пальці. Тепер знала, що за „друзі“ їй „допомагали“ та розмислювати ніколи... Поплазувала знов до частоколу. Вп'ялася очима в ріг молодика й так лізла. Вже сиділа на зубнях — колючий дріт як і до цього, виривав нові шматки живого м'яса, але болю, як по ті рази, не відчувала — перекинула по той бік ноги і... Хитнувся частокіл, ніби поплив десь, Ольга розімкнула руки: терпко замлоло під грудьми, в лице війнула спека, в очах темно, як смола. Вартовий, що по тім боці стоячи дрімав під частоколом, злякано підскачив, витрищився — у ногах йому лежало щось клубком, німе і непорушне — довго так стояв і видивлявся на лежачу Ольгу, потім випустив гвинтівку.

— Ввввдма! — кинувся з благальним криком геть. Зірвалася — цей крик вернув їй сили. Підбатожена сюрчками й пострілами, що не забарилися на крик той обізватися, втікачка мчалася за місто, в поле.

— Кавалерія! На мост давайте кавалерію!

До мосту метрів вісімсот. До річки, просто — півтора ста. Видно вже відлогий берег... шум води і плюскіт хвиль... Віддалася наосліп так, аж бризки зашипіли. Річка бистра, але в цій місцині не широка.

— Кавалерія! Давайте кавалерію!

Ласкаво плюскотіли хвилі. Ольга пливла впоперек, щоразу навертаючи себе до берега. Перехопилася, — „нехай там цілі полки кавалерії“ — побігла... По якійсь годині вскочила в городи невеличкого села. Прислухалася — нагоні не чути — й перший раз зідхнула вільно. Ще до дня далеко. Село спало, навіть пси, що звикли валувати цілу ніч — мовчали. Ольга почувала голод. Йшла, торішні листя грубо встеляло город, спіткнулася об щось тверде — підняла: торішня кисляця, що під листям перезимувала, кисла і терпка, трохи надгнила. Ззіла, як роскїшну лягомину. Оддалік заблиснув вогник. Якійсь запонадливий господар, очевидно встав на досвітки. Втікачка пішла просто на спасенне світло. Хата — вікна покривилися. На лавці серед шевського приладдя блимав каганець. Господар драгово обтягував на копії нового чобота. Постукала в вікно: Вийшов заспаний, трохи оторопілий чоловік.

— Свят! Свят! — Та зараз же зб'ягнув що перед ним жива людина, заспокоївся. Не розпитувався, хто й чого зайшла.

— Ходіть до хати...

— Я з фурдиги — мокра і розпатлана, страшніша за всі привиди стояла в хаті і просилася. Господар слухав, далі пильно подивився Ользі в вічі, одвернувся, не сказав нічого, а врочисто зайшов до валькірчика, де спала вся його родина.

— Жінко. Жінко, уставай...

— Чого?

— Уставай, бог гостя дав...

Устала вся родина. Затулили вікна ряднами. Жінка дістала з баби грибінну льолю гостеві накритися. Ще від вечері залишилися трохи печених бараболі і кисляку. Ольга все те похапала, як дикун по довгім голоді. Поволі дніло — сіріло. Сивий дід порадився з господарем — пішов копати в засторонку, у соломі яму. По якомусь часі Ольгу вивели до клуні.

— Я сховаю, то вже годі — тішив дід, дошками і соломою притулок Ольжин закидаючи. Лягла слухняно, як дитя — чи довго спала не могла сказати — а прокинулася... Гостре щось, немов багнет, штрикнуло в бік. Перша думка: „наслідили“... Ольга заціпила зуби. В ямі темно. Можуть заколоти, як тхора в мішку. Дарма, крику не почують. Простягнула руку щоб одвести хоч один удар і... Наразилась на гирлигу. Це дідок на дворі, чапав попід клуню, й крізь ділі штрикав у яму.

— Ти жива ще?

— Це ви, діду?

— Я. Приїздили жандарі й поїхали увечорі... Зараз ми тя випорасмо.

То це вона проспала трохи не добу? — ніроку. Почувала, що зміцніла й поздоровшала. Випорпана почекала в клуні. Їй принесли стару бабину запаску, витертий чугай, старі, горішні постолі, хустину і окрась хліба. Знову ніч, як завсіди світили зорі, тихо... Попрощалися.

Дідок городами вивіз аж за село.

— Иди, дитино, по якій путі наставилася? — Дав у руки їй свого ціпка. Стояла на селом — широке поле прислухалося... Як скеміло одиноке серце.

Куди йти? — До міста — знову до в'язниці. У село, додому? — Ні. І схиливши голову поволі пішла Ольга просто... в темну ніч.

20/V 29 р.

Дорога Ольго!

Перериваю повість, бо не можу: спогади стоять мені перед очима, осміхаються, плізають... Справді бо, які уперті ми тоді були обоє з вами! Скільки було запалу, енергії. Пригадуйте, як ви прилучилися до нашої організації — в запасці, в постолах — після своєї втечі, покалічена розбита, ви на другий день просили „праці“? Бо тоді ми вірили. А що тепер (зокрема я)? — Тепер, як здійснилися наші мрії, коли маємо такі головокружні перспективи, велич, небувалого в історії людства, віднесення культури, реконструкції і будівництва... О, нам важко! Нашими вустами промовляє тепер мудрість... У нетрях історичного Поділля міряємо ми „чумацький шлях“ аршином. З трепотом цілуємо підківку, що її колись носила Орликова історична шкапа і... Зідхаємо. Це не про вас, хоч ви тепер і на Поділлі. Ви боєць — ВКП(б) і як личить це бойцєві творите „волю пославшего“. Та не кажіть: „Наші дороги розійшлися“... Ні. Ваша путь — моя. А все ж мене гризе неспокій: хочу вжити бригади снайперів нової більшовицької культури, що плече в плече топлять на фронті разом з вами... Скажете — „А Дніпрельстан, а наші темпи?“ — Так, я заперечую. І темпи, й Дніпрельстан, і поруч заячі серця, маленькі, міркують як би й собі... црожити з українізації.

Міняю тон і стиль листа. Я обіцяв вам написати дещо про літературні кола і ті доробки, що на тлі сьогоднішньої дійсности в нашій літературі процвітають. До речі, з вашим листом про виступ на провінції В. Незалежного... Молю вас не вишіть більше нічого, хоч би й що там трапилося, цур йому. Я мав необережність показати вашого листа деяким друзям і мені сказали, що такі листи грішно одержувати, бо... Це наклеп на літературу. А тепер про те, що вас цікавить якнайбільше — про літературні кола. Що таке організація „Перун“ ви знаєте. До неї нічого додати, хіба одну — дві анекдоти про аполітичність. Мушу зазначити, що з того часу як був написаний мій перший лист — життя стало пристойніше. Тепер єдиний фронт, одна платформа, й декого доводиться виштовхнути з неї силоміць. Гаслом нашого, сьогоднішнього, дня — ударна культбригада. Нікого поза бригадами. Усі вони (бригади ці) на варті день і ніч, зокрема наша. Маємо вже чималі, реальні, наслідки.

1) В справі просування в робітничі маси української пролетлітератури ухвалена певна резолюція.

2) Щодо консультації і керівництва літгуртками на великих підприємствах — теж є резолюція.

3) Шефство над лікнепом наймитів — схвалили.

4) Соцзмагання, цей найкращий витвір нашого радбудівництва — схвалили підтримати...

І так у цілій низці справ пекучих, на сьогодні, виявляємо себе. Тепер і творчість наша підбадьорилася, пожвавилася. (Поет А. написав поему „Білодений поцілунок в голі груди на вулиці Лібкнехта“ і „Торбу поучних афоризмів на всяк час своїй дружині“. Белетрист Надійний випустив „П'яту мандрівку на Чернечу гору“. Драматург Анника скінчив драму „На шляху до слави“. Поет Т. готує п'яту збірку виробничих віршів „О. фабрику, люблю тебе“... Усього не перелічити).

Кожний твір наш розрахований на благо радянській культурі. Правда є поодинокі диваки, що відійшли від цього правила, але їх дуже мало. Пишуть вони, здебільшого об тім, що бачать.

— „А, робітники підвищили свою продукцію“. — Оповідання.

— „Новий побут запроваджується“. — Півість.

— „Суцільна колективізація“. — Роман.

Не чекають доки набіжить їм тема, доки виноситься, щоб потім по-справжньому творити, як то личить статечним поетам і письменникам — митцям. Це люди, що товчуться, як чорти по пеклі і встигають за життям, але... Повторюю, їх дуже мало. Про себе — іншим разом. На цьому кінчаю свій робітний день.

Ваш Сокіл

3/VI 29 р.

Юр'ю Максимовичу!

Знаю, не годиться дякувати за листа (не любите ви цього), та коли нам хтось дає розраду — він вартий подяки.

Кажете, гризе неспокій? — Хай живе! Ви ще жива людина. Бо (як звідалася я) тільки в неспокої гартується дозріла думка, здібна витворити щось нове й зродити плід своїй епосі — на користь прийдешніх поколінь... Я за неспокої. Тільки не розгубленість, бо ця строката молодічка знає всього одну путь... під монастир. Я сама з нею трохи не вскочила. Гадаю, вам цей епізод придасться. Отже, слухайте. Пригадуєте мого попереднього листа?

Ще брили голоси й ворожі вигуки в устах усього роду мого, ще ввижалось розпарене від алькоголю таткове обличчя: „Семене, моя дочка не продалася совєцькій власті“, а я спокійно засинала: „На війні, як на війні“.

Прокинулася вранці: сонце золотило мою постіль, на мені татків кожух — приємно лоскотала вовна...

— „Як почати наступ?“ — Ваш дарунок лежав коло мене на подушці. Виграв на сонці всіма барвами коштовний камінець. Юзелір напевне дасть за нього скільки треба. Я куплю машинку...

Мучило сумління: чи не буде це та ж сама, солоденька філантропія? Я міркувала так: у мене є реальний засіб — зайва цінність. Я член колективу. З незалежних від мене причин цей колектив не зможе використати як слід моїх набутків. Отже, маю право дати свою цінність в тому вигляді, який я вважаю за доцільний на сьогодні. Жінвідділ ОПК напевне вичитав би мені „патер - ностер“ за таке тлумачення жіночої роботи? — Дарма, за те, на практиці, в мене буде швацька машина + жіноча організація...

— Уставай, доню, обідати — перебивають мені мати. Справді, у селі це вже обідній час. До сіней зазирало сонце. Я вмигалася. Стояла повна миска на стільці. Сиділи тато на порозі — очікували. Сьогодні будень - день і те що личило неділі — не до лиця понеділкові. Мати підставляють мені стареньке відро.

— Умошуйся, доню, на денце. Це такі наші, мужицькі крісла — посміхаються. Тато мовчать. Вони такі, як я їх знаю: беруть ложку й мовчки починають їсти. Їдять мати. Я звикла не снідавши обігати два - три засідання, а тут... узяла ложку, щоб не думали, що запаніла.

— Лози закришку, вона в нас не купована — частують мати, закришку в оорці, до мого краю підгортаючи.

— Буде купована, якщо совєцька власть, спасибі їй, подержиться — сказали тато й знову тихо. Я не сперечаюся. Навіщо за обідом — будуть дні... І мовчки сьорбаю гарячий борщ, а щоб не ображати матері, беру потрохи й закришки. Ось і кінець обідів. Тато кладуть на себе, до схід - сонця, твердий і широкий хрест.

— Благодару господеві...

— ...Що наситив еси нас... Хутчій кінчають мати, з діда - прадіда засвоєний розподіл пообідньої молитви. На мене не дивляться. Проте я відчуваю на собі

колючі погляди. Я знаю, що обходить їх: за мене сором, за мою „хрищену“ кров...

— Ти доїдай. — І мати вмісно йдуть по щось до хати. Тато на подвір'ї мажуть воза. Обійшлося без хреста.

— Ти б вийшла, на леваду подивилася, бо може, вже й забула як там, що стоїть? А вона ж у нас на тебе вся записана — любовно радять мені мати.

— На леваду? — Мила, наївна, матусю. Як ти хочеш похвалитися, що й ми не абищо, і в нас, як у людей, є для дочки левада...

— Потім, мамо.

— Давайте я поможу вам помити начиння?

— Ото! Самій нема що мити, погуляй.

Та я бачу що це не так. Я відчуваю силу, що невидимо роз'єднує наші життєві кінці, силу, що її я ще реально не вловила. Іду до тата.

— Кудись їдете?

— На зрубі в суботу засіяв, треба прикачати...

— А узавтра що робитимете? — Тато дивляться на мене з невеличким подивом, бо їх дочка повинна знати...

— Потайне треба засіяти, а що?

— Мені б на день до міста...

Скісний погляд з-під острішківатих брів упав на воза — на насад. Сірі очі мляво щось ворожать, видимо вагаються.

— До міста? — Дні тепер дуже гарячі... Воно б треба. Бач, насад увесь розсівся?

— Нового б вам купити — натякнула безвідповідально. Сірі очі оживилися.

— Авжеж, нового. Узавтра я відкину день, поїдемо.

У мене захололо все. Це ж тато зрозуміли, що я куплю їм насада — а де ж гроші? — Їх нема. Хіба сказати?

Але тато вже пішли до стайні, ведуть коней запрягати. Годі, я зовсім, здається, пришелепувата. Повертаюся до хати. Мати вже пішли десь на роботу. Заторготів у підвір'я віз... Залишаюся сама у хаті, безпритульна, зла на себе й на свою „діяльність“. Я тут непотрібна, зайва, річ. Мені треба до сільради: там побачити Бориса й вирішити деякі питання. Люди поспішали в поле — задивлялися на мене, з усміхом плечима стискаючи. Дядько Семен їдучи возом, з боронами, в'їдливо розвідувався.

— На проходку вийшли сьмо, небого? — Тото так! То мужикам треба робити, а для вас є соробокооп, еге - ж буланій? — Гаття, но!

Я поглянула на себе. Справді, на мені чистеньке, навіть елегантне, міське вбрання. Треба було б скинути, та що одягнеш? — І уперше, я сьогодні щиро засміялась. Бориса зустріла подорозі, — теж поспішав сіяти.

— Може до мене?

— Так, до вас. Хотіла про дещо розпитати...

— Дні такі, Ольго Андріївно, що гріх сидіти. Там Костенко, як вам дуже треба. А то можна ввечері, заходьте.

Костенка мені не треба. Буде час приділений для нього. А до вечора я змушена блукати по „своїй леваді“. Ниділа: сама собі печаль свою оповідаючи. І коли надвечір прийшли мати — радість моя була неосяжна.

— Ходила картоплю до Іванихи перебирати, а потім вона прийде до нас. Садити треба... Що? Чому тебе не взяла? — Негодиться, доню, щоб ти ходила по людях, не на те ти вчилася, та й тато мене за це з хати вигнав би...

— Доводити матері на що я вчилася, це безнадійна річ. Вони бігали, запіпадали скрізь, я за ними мов та тінь ходила, на роботу напрошувалася даремно. Сподівалася, що ввечері прийде до мене Катря.

— Де там. Не той час тепер ходити — міркували мати. — Весна пірве в поле, той до осені тримає...

Катря не прийшла. Тривожити Бориса?— Всім однаково. Приїхали з поля тато. Вранішня розмова трохи розвеселила старого, пом'якшила до стриженої дочки.

— Зустрів Семена, з поля разом їхали: „Ти, каже, справив би їй чортопхайку хай би комисаром по леваді їздила, на горобців складала списки“... Не журися,— кажу йому, треба буде, то й ахтонобіля справимо, стокрот!

Повіяло далеким, що припало пилом літ, дитинством. Вечеряли. Мої думки крутилися коло насада.

— „Ах, узавтра я повинна купити насада“.

— Приготуй, стара, нам торбу, бо удосвіта поїдемо до міста — кажуть тато. Ясно: сама винна.

Повітове місто. Тато вже давно поснідали, поклали торбу на полудрабок, сиділи і куняли. Сонце підійшло вже під обід (по нашому), а я все бігала, шукала покупця на свою (і вашу Юро) річ. Ніхто не зважувався: „така річ, холера її знає“ — одмовлялися. Мене вже проймав розпач. І на щастя — спекулянт. (Благословенна будь місцева владо!) На руках новісінька швейпромівська машинка, ще й один червінець зайвий. Потягнуло до книгарні ДВУ. Яка сила книжок. Скільки творчої енергії закуто в ці стрункі колони літер, сторінок і томів? Аджеж, це для нас — безсонні ночі всіх письменників... І я вибрала собі найкращого романа з сільської жіночої тематики. „Химині купи“. Тато терпляче чекали. Машинку розглядали очима.

— А що взяла?

— Сто...

— Дорога козачка!

І на цьому закінчила. Сиділи в тій самій позі. О, я добре розуміла їх. Дочка, що стільки років не бувала вдома, а приїхавши дає з своєї примхи для „нетрудних“ даровизни сто карбованців — щоб така дочка та не купила татові, за те що до пуття довів її, якогось там поганого насада... Сиділи й злегка покашлювали.

— Ви посидьте А я зараз тут... мені в одному місці винні гроші — кажу так, аби хоч голос не схибив мені і йду від воза.

Уявляєте собі мій стан людини - комунарки, що на всіх етюдах і обгортках наших масових журналів виглядає як незламана сила?— Га?— Вас обгортає сміх. Однак, я виходила, майже, три години. Де я тільки не тинялася шукаючи уявлених грошей. Хвилинами я майже вірила, що мені справді винні гроші. Що я дістала б їх, якби отой мій винуватець був у місті. Я сердилася, обурювалася, нервувалася... Ходила між перекупками, у вічі кожній зазираючи й натовлена над вечір ледве приїздила до воза.

— Нема?

— Нема...

Тато мовчки запрягли. Мовчала й я — не до розмови. Їхали назад. Моя машинка раз - у - раз настирливо сповзала на перед, а тато (це я добре бачила) одсовувалися...

— „Овва, а я сказала мамі, й тато чули це, що в місті залишились мої речі, що там є дарунок мамі на спідницю?..“

Сором заливав мені обличчя. Обернулася плечима до старого й так ми їхали: чужі, а може ще й ворожі... У селі зустрілися з Костенком. Прикро осміхнувся.

— З усім добром своїм до нас перебирається?

Тато одвернулися і люто вдарили по конях. На воротах виглядали мати. Треба бачити, як одинчали нам ворота. Це ж дочка везе їм „таке в пасках“ на спідницю.

— Я й вечеряти вже наварила!

— Я, мамо, хотіла вам купити оселедця — кажу, сама не знаю нащо, ставши коло воза. Тато випрягли коней, закинули батіг і сопучи подались на город. Мати поборовши перше вражіння, дивилися вже тверезішими очима. Вгадували все. Мовчки знесла я машинку. Ніхто не допоміг мені. Мати вийшли на город за татом,

ніби кликати вечеряти. Там відбулася якась нарада. Бо коли вернулися, я враз відчула це: вони зійшлися на одній, прикрій для мене, думці. Того вечора я не вечеряла. А ніччю мені синилася гнітючі сні. Не спалося. Моє захоплення — збудити, передубувати, все село — якось прохоллоло, знітилося й відійшло на задній плян.

„Почалося з родинного, а що ж то буде як дійде громадського?“ — Ця думка шарпала мене, як пес. Устала я раніш за Ковалівське сонце. Боліла година: машинка на столі, новісінька, виблискувала всіма своїми деталями, Покрутила корбу. Завертілася, заторохтіла сповнюючи хату впевненим, бадьорим ритмом. Стало веселіше. Це ж сьогодні середа — маленьке святечко. Всі вдома. Катря збирає жіночі збори. А як знати, коли вона й разу не навідалася, не прийшла сказати що пророблено? — Піду до неї. Цвіте ранок — подих молодої, хвильної весни — тихо, щоб не грюкнути дверима, викрадаюся на двір. Яка вродиста тиша. Все застигло в спраглому чеканні. Хтось читає з книги життя, а вся природа слухала. Під такі ранки прокидається любов, романтика і туга терпкої, як невишумуване вино, молодості... Я йшла левадою. Росяна трава любовно обіймала мені ноги. Роса з дерев змочувала обличчя: всмоктувалася в обвислі за ніч м'язи, напруджувала їх, вливала свіжої, стійкої сили в груди. Далекі, наша земля ще варта того, що б на ній пожити. Огністими стрілами пробивалося на обрій сонце. Його не видно ще, та вже положеніє схід, горять масиви хмар, що ніччю підійшли й заночувалися. Слава тобі, земле. Слава тобі, сонцю, живодайна сило. Весно, молодих прийдешніх поколінь, всесвітньої республіки комун — слава тобі. Я йшла на зустріч сонцеві...

— Овва, що вас так рано вигнало?

— Весна вигнала, Катре! — кричу головно, що б дати волю своїй розбурханій радості. Катря пахне свіжим соком з молодої яблуні: боса, напоєні росою пружні ноги, обвіяне весняним вітром присмагле обличчя й два разки міцних, як дріт, зубів.

— А я до вас. Хотіла розбудити, щоб порадитися... Є?

— Що є?

— Машинка...

— А, машинка є. А то...

— То й слава богу. А то...

— Що?

— Нічого. Там селом уже таке пішло...

— Що саме?

— Та нічого.

— Як же так: пішло й нічого? — мій бадьорий настрій знову починає в'янути, згортатися.

— Тепер нічого. — твердо запевняє Катря. Хтось пустив селом, що ви десь там у городі покращалися. Бо — кажуть — приїхала гола, як липа... Старий поїхав щоб забрати речі, а в неї лишень одне пуделко від цукерків. Тепер хоче на бабах нажитися... Ніякої машинки їй совєцька власть не дасть, бо раз уже прощпетилася.

— А жінки, що жінки кажуть, Катре?

— Жінки, що? — кажуть: побачимо...

По Катрі бачу, що вона сама не знає: Вірити мені, чи ні?

— Ходім, подивися.

— Не гнівайтеся, сестро — ніби й справді вона винна, перепрошує мене в дорозі.

— Га? — Чого ж!

— Я їм дурним казала. — Не вгавала дівчина. — Не може бути цього, щоб Ольга Андріївна, свій чоловік, хотіли нам якісь капости...

Я поспішала. Ранок, сонце, все оточення — доперва треба звоювати.

— Хутчій, Катре, хутчій!

— Ви не дивуйте тому, що якийсь там пес, десь гавкає... Нехай, може сльнявка нападе.

Тато пораються на подвір'ї — хоч ми й голосно говоримо — вони не повертають голови.

— Добридень, дядьку! — Не приймають. Тягну Катрю за рукав до хати.

— Ось, вона!

І дівчина приємно вражена, згортає руки серед хати.

— Ой, сестричко, і новісінька?!!

— Авжеж.

— І це для нас?

— Бери, як хочеш, зараз і неси.

Катря бігає по хаті, як мала дитина.

— Овва, нести?! — Хіба вона справді вже така дурна, не знає як це робиться.

— Це треба щоб усі зійшлися...

— Ти зробила що?

— Тепер зберуться. Мох і трава зілеться... Піду! Не можу! Ой, яка ж бо ти гладюсінька! — Погладила машинку, вихопилася і в ноги.

Яка разюча зміна настроїв, положень, ситуацій. На мене чатують мати. Викликали.

— А ти чуєш, коли щось там маєш з ними, йди туди, а тут мені не загодь до хати тирилиці, всіх старців. — Немилосердне, з притиском, шипіння. Я мовчу. Так мусить бути. Обминаю, з цього приводу, свої переживання. Вас, мабуть цікавить як відбулися наші жіночі збори? — Машинка зробила диво. Не обійшлося й без родинних драм. Деякі розсудливі господарі нечемо виштурхали своїх господиць: „Ноги тобі не покорчять, як там вийдеш раз. Нехай запишуть, може й справді щось дадуть“...

На збори, як це й запевняла Катря, зізлися „мох і трава“. До сільради натовпами лізли парубки й господарі.

— Дивись, Маріє, не розбий як понесеш!

— Егеж, завдай на плечі!

Дівчата ніяково потискалися. Жінки одвертіші: і тих, і тих, рівною мірою, цікавила вигода. Тут один необерсний крок і все летіло шкереберть. — Я хвилювалася. Чекали: „А коли ж тота промова буде?“ Навіть виконавець, цей слухач з обов'язку, усіх промов, що їх протягом років численно виголошували на селі, і той сидів, цікавився.

— Бо тут і моя баба записалася...

— Розступіться! Розступіться! — Катря з Борисовою жінкою, обережно несли на руках заручницю моєї перемоги. Ось вона вже на столі. Катря святодійно зняла накривку... Настала така тиша, що (повірте) її можна було сміливо розгортати руками. Під допитливі трохи тривожні — „щож то буде далі?“ — погляди зійшла я на підвищення.

— Товариші!

... „Тендитна, синьоока жінка видивлялася зажурено (як і багато інших, що їм ім'я мільйон), повела очима на хату — в кожному кутку там танцювали злидні — і зідхнула: до неї тулилися, благально в вічі зазираючи, маленькі, обшарпані, істотки... Діти дригоніли, хто знає чого? — може хотіли їсти, може тата п'яного чекали, може якесь інше горе застигло на їхніх дочасно постарілих обличчях...“

— Товариші!

... „Ця сама жінка, знемоглася вкрай. Стоїть у безнадії, в одчаї — танцюють злидні — вона чує щось таке, чого й сама не може зрозуміти... „Револуція? — А що це легше буде жити?“

Сипляться на неї листівки — відозви заклики:

— „Сюди, до мене, гей! Даю, хто скільки піднесе землі на душу, доброго, старого пана і афтокефальну церкву“ — кличе УНР.

— „До мене. Царство боже в нас. Вони всі самосвяти і пани у них не справжні“

верещить слов'янський піп. Жінка розгубилася: „Я темна, неписьменна... Діти в мене й чоловік“...

— Товариші!

Тоді прийшов законних прав наступник — Жовтень.

По фабриках.

Заводах

Руднях

Економіях...

Повимітав досвідченою, вправною рукою все сміття, що заваджало жити. Повинив господарку й віддав її до рук працівників.

— Працюй і вчися — сказав жінці. І знову зідхнула синьоока жінка, (що ім'я її мільйон), та вже не тим зідханням безнадії, як по ті рази, а радісно, на повні груди, гей - би по важкому сні прокинулася...

„І чоловік мене не битиме?“

„Ніколи“.

„І право маю таке саме?“

„Як і всі“.

І працювати можу разом?“

... „Колективно хутчий виліземо із злиднів, опануємо науку, життя“...

— Товариші! — Я промовляла довго і настирливо.

„Авжеж, авжеж, може й нам через бабів буде якесь полегшення“ — заохочували чоловіки своїх половин. — „Вона своя, не бреше“... Це був переламний день в житті мого темного села. Я досягла мети. Верталася додому підбадьорена, рухлива: перший успіх. Не лякала боротьба — ворожі сили? — О, тепер то я зітнуся з ними... А на зустріч мені йшов живий об'єкт моїх думок Костенко. Ставний, виправлений по - воєнному, машірував до такту палиці, ритмічно вгору, що - раз підкидаючи її. Ішов як чоловік що знає собі ціну. Задоволено оглядав широку вулицю, ніби своє подвір'я. Ми зближалися. Костенко удавав, що перед ним безлюдна вулиця. Але я добре бачила: він пантрував мене за кожним кроком. „Мій жених“ . (Яка приємність, Юро.) Вперто розглядав на протилежній стороні обмашані дьогтем ворота.

— „Азіятчина! Ніяк їх не привчиш до справжньої культури, падеців! — гукнув про себе, щоб і я почула. Потім ніби не навмисно повернувся.

— О, мое поважання, Ольга Андріївно! Не очідав! — Не очідав!

У мені прокидається давно забута пристрась до цікавої, в дитинстві, гри на заводі. А справді: хіба я не можу, так як він, зробити ласкаве обличчя...

— Як ся маємо Олексю Гнаговичу?

— Не очідав! Спасіба, то єсть дякую... А ви? Надовго до наших палестин?

— Не знаю. Це залежатиме від обставин.

— А так, так! Обставини, мда. Вас партія сюди прислала на роботу?

— Партія. Ви теж тепер громадський робітник?

— Потроху бавлюся. — сміявся як людина, що дозволила собі з-поміж серйозних справ урвати час на задоволення нікчемної дрібниці. — А ви, я чув прекрасний пол організуєте?

— Жінок — поправила йому.

— Мда! — По вгодованім, трохи опухлім від надмірного вживання алькоголю, круглому обличчі перебігла іронічна усмішка. — Щасливої роботи...

— Ді побачення!

Як відбувалися дальші події, напишу в наступному листі. Хутчий кінчайте свою повість і не скигліть, Юро. Облиште нашим страхополохам цю роботу.

Тисну руку. Ваша Ольга.

Правильно, час вичухатися! Закинути плітки, сакраментальні політичні анекдоти, стати вище понад ванну і шевця, дрібненький хатній спокій, полювання,

„воєнно - морську“ і інші добродійні речі. Подорож найкращі лікі від духовної корости.

— Іду!

Віра дивиться, що я зірвався як несповна розуму і починаю метушиться, зди-вовано підносить брови.

— Нова тема для роману?

— Ні.

— А, знаю! Добре вдався епізод?..

— Не те!

— Продав том вибраних старих оповідань?

— Не те, зовсім не те!

— Відрядження за кордон?

— Овва!

Розсудливий Славко, гадаючи, що це „вже починається“, як рівноправний член родини підступає ближче.

— Кажі, що овва? Відрядження?

— Не відрядження, а подорож. Я хочу подорожувати, Славо!

— На Хрещатик?

— На Донбас.

— Чого? Хіба там краще?

— Більше волі, Славо. Ширший простір для думок і розуму, кому бракує, можна там придбати... Тобі цього не збагнути.

— Не збагнути? — ображається малий. — А я збагнув: тобі бракує розуму й ти їдеш на Донбас... Багато тобі треба?

— Чого?

— Розуму.

— Багато, Славо!

— О, то ти трохи розумний і багато дурень! Хай він, мамо, їде. А мені що привезеш?

— Там копальні, домни і мартени...

— Добре. Привезеш мені мартенів, тільки справжніх, бо у нашій Соробкоолі все не справжнє, їдь.

Син дозволяє. Віра рихтує мені валізку — потрібні в дорозі речі.

Вона (Віра моя) рада: бо на тиждень, або й два у неї западає певний лад, до якого не втручатиметься ані слово, ні моя рука. Це своєрідна профвідпустка. Я й мої приятелі — готові. Четверо прозаїків, поет і критик — на вокзалі беремо квитки. Життя глузливе: то діди до Криму їздили по сіль, а це — онуки на Донбас по настрій. Поїзд — модернізовані воли, бо в спальному вагоні муляє так само, як і на полудрабкові. Ідемо. В дорозі перебрали геть усіх знайомих: обчислили (у відсотках) їхню некультурність, обсмоктали примхи, одяг і поведження їхніх дружин, коханок. Другий день у поїзді — нудьга: хотіли вже гуртом пожерти критика, коли...

— Ясенувата! — Дорогий кондукторе, не знаєш яку послугу зробив ти нам цим вигуком. Виходимо в піднесеному настрої, на мокрий і брудний перон. Це ж наша Мекка — живодайний „Чорний камінь“. І як правдиві, наші душі обгортаються солодким трепотом.

— Я вже перемикнувся — шепоче мені на вухо мій сусід.

— Я теж — одказую йому. Пронизлива холодна ніч. Під ногами хлюпочуть калюжі. Але ми прочани, чумаки...

— Яка розкішна панорама!

Блиск ряної сітки електричних ліхтарів голубить очі. Різкі сигнальні гудки — упевнено пересуваються плятформи з „чорним золотом“. Темна ніч сприймається як залах прозодежі. Тераконів, димарів не видно: їх можна тільки відчутти в перед-ранковій імлі. Усе підкорено одній меті і навіть хмари, що осіли наніч

крузі, застигли як один суцільний шар вугільної породи. На широкім просторі, поміж вагонами, снують, перекликаються заробітчани. Це майбутні гірники. З далеких сіл і хуторів цілого неосяжного Союзу: личаки, подерті чоботи і постолі — приїхали шукати долі. Над вагонами — крикливий гамір. Клякне чиясь самотня лайка. Нестримні ручаї заробітчан, робітників, штурмують, заливають поїзда, що йде на Сталіне. Сьогодні нам щастить — ми в поїзді. Сиджу коло вікна. Світає. Навантажений людьми, людськими випарами й цигарковим димом, поїзд важко дишає, поволі йде назустріч ранкові. Ділово, без ніякої тобі поезії, виходить сонце. Машиніст піддає пари: оживляються, жвавіше цокотять колеса.

— „Ста - лі - не, Ста - лі - не, Ста - лі - не“...

— Сталіне! — Спостерігати ніколи. Живий потік, живосилом тягне до трамвая.

— Гей, сюди! — Чіпляється мені за плечі кремезний, широкоплечий, парубійко, до нього прилипло ще кількоро душ і ми веселим, гомінливим гроном ідемо туди, де оперезане стрімкими тераконами і домнами стоїть...

СЕРЦЕ ДОНБАСУ

Аж на шостім кілометрі — місто.

Делікатно прошуся стати на праву ногу, щоб трохи спочила ліва.

— Дякую! — Тепер моя позиція на прочуд гарна. Миготять численні риштування і нові будівлі. Стара Юзівка — важкий, минулий сон. Ще подекуди стирчать уламки — спогади про гніт і безнадійність — а загалом: гідна подиву, прекрасна, як у казці деформація убрана в разки перлів — риштувань. Гордо став, метнувся вгору і панує над шумливим містом строгий стиль доби, новітній двірцеві праці. Імовірно, тут колись стояла монополюшка. Ось гірничий інститут... Металургійний технікум... Педагогічний... Три робфаки...

Ще рік - два і заклеочуть нові «домни» і «мартени»: сотні тисяч тон заліза, чавуну і криці перетворяться на машини і підуть розорювати межі. Пролетар знайде собі достойного поплічника — робітника землі, об'єднаного в колективи — і тоді, поєднані одною, спільною, метою вони разом, бадьоро, заспівають «Новий псалом залізу»...

— Вам тут злазити! — перебиває мені звиклим усміхом кондуктор. І мені здається, що він пізнає одного із тих численних авторів, що побувавши на сталінському базарі набираються надхнення, а приїхавши додому пишуть довгі і поучні «Донбасівські нариси», «робітничі повісті» й «романи».

А мої товариші — приїхали вони, чи ні? Хвала творцві, е! — Вискакують один по одному, як зайці. Наші пальта, капелюхи, комірці вкриваються сталінським пилом і нехай. Один із наших зараз же вдає з себе бувалого пролетаря й заводить популярної, на його думку сталінської, пісеньки.

„Служил на заводе Сергей пролетарий,
Он в доску был отчаянный марксист.
Он был член завкома, он был член домкома
Короче стопроцентный активист.
Евонная Манька страдала услоном“...

Критик затикає йому рота. До Hotel'ю десять кроків, а проте встигаємо оглянути кількох жінок, бо — це ж так зрозуміло — кожний шукав «героїні» для майбутньої своєї повісті. У Hotel'і з нас беруть за все як це й належить брати з тих авторів, що їх нариси друкуються в поважних і товстих журналах. А втім: настрої зрівноважений, бадьорий. Ми вдоволені. Місцеві профробітники й культурні діячі, сповіщені про наш приїзд, уміло й дієкатно просять «показатися на підприємствах». Така ввічливість, що їй позаздрив би і найспритніший дипломат. Приймаємо. До вечора ще можна побродити по вулицях, пошукати «типів», та ми стомлені і відкладаємо це все на завтра, а сьогодні... Погодині, якби навіть завалилася земля, ми

не почули б. Сон у Сталінімі міцний, твердіший за графіт. Вечір. Позіхає критик. Він спокійний: свою доповідь про стан сучасної літератури, він вам може проказати з вечора, опівночі й удосвіта, з просоння. За годину виступ. Як по-нашому — це добрі дві години з гаком, але сталініці не розуміють київської арифметики: по їхньому годині — шістьдесят хвилин, ніяк не більше. Поспішімо.

У клубі виставка — всі наші твори і портрети. Я без зайвих слів тікаю за лаштунки. Всі товариші мої — за мною. Дехто ладен думати, що ми прокралися, або не маємо одної клепки. Я пояснюю — в одній окрузі нам була уже така приємність: дітлахи, ба, навіть, і поважні громадяни збіглися до нас і влаштували зустріч.

— А диви, диви, які в них капелюхи!

— А носи?! Орати можна!

— Фі, разве ето пісателі?!.

— Брати наші ріднесенькі, а ви не з «Плуга»?!

— Давайте дядо п'ятачка!

Кожне вважало за всій обов'язок сказати щось приємне. Представник ОРПС нас заспокоює.

— Не бійтисся, тут дисципліна.

Одтуляю красочок заслони, квадратові голови, широкі вилиці і вперті, зосереджені обличчя — сидять муром, суцільними лавами.

«Ці можуть» — згадується, чомусь, вислів одного товариша. Аж тут я пере-свідчився яка разюча — неймовірна дисципліна в Сталінімі. Селяни, щоб їм краще сприймалася доповідь — тимчасом лузають насіння. Культурна авдиторія тимчасом переповідає злободенні новини (на задніх лавах летючої пошти граються), а сталі-нець, чи взагалі донбасівець, спроможний вислухати якнайдовшу доповідь не розтуливши рота сидючи на однім місці: Геройчна витривалість!

Попереджений п'ятьма писульками з президії, наш критик підійшов, нарешті, через дві години, до «підсумків основних питань сучасної літератури».

ЛІТЕРАТУРНА КОРРИДА

Еспанія країна грандів, сеньорит і кабальєро вигадала бій биків. Еспанська людність і по нині волить забавлятися з цієї милої забави. Колії — тореадори колять на арені бідолах білків під оплески. Можливо, що свій досвід вони згодом використають на грандах, а тимчасом... Ця коррида — модна річ.

Я не бачив як колій — тореадор вгромаджує осканьнілому бикові межі роги шпаду і не знаю як сприймає це для себе бик і глядач. Можливо, це прекрасна річ, зворушливе видовище пройняте складним комплексом переживань, нюансів, блачої боротьби за право висотати на пісок тореадорові кишки — не заперечую, але...

Тореадор, з його переживаннями, ніщо в порівнянні з письменником, що вийшов прочитати власний твір. Замість фанфари устає один з президії.

— «Відомий український белетрист - письменник, автор двох книжок опові-дань, автор повісті «На грані» і роману «Ясною дорогою» нам зараз прочитає уривок із свого недрукованого...

Йому оплески. Встає письменник. З удаваним недбальством бере твір.

Кроки йому скрадливі, а голова угбута в плечі, ніби зараз відчує удар. Стає коло пюпітра, обіперся. Обережно підвів голову, непевний, що над ним нічого не зависло. Гомін раптом уривається ніби натягнена струна. Лунко котиться дражливий одинокий погук — авторове кашляння. На лавах паморочна тиша. Сотні безвиразних, а тепер, чомусь уїдливо примружених очей сплітаються в один, великий знак допитливого упередження...

ЦІКАВО?!

Сотні поглядів проймають електричним струменем шупленьку, за пюпітром постать. Автор півгодини тому зробив помилку, бо вибрав невдалого уривка, а тепер,

він робить другу: несподівано, гадаючи цим захопити слухачів, він починає з копита-високим і різким фальцетом. Голос, без достатнього тренування, починає огинатися. Загнаний у нетри розділових знаків: окликів, крапок, запитань, — робить недоречні павзи і... на лавах починають шморгати носами, кашляти. Письменник відчуває, що у залі душно. Свіжий весняний пейзаж змальований на десятих сторінках, теплими, м'якими фарбами поволі блякне. Сохне в роті. Десь на задніх лавах сіється зрадливий гомін. Авторіві в вічі позіхає широко розгудений рот. У залі нічим дихати — до тіла липне спітніла сорочка. Вуста тягнуться до склянки — вода підбадьорює. Ще є надія надолужити на дієвих особах, на дотепних висловах і... підбатожений голос злітає вище — на прорив.

Та ба, слухняні під пером, на сцені дієві особи — показилися. Вони до біса зледащили, втратили свою істотність і вдають наївних дурників. Автор наглить: йому потрібні драматичні сцени, дія, рух, колізії — за серце взяти слухачів. Тоді розлючені герої твору удаються в скрайність, на злість авторіві викидають неймовірних коників: вигукують, де треба поспитати, плутають (ніби попилися) слова і цілі речення, не стежать за порядком розділових знаків, сцен. Словесна залива зливає авторіві очі. Голова президії нервово позирає на годинника.

— Будь ласка, товариші, тихше!

І письменник пускається берега: він більше не турбується ні за героїв, ні за їхні вислови. На скронях йому злиплося волосся. Голос виривається із свистом немов пара з латаного казана. Оточення заволікається одною думкою «якби хутчі»... І він працює, як сумлінний дроворуб, не розгинаючись. Заля слухає — холодними, безстрастними очима водить за його губами. Павза — вибух нетерплячих оплесків. Поблідлий автор тупо дивиться на перетяте речення й відтак, під оплески, зціпивши зуби і хитаючись мов би з продертим животом, волочиться до свого місця.

ДРУГА ЖЕРТВА...

Виходить на сцену згорда, виступці. Це третій хлопець, що не раз бував на «ділі» й знає як обвести слухача довкола пальця, — стає вільно за пюпітром. Вузьенькі прорізи очей виблискують зухвало і трошки нахабно. Спливає хвилинка... друга... третя... Впертість, з якою чекає він на прихід тиші, знаменита!

Авдиторія не розуміє чого хоче цей зухвалі парубійко і здивовано вивалює на нього очі. Аж тоді, нестриманий, гострий діалог, як добре вимуштрований боець, метнувся в залю і рубнув по головах. На лавах легкий шелест задоволення і ритгнені шиї.

— Добре креше, враг би його взяв!

— Послухаємо...

Підбадьорений у думці осміхається. Його герої всі в'юнкі, дисципліновані — хоч віск топи з них — авторіві залишається лише доповнювати, вправною рукою, їхні рухи. Твір майстерний, розгортється, як екзотична понорама, але щось не те... Герой благає, згадує про всі свої колишні героїчні вчинки він за революцію за Жовтень — автор теж на цім наполягає — а йому на відповідь: колючий, іронічний сміх. Сміється авдиторія. На половині твору із-за шат революційної фразеології вилазить справжній, обережненький глитай і озграється п робітничій залі. Автор намагається його зіпхнути, бодай хоч замаскувати — не дається. Сміх і оплески випробовують автора разом з його героями. Третій і четвертий виступи істотно не різняться. Голова президії потішив нас.

— «Крепиться хлопці! Дайте твір який би промовляв до нас вустами нашої епохи і тоді»... Для мене ясно. Ішли з клубу тихими сумирними ягнятками. Ніч нам стала до Hotel'ю німий шлях. Над «домнами» палали велетенські руді віхи. Того вечора ми роздягалися й лягали спати мовчки: кожен з нас лягав при своїй думці.

Уявіть собі, що ви прожили № - нне число років, маєте марксистські переконання, революційний стаж і певні погляди на речі, а прокинувшись у Сталінім

ви, вперше, неспокійно відчуваєте, що вам чогось бракує... Невеличко «чогось». Я стежу — як мої колеги одягаються. Я бачу в їхній поведінці сьогодні підкреслену недбайливість. Ось один ніби забувся зачесати свого англійського проділа. Другий краватку підв'язав не так, як це я звик на ньому бачити. Третій, згадавши про свого дядька, що деє тут є на Донбасі радикально «пролетаризується».

Представник ОРПС, макіївський гірник поглядає на нас прищуленими, хитрими очима й доброзичливо всміхається.

— Крепиться, хлопці!

«Просимо прибути на завод» — прохання стисле й ляконічне. Мова гегемона — кляси зобов'язує не розкидатися словами. З нами представник ОРПС, наш своєрідний бедекер.

— Крепиться, хлопці! На тім тижні в нас були такі, як ви: їх роздраконили на прах. Наш брат не любить, як до нього підшиваються...

Над «домнами» висять химерні сиві гриви.

Прихильники зорових вражінь позадирали голови і дивляться на домни (їх вражає труба, механічна сила) — я не можу так. Я прислухаюся. Завод, поєднання людей з машинами — це не про мене. Я шукаю внутрішнього змісту, гармонійного поєднання людського хисту, колективного спрямовання людської думки з певною метою, що дає на цьому світі певне задоволення. Я шукаю те, що зветься «душею заводу», а тимчасом мені промикається в вухах неясний, хаотичний гул і брязкіт тисяч тон залізу. На воротах сторож питає перепустки. Наш бедекер привітно хитає старому головою.

— Як живемо діду?

— Держимось! А цих куди ведеш?

— На виробництво хочуть подивитися.

— Ответственні?

— Ні, так... Письменники

— Країнські?

— Егеж.

— Вибойника у руки їм, нехай би пописали коло льотки...

Дід не сердиться, але йому болить, що люди замість своєї, безпосередньої роботи, тиняються по екскурсіях. І мені болить. Я, що звик до певного порядку в своїм кабінеті — розгубився. Тут вузькі, зміясті колії, заплетені химерними вузлами, розбігаються хто - й - зна куди. Сичать паровози. Скиглять вагонетки. Стогне територія від скреготу заліза. Повітря гаряче і давке. На кожнім кроці рух, ба, навіть мертві стоси брухту й нагромаджені купи вугілля відчувають темп загального напруження. Наш бедекер сміється. Справді, ми інтелігенти, в охайних краватках, вичищених черевичках і костюмах з «Київ - одягу» смішні серед цієї клекітної маси вагонеток, паровозів і машин. Зажужелені, засмальцовані робітники навіть не дивляться в наш бік — їм ніколи. Беремо певний напрям на...

ДОМЕННИЙ ЦЕХ

Чотири велетні підвелися до неба і залюбки кадять богіві їдким коксом і рудою. Зовні це (на перший погляд) нескладні споруди. Отака собі пузата «тютя - Домна» підперезана дебелим рушником, з якого дзюркотить на пузо їй вода — і все. Нічого надзвичайного або надхненного — над чим так розпинаються поети. Все буденне, просте. І робітники, що тут працюють, не герої з мускулястими біцепсами й надхненими обличчями — звичайні, дуже скромні люди, що виконують ретельно промфінплан. Ми стоїмо побіч домни, яку зараз мають «випускати». Знак — насторожені робітники замовкли.

— На місця!

Зосереджуюся — наставляю вуха — і мені здається, що я чую, як співає домна, як народжуються переможні марші тракторних колон. Хитається ритмічно

кількоро робітників — процес проштотування льотки — глухо гупає вибійник. Цеховий інженер пояснює.

— «Тут кожна домна видає щодня найменше двадцять тисяч пудів чавуну. Хвилина — друга й з льотки потече нестерпне біле, чавунне молозиво. Одна капка його може процідитися крізь вас, як крізь діряве, чи рідке цідилко. А чотири домни разом видають щодня сімдесят вісім тисяч пудів — це третина того, що дають за день усі уральські металургійні заводи...

Зосереджено пильнують ті робітники, що мають доглядати рівчака, кудюо пливтиме чавун.

— Ще р-р-раз!

— Годі!

Льотки проривається. Відскакують робітники з вибійником.

— Ідеєе!

Буруний, оповитий димовими газами ручай з шипінням — свистом виривається з вузької льотки. Ручай казиться, шипить, блює від злоти. Тут він хоче потрясати як Везувій, а йому вузенький хід...

— Пішлааа!

Хоч ми й оддалік, проте я чую, як засмалюється від жару мені обличчя. Задуха спірає груди і... за кілька кроків перед нами справжнє (не таке як запевнюють нас отці - духовні) пекло. Я замилювано стежу за робітниками заздрими очима ловлю їхні бистрі, спритні рухи.

— Піддай темпу!

Лява намагається вийти з вузького рівчака. Стиснувши щелепи, працюють довгезними гаками ті, що відгортають шлак. Сміливо, з розгону, стрибають через пекельно - палючий ручай.

— Але ж це дуже небезпечно?!

Літній робітник, що перед цим пробивав льотку, шкулить око й осміхається.

— А спробуйте. Колиш, давно, один тут послизнувся, сів був посередні, дак не помітили, де й пара з нього ділася...

— Отак і щез?!

— Атож.

Тоді ми раптом згадуємо, що нам треба обдивитися ще й інші цехи і відходимо набік. Тут безпечніше. Спрямований кількома жилами — струмками, вже знесилений плыве чавун у «формі». Отут можна й нам одважитися, стрибнути. І ми, справді, зухувато перескакуємо через невеличкі, ще червоні рівчаки. Нижче, рівними рядами, простяглася грядка застигло, в пісках, чавуну. Довгезні попелі брусся понору виблискують на сонці. Їх розкришують і меншими брусками вантажать на вагонетки. Бистрим пугом пробігають вагонетки. Надземною дорогою плыве свіжа руда ківшами в домну. Незабаром знову пробиватимуть ту саму льотку і так само клекотітиме пекельний, оповитий газами, ручай.

— Ходімо?

Йду за вагонетками, що перед цим повезли охолоджений чавун. Які розкішні, замашні, бруски! Мене охоплює ліричний настрій... Що якби, припустимо, таким бруском та вчистити по голові самого пана Болдуїна? — рація. І тут же згадую про наших дорогих сусідів: пана Йозефа Пілсудського і їх величність короля румунського — їм теж би можна по брусочкові, але — нехай. Там є робітники, що виливають кулі і перехопити їхні функції, це з боку нашого була — б невдячність. Ви ще поживете трохи: мої дорогі, панове!

— Куди лізеш ослику?! — Ого, це хтось уже зловив мене за полу, тягне. Озираюся: поет, осел від дня народження...

— Якого чорта?

— А ти глянь...

МАРТЕНИ!

Шепоче охоплений екстазом парубійко. Роздивляюся. Їх тут аж п'ять у ряд: широкогруді, дужі й заразом такі покірні людській волі... Може це мені здається, що від їхніх приборканих пристрастей здригається земля? Готять печі — десь там, у середині, вирве люта в своїй зненависті до людей стихія. О, якби їй вирватися! Жадібні, маленькі, язички просуваються, попід спущені затулки, на повітря. Вони так благально, боляче ліжуть понурі челюсті, що я не можу стриматися й одвертаюся. Мартени стогнуть як живі істоти в муках чийогось народження. Гуркочуть безперервно пересувні крани. Величезними ківшами подають роз'ягтеним мартенам споживчу руду, плавкий чавун — сировину.

— «Ха-ха, моя наївна, дорога, бабусю, з тихого — кута. Якби ти потрудила свої кістки з кладовища і прийшла з своїм онуком на Донбас, ти б тут побачила, що варті всі твої казки про «огненого змія». Я б нічого не хотів: нехай би ти побачила, як силпе іскрами мартен!

Збухнуло полум'я з одиченої печі, там перекрутився ківш і висипав руду, а тут — у цеху іронами кружляють фейєричні іскрові корони і прекрасні, у своїй буденній дійсності, страхиття. Ворушу засмаленими віями і осміхаюся: «Робітники ганяють як бабусині чорти по печці»...

ПРОКАТНИЙ ЦЕХ!

Іду. Прокатний цех після мартенів, це однаково якби по очмарілій голові та ще пройшлася довбня. Затуляю рота, бо кортить заскреготати разом із залізом. Важко ухкають прокатні і врубні машини. Ось одна «бованка» плигнула в машину, скрутилася, зойкнула і виплигнула по той бік напіврозплескана. Самопересувна стежка тягне її знову з іншого кінця, до другої плескальної машини. «Бованка» вертється межі плескальними машинами, немов змії. І по кількох хвилинах це вже не «бованка», а залізний, довгий прент, що втомлено помахує червоним, покірним, хвостом. Уважний робітник ловить за хвіст кліщами, спроваджує прента до врубної. Ухкають машини...

— Може на сьогодні досить?

Я не знаю як на інших, а на мене — голова джмелить, як висушена в жнива банька.

— Досить!..

Повертаємо назад. Тепер завод для мене вже не механічний шум. Стаю на паробкові прислухаюся і чую: це пульсує жива кров, жива сталінська артерія республіки...

— Узавтра на Смолянку — радяться дорогою товариші. Авжеж, узавтра на Смолянку, а сьогодні вечері ще один виступ — чергова коррида...

— Як то нас зустрінуть на копальні гірники?

Учорашнє завтра зігріває нас приємним, затишним сьогодні. Кругом степ. Волочатся поволі коні. Нас тут, з різними представниками, назбиралося на три фурґони — Ідемо.

— Ось вам! — згорда каже бедекер.

СМОЛЯНКА...

Обертаюся. Ловлю очима обриси розкиданих в степу споруджень Мінітьє, виблискує на сонці парною вузеньких рейок, гостроверхий теракон. Чорними жуками метушаться вибігають аж на самий шпиль з пороодою одна по одній вагонетки. Теракон — краса кожної копальні. На Смолянці він найкращий: як дика гора, високий і стрімкий. Коні витягнули нас з останньої калюжі і втягнули в робітничє селище. Тепер я можу, не боючись приємності скупатися в розбавтаній багнюці, глянути, бодай проїздом, на оточення. Назустріч — з відрами жінки і довга поверталася з копальні колона замураних по вуха шахтарів. Передні зупиняються й вітають нас таким, приблизно, діалогом.

- Грицьку!
- А чого?
- Оцеж, мабуть, до нас?
- Авжеж.
- Комісія чи що?
- А чорт їх відає! Спитаємо... Ей ти, браток, кого везеш?

Візник, якому, очевидно, вже давно кортіло викрити інкогніто своїх їздців, охоче стримав коней, обернувся й весело гукнув.

- Письменнікі!
- До нас?
- Да, да! Прїєхалі щоби жїзнє вашу, шахтєорськую на мєстє опїсать...
- Давай сюди їх!

Новина пішла поперед нас зі швидкістю запаленого їнота. Я не буду нотувати того, як зустріли нас робітники на території копальні, ті перші вигуки і вражіння, що часом зобов'язують до певної брехні. А скажу просто: нам подали руки, критично оглянули усіх нас з усіх боків, дехто скося поз: рнув на наші капелюхи, дехто процідив щось невиразне на нашу адресу, але більшість привітала тепло і приязно. Стоїмо у робітничій гушї і розпитуємо з таким виглядом ніби Донбас, копальня, все відоме нам і ми не гості тут, а дід і батько наш тут звїкував на цїй копальні. Очевидно, ми плетемо чимало дурниць, бо ті робітники, що зблизька слухають, поблажливо всміхаються. Наш бедекер десь затрусився. Почуваю, що за п'ять хвилин ми вичерпаємо усі свої знання про побут, про Донбас і взагалї про все й тоді, можливо, нас візьмуть на смїх за нашу необачність. Нам щастить. Наш бедекер веде, ще зовсім молодого, штейгера. Шахтком охоче погодився показати виробництво. Штейгер, як на його молодість, занадто ввічлива людина.

— Я до ваших послуг. Доки готуватимуть там одяг і приладдя, щоб спуститись до копальні, ми оглянемо роботу коксових печей — пропонує він нам. На віддаленні якихся сотні метрів забудованих спорудами й службовими будинками копальні, по той бік дїмлять

КОКСОВІ ПЕЧІ

Кокс — я уявляв собі пїчки, а в них насипане вугілля куриться, щось на зразок великої сушарні в мого діда. Те, що показав нам штейгер, абсолютно не в'язалося з моїм уявленням про коксування. Дїмлять печі. На, порівнюючи, невеличкому просторі сконцентровано тисячі тонн вогню — це справляє надзвичайно сильне вражіння. Одна, суцільна, велетенська ватра, високо здіймається до неба, крутить полум'я, шипить, лютує, інколи (здається) потухає й раптом вибухає вгору жаром, газами і димом. Брантзбої б'ють просто у пашу розлютованїй стихії. Вода й вогонь — два споконвічні вороги зчепилися в одчайній боротьбі, гарчать і захлинуються. Рясно хлюпочуть вода. Догілезними гаками розрізають, розпанахують раз - по - раз глибокі рани... Кокс знемагає. Правда, ще подекуди він червоніє, бореться з водою, але загалом, «готовий». Якась дївчина заводить пісні і вона, ця пісня, знялася на крила голосів, дзвенить, лунає як зухвалий, переможний поклик до нових боїв. Пісня українська. В нїй розповідалося про вгжку працю. У цїй пісні я відчув солодкий біль страждання й радість віками зневолоної, а тепер розкутої, оновленої праці. Штейгер поглядає на годинника.

— Нам час їти. Спєцодяг очевидно вже готовий.

Робітницї проваджають нас прозорими натьяками, жартами. Їм хочеться тісніше поєднатися з літературою. Наш критик, що у кожній речі звик оперувати певним і реальним змістом, червоніє. Штейгер осміхається.

— Шахтарка ем'є пригорнути!

Службове приміщення. Затягаю на собі ремінця — спєцодяг, що перебував не на одному шахтарі, засмальцований, слизький, від нього дхне шахтарським, специфічним сопухом. Мої товариші, які вони кумедні — зовсім шахтарі...

— Штанів не погубить! — жартує штейґер. Вийшли із приміщення. Добрячий чоловіча, оператор з ВУФКУ, що шукає собі хроніки, живосилом тягне нас «на апарат». Пішли «на апарат» з усім приладдям, як належить перед спуском до копальні. Літній робітник, шахтар, що проваджає нас, шепоче декому на вухо кілька інтимних порад і... Дехто з наших відходить за ріг будинку.

Розміряно, спокійно працює машина (кліть у шахті) — робітник перемикає хід і подає короткого сигналу: «на гора». Чекаємо — сорок секунд. Брязкнули зализні засуви.

— Кліть вільна, прошу!

Вражіння таке, ніби живим заходиш у могилу. Дехто нервово здригається. Вогкість неприємно доскочає по тілі... Штовчок — кліть похитнулася...

— Пішлааа! — Ми кричимо, що б за цим, ніби бадьорим криком заховати справжній настрій. Хлюпнула вода. За свистом у вухах не чути як пере «шахтарський дощ», але за коміром і нижче це занадто добре відчувається. Тьмяно блискають «шахтарки». Кривляться роззявлені роти... Кумедні пози...

— Стооп! — Кліть знову похитнулася й завмерла.

— Слава богу! — щиро видихнув один із наших затятих безвірників. Штейґер, як привітний, гостинний господар закликає...

— Прошу, ви в копальні!

Кожний пам'ятає, що йому над головою шар землі на дев'ятсот із гаком метрів і тому всі дуже стримані і делікатні. Десь, у чорній безвісті, розміряно, спокійно стукотять мотори — виробляють стиснене повітря. Аритмічно стогнуть вентиляційні машини. Безперервно подають «на гора» смоки й повітряні помпи. Це «продольная» — мозок копальні. Налягає кров — непризвичаєній людині важко дихати.

— Рядком, рядком! — шикуює штейґер. Рушили рядком. Сліпають, гойдаються в руках «шахтарки». Темрява тут перебовтана з рідкою ґрунтовою бевкою: не добереш, бо те, що бачиш під ногами, те й під носом. Дме холодний, різкий, протяг. Нагинаємося якнайнижче, щоб необережним рухом не розчерепити голови.

— Увага! — прилипаємо до стінок. З гуртоком і шумом наближається підземний поїзд — навантажені вугіллям вагонетки. Тюпає конячка. Різко свище коногін.

— Увага! — Вагонетки трохи не черкаються об наші груди.

— Боже мій! — шепоче наш безвірник. Справді, яке милосливне слово «на гора»! Від нині я збагнув його прекрасний зміст... А штейґер волочить нас далі. Дибасмо. Бережу «шахтарку» — порятунок у цій чорній безвісті.

— Стооп! — І наш рядочок злазить на купу.

— Що таке?!

Штейґер передає лямпку й обіруч заходжується одчиняти двері. Свище протяг — вітер. Двері піддаються з величезною напругою, так затиснуло їх повітря.

ВИРОБНИЧИЙ ШТРЕК

Затишно і тепло немов у лазні. Присідаємо, треба пролізти під полицю, що завантажена породою. Властивість цієї породи — боронити штрек: на випадок, якби тут вибухнув «grimучий газ», порода душить його. Цих полиць на нашій стежці багатенько: що десяток кроків — присідай. Ключиння місцями угнулося, крізь нього протікає (сиплється) порода. Підіймаю до очей «шахтарку».

— Ти жива моя розрадо!

Язичок білого долум'я тягнеться догорі.

— «Гази кажеш? — Не біда. Якщо я розіб'ю тебе й огненний струмінь сапне штреком, вирве і змішає все ключиння, що над нами покосилося (ми, навіть, і не пікнемо), зате приємно кат його бери — Смолянка наша»...

Штейґер заспокоює.

— Штрек газований, але боятись нічого: тут газів дуже мало.

Одне слово: ми ще проживемо декому на злість. Духота підсилюється — мокріє сорочка. Дуже — бо притомлює така одноманітна фізкультура.

— Проворніше, проворніше, хлопці! — заохочує штейфер. (Він каналія сміється з нас!). Ми хекаємо ніби вівці в літню спеку. О, тепер я знаю, що писати справні нарисі за шахтарського життя, не легка річ.

— Прийшли!

— Куди прийшли?

— Ну, якже, ось забій!

Мені ввижається дитинство і мій дід — лежить у труні, кругом терпка й моторошна тиша, рівно горить свічка воскова, стоять мовчазні люди, духота вкриває їм зів'ялі чола рясним потом, а з сіней доносяться глухі удари (молотком) старого майстра, що збиває дідові з дошок на труну покришку. Здрігаюся. Шахтар — забійник зовсім не подібний до мого старого діда. Ось він озирається притягнений блиском наших «шахтарок» і побачивши, що нас тут чималенька делегація, кладе на бік свою желонту, витирає спітніле обличчя, а що лежачи на животі ніяково приймати гостей, то й підводиться господар на коліна. Привіталися. Сиджу на купі виробничого вугілля. Моя «шахтарка» дозволяє мені, загодя встроївши голову, оглянути забій.

— Тісенько тут у вас, товаришу!

— Трохи тіснувато — згоджується зі мною забійник.

— А багато виробляєте?

— Буває всяко. Норму виганяємо.

— Не страшно? — Може вибухнути газ, порода...

А чого ж, біда й на вулиці знайде! — Забійник розохотився. Він радий, кожній тій людині, що спускається в його підземне царство.

— Тут нічого, а от ви загляньте в пічку...

Шахтар — саночник нас проваджає. «Пічка» — вугільна жила на 8 — 10 метрів іде в бік від головного штрека.

Лізу рачки — десь там, упереді, працює забійник, бо видно, як блимає його «шахтарка».

— Тут, у цій чортячій дірці, можна задушитися! — бурчить незадоволено колега-критик. Він не може звести голови.

— О, боже мій! — це наш безвірник лізе десь позаду, обливаючись десятим потом. «Пічка» заливає очі. Тут підіарює як на печі, в розпареному житі. Глухо гупає желонга.

— Ви один, товаришу?

Забійник повертається на животі: — Сюди більше не влазить.

Саночник так спритно навантажує свої санки, що в мене виникає сумнів: а чи ж є в нього хребет? — Бо тільки в'юн так може вихилатися у цій дірі. Нас троє сидимо скоцюрблені, і стежимо. Забійник дивиться на нас, а відтак жалібно до саночника.

— Голово осяляч! Хочеш запропастити людей? Скільки я разів тобі казав сюди не вести? На тім тижні, отак п'ятеро полізло в пічку і...

— І що, не вилізли?!

— Атож. Хіба не бачите яке нависло?

Що нависло я не бачу, а що критик наш позадкував від мене — відчуваю.

— До побачення, товаришу!

— Щасливо!

Саночник слідом за нами, з повними санками, загадково шулить око.

— Це він понад норму хоче вигнати, ударник. Ну, а люди, звісно, заваджають...

Зрозуміло. Штейфер теж радіє, бо йому давно треба «нагора».

— Чи всіє тут, не погубилися? — Коротка павза.

Я встану посилаю свій прощальний погляд чорному забоеві.

У КЛЮБІ НА ПРОЩАННЯ

Ще не одгриміли оплески, щасливий молодий поет ще прикладав до серця свою першу збірку поезій, як на сцену вийшов критик. Він узяв собі маленьке після-слово.

— «Дорогі товариші!» (Звернувся він до аудиторії)

«В епоху нашого радбудівництва, що росте на базі індустрії, реконструкції сільського господарства і консолідації революційно-творчих сил, що сбувають процес швидкого зросту наших темпів, диференціацію і співвідношення класових сил, а також адекватність органічного критерія для всіх республік нашого союзу... (павза) Ми, як творчі одиниці, цілого об'єднаного колективу, шахтарі друкованого слова, докладемо всіх зусиль, щоб наша праця, наші твори, знайшли відгук серед вас — поєднані одним бажанням, наші пера і ваші желонги зіллються в один величний асонанс»...

«Амінь» — подумав я. І моя думка схоплена на крила оплесків розвіялась по залі.

— «Взвічливий народ ці шахтарі» — гадав я собі далі. Та мої думки ще були передчасні. Коли обминути деякі деталі то...

Нас прали.

„ золили.

„ полоскали.

„ сушили.

„ прасували.

З клубу ми вийшли новісінькі. Зоряна ніч любовно обіймала обриси копальні. Шахтарі нас виряджали аж за селище.

— Щасливої дороги!

— До побачення!

— Чекаємо на ваші твори про Донбас!

— Чекайте! Постараємося...

4/VII 29 р. Я знову вдома, у кімнаті: розбираю речі, обмітаю свій робітний стіл, що за мою відсутність припав пилом. Незакінчений рукопис «Ольги»...

— Як ся маєш, приятелю мій? — здється, ми з тобою далеченько залишилися від життя. Який осел тепер читатиме тебе, такого неокріеного, беззубого, хіба що... Спробуємо оновитися? Осідлаємо сучасність. Ольга візьме нас на повід, і покаже нам кілька «вузлових моментів» а тоді...

Вривається Славко.

— А наша кішка зловила щура, великого такого... Хочеш подивитися?

— Де мама?

— Мама в Соробкоопі, курку хоче взяти... Ось вона вже йде.

Віра за два тижні відмолоділа. (Профвідпустка вийшла їй на добре). Щезла десь властива їй покура і скорботність. Наші поцілунки щирі і сердечні.

— Ми скучали — каже вона похилившись на плечі мені.

Славко вже осідлав мою валізку, поганяє.

— Мамо, а той дядько теж скучав?

— Який? — Ага, приходив до тебе поет Ласкавий. Він хотів.

— Я знаю. Ти віддала йому ті нікчемні вірші?

— Ні, бо я постановила не підходити до твого столу. Вірші він читав мені на пам'ять — не погані...

— Це як на чий смак.

— По - твєму мій смак нікуди не годиться?

— Він годиться, але трошки застарілий...

— Для хатнього вжитку хочеш ти сказати?

— Ні, він для жінок, що не обізнані з новими формами поезії.

— Для хатніх робітниць? — Кажі ясніше.
— Я сказав уже... Славо, злізь, бо потрощиш валізку!
— Не кричи, дитина налякається! Я знаю, що мій смак тобі не до вподоби...
— Славо, злізь, кажу!
— Я знаю, тобі треба не такої...
— Славо, шибенику, чуєш!
— Я, я знаю, ти затятий егоїст...
— Славо, сто чортів! Ти злізеш, чи домакою тебе зганяти? Ану, киш!
— Ходімо, сину! Татко твій не любить нас. Він любить тих у кого витончений, поетичний, смак...

Славо втілення всіх, зібраних до купи, протиріч.

— Ні, любіть! Він не виспався, я знаю. Він коли не висипляється, то завжди такий скажений...

— Не патякай казнащо, ходімо!

— От і не піду! Хіба ти що, міліція?

— Славо, з мамою так розмовляти...

— А тобі до цього зась! Не ти виховуєш дитину? — Ні? — Ходімо, Славо!

Хлопець огинається, а Віра силоміць витягує його з кімнати. Грюкнули демонстративно двері.

— Не тягни, скажеееена! — видирається Славо. Між ними, починається борня. Хвала небові, моє життя ввіходить у нормальні береги. Я знову в рідному оточенні... Послухай, Соколе, чи не судилися тобі бути обціпанною куркою?

17/VII 29 р. Час іде і час несе з собою олив'яні хмари, жене передгрозові вітри; нависли барикадні смерчі; свищуть гурагани клясових боїв на Заході; риплять підвалини старого світу; вицирили з переляку зуби міжнародні шакали, вовки, гієни; рідненські землячки з «УНДО» хвоста підняли, гавкають: «Більшовики не хочуть нам віддати України, накажи їм пааапо»; знавіснілий, бігас з ножом за колективцями, глтай... Надійно, твердо взяв у руки пролетар стерно, веде державний корабель УСРР до перемоги. Росте, збільшується хитавица — Час іде...

Життя бере круті, шалені темпи, і мені доводиться балансувати. Хай той ідіот Ласкавий читає щовечора свої безглузді вірші, хай пише любовні «менестрельки» це полегшує мені роботу. Віра, здається, повірила йому, що в ній засів «огонь священний Аполона» й намагається роздмухати ліричні іскри. Припускаю, що разом вони на щось спроможуться. Я маю спокій, а проте... Якась невикрита руйницька бациля не дає мені нормально розгорнути полотно моєї творчості. Два тижні перечитую щодня написане (аж п'ять друкованих аркушів!) сидкуюся зловити провідну ідею твору, намагаюся, приблизно, відтворити і намітити плян даліших ситуацій і обставин, що на них спиралися б мої герої, хочу дати вольову сильну інтригу і — хоч вухо вріж! — не можу. Голос, голос шахтаря засів під черепом, ніби в забоеві, довбас: «Дайте твір який би промовляв до нас вустами нашої епохи»... Третій день я намагаюся стулити п'ять рядків! Перо льосує, як загрузле колесо паршивого «ахтонобиля»; робить злизки, шпортається... Чорт зна що! Не можу ж я закинути написану до половини річ?

Дорога Ольго!

21/VII 29 р. Хочу вчитати вам «оченаша»: не можна забувати про своїх надійних друзів—раз. А друге наш листівний договір? Ви зриваєте мій видавничий промфінплан. Це кримінальна справа: взяти на себе співавторство й замовкнуту. Аджеж ви ризикуєте втратити всі свої відсотки...

А тепер дозвольте перейти до поважніших справ. Не можу зосередитись на повісті! Звісно, це мине, а все ж хотілося б скоріше спекатись такої, не модної тепер хвороби — розмагнічення. Мої враження з Донбасу — ви про них довідаєтеся з нарису — перевернули в мені все догори дном. Так далі не можна жити! Я не можу стриматися, щоб не розповісти вам про один випадок, що з багатьох причин не

може мати місця в нарисі. Історія повторюється і зі мною трапилось точнісінько те саме, що з поважним академіком Боннаром. Це було у Сталінімі. Сиділи ми у клубі металістів. До вечірки (нашого літвиступу) година, як не більше. Зрозумійте, що дивитися ввесь час цей на вітрину - виставку всіх наших творів, де пишались й мої останні речі — треба мати, принаймні, баранячий терпець. Мої колеги, позіхали, обмахуючи якогось історичного альбома. За окремим столиком сиділа група молоді. Палка розмова зацікавила мене. Безперечно, мова мовилася про літературу. Я знайшов собі порожнє крісло. Підчас подорожі я так обхаючився, таке брудне було на мені шмаття, кепі і пальто, що мене без сорому можна було зачислити до категорії інтелігентних «літунів». Товариство потиснулося, щоб дати мені місце.

— Я не знаю! — говорив один кирпатий бистрий парубійко. — Я не знаю, де ви знайшли в віршах наших сучасних поетів патос?!

.... Одна копа — копаком,
Друга копа — копаком!...

«Мели дурню язиком» — додав би мій покійний дід, якби йому до рук попалася така поезійка.

«Це правда — міркував я задоволено. — Наша поезія мізерна змістом, трафаретна, несмачна, одноманітна, спрощена і не спроможна оспівати нашого радбудівництва. Чорна неміч лірики давно доведена. Покійний критик наш Майдан, здається, добре накадив їй своїм ладаном. Цей парубійко, так мені здається, дещо тямить: він на правильній путі щодо поезії, це безперечно так. Пролетарі повинні тут сказати своє слово...»

— Отим же критикам якби пооббивати пальці! — перебив кирпатому корінкуватий, за всіма ознаками культактивіст. — Пишуть, на волівій шкурі не змістити. А візьмеш читати... Та хіба ж це критика, три кольки їй у ребра!...

Правильно. Це правильно. Це безперечно правильно — Я ледве стримався щоб не скочити й не обійняти симпатичного дядяшу.

— От я вичитав недавно — провадив дядяша — про одну цікаву книжку. Книжка, як на мене не погана. Жінка прочитала, діти — кажуть «Добре підслідив падлец. Так ніби в одній хаті з нами спав». Дай, думаю подивимось що пише критика. Знайшов — читаю, ось воно, я записав: — «Локальна семантика даного твору, обумовлена цілим комплексом специфічних ретроспекцій і суфестій, безумовно гіперболічного порядку, не дає можливості сприймати твір цей так, як нам того хотілося б»...

— А дідько його розбере чого йому там хочеться!

— Це правильно. Це безперечно правильно — відрадно було слухати як цей, звичайний пролетар розв'язує проблему критики. Справді наша критика, здебільшого, зарозуміла. Плутана як павутиця на стерні, глевка як кукурудзяний малай, розбавтана як життя, бевка, а приперчена «Цілим комплексом специфічних ретроспекцій і суфестій — безумовно гіперболічного порядку» — впливає на свіжу голуву як вистояний деревій.

— А белетристика! — Згукнула молода, русява дівчина. Я кинувся як на окропі. Не тому що, може, дівчина і белетристика підпорядковані одній логічній категорії, а кинувся, бо того вимагала моя честь.

— А Хвильового ви читали?

— Та його «Санаторійна зона» в мене під подушкою...

— А Юрія... Пробачте, Юрія Яновського, читали?

— «Майстер корабля»...

— Йому цебри робити! — обізвався чолов'яга з культактиву.

— Ну, а Микитенка «Вуркагани»?

— Знаю. Так ніби нічого книжка... Ви не знаєте, він сам бува не з босяків?

— Здається, ні. А Панча. Пробачте, Петра Панча — подобаються вам його прекрасні речі?

— Даа, це той, що написав «Калюжу»?!

— Намочить би його в ній — перобі в понурій активіст.

— А мене... Сокола — його останні повісті...

— Читааали, я ж! От було б цікаво подивитися на цього йолопа, чи він такий тупак, як і його книжки?!

Я їй трохи одійшов. Ця проста, натуралістична сценка коштувала мені нервів і... щоб не редактор одного повіжного журналу й наш великий шановний й критик неосудний не схвалили мєї роботи — я, можливо, розгубився б на невідзначений час. Критик і редактор повернули мені спокій. Тепер надсилайте ваші зауваження. Цікаво як там на селі, у вас, такі складні процеси... Колективізація, припустімо, як відбувається? Пишіть про все. Іноді малюсінька деталь, в руках досвідченого майстра, може наробити он якого дива. Не забудьте переслати перші розділи, надіслані вам на перегляд. Я гадаю їх, найближчим часом, реалізувати. Чекаю на відповідь.

Ваш Сокіл

30/VII 29 р. У моєму особистому житті нічого не змінилося. Ласкавий з Вірою вимучують якусь поему. Славко з валізки утворив «комору»... й тягне туди все, що запопаде з мого столу. А моя фортуна спить — до голови пливають паскудні трафаретні штампи. Хіба я вже не напишу жадного, пристойного, рядка? — Це жах.

— А хто там? — Славо, скільки я разів тобі казав, щоб ти не ліз, як татко за роботою...

— Там листоноша...

— Листоноша? — Лізуть, ну вас!

Гм, цікаво, хто сподіється приїхати цей пакунок? Чи не початківець свої твори... Ні, на теорії не скидається. Без підпису — звичайна анонімка...

Прочитаю: може лають за незнання побуту, або пропонують занести на призначене у парку місце сотню карбованців. Лексика писма така, що можна поламати зуби. Я читаю і не знаю: вірити, чи ні тому, що тут написано?

Не вірити — не можу, а як вірити... Ось, що мені писали.

Дорогий товаришу!

Листа ми вашого одержали. А не писали дого, бо не знали, як вам написати. Про складні процеси, розділи й деталі нічого не знаємо. Це вам Ольга Андріївна могли б усе сказати, та вони вже другий тиждень на гарячку хрі, не говорять. Налякалися. Нема кому їх доглядати, з родом посгарилися. Лежать у мене, бо батьки їх відцуралися.

— То, люди, не моя дочка, а сука! — голосив Коваль на сході і закликав тяжкою клятвою. До сходу що було, то не списати. Заснували ми гурток жіночий. Зразу шпиги вчилися, а потім і як жити треба стали нас Ольга Андріївна нагачати. Чоловіків кільканадцять з комнезamu підібралось. Беріс, наш голова сільради, захопив їх. З маленького почав зростати наш актив. І ми вже не боялися, бо комнезм сам по собі, а це партія. У Ковалівці дотепер не було партії — з району наїжджали. Завелися в нас нові порядки.

— Абиш ти, Андрію, здоров був, що виплотив в вітку собі й нам сільську орудинцю!

— Спасибі вам, Андрієчку, за вашу дочечку! Вже ті дубки, що нам Костенко дав на клуню, в комнезамі, на сельбуд підуть...

— Споживайте, свате, на здоров'ячко з мєї молотарки! Десять років молотив більшовиком, роби в вогу, а тепер не буду... Триста карбованців дякувати вашій дочечці, експертного наклали!

— Вуйку ходіть меду дам! Моя бджола ще принесе ту сотню, що їй дописала ваша Ольга...

Дорікав так Ковалеві рід увесь. А за родом і господарі поважні, ковалівські, в очі цвіркали.

— Помийниця пришлялася! Таку треба на трісках із села винести?!

— А на банину повиносьт вас!... — з активу заступалися. Бо легше стало. Бо не стало тої волі, що мали Костенко з Мудраком Семеном. Поділилося село на дві кошари, як ножем розтяв. Костенко почорнів. То був господар, лад усім давав, сільрада за комору правила (бо наш Борис за всім не встигав) а це...

— З - під пальців нюхають — жалівся Мудракові.

— А твоя голова де? — питав Мудрак і всі хто з ним в одне тягнули, нахвальнося.

— Гей, бра! У гріб підемо, а не будуть Скарбуни законів нам писати.

— Власть советська — то пуста, а душі, в кожного одна, нехай шануються!

Ольга Андріївна з того сміялися. Щодня в роботі — школа для дорослих, жінгурток, в сільраді списки на землевпорядження самі складали — їм найбільше випадало побиватися. А Костенко з Мудраком обидва спарувалися і до старого Ковалья.

— Спины ті! Бо тільки честь на собі ставимо, що кров наша в роду за не постраждає... Вговори, нехай не лізе!

Того вечора я була в хаті. Отак — о, коло вікна сидів Коваль. Ковалиха вилася сиділа. На лавках, аж до порога, рід покликаний, найбільш кривні.

— Говоріть їй, нехай слухає — почав Коваль і на вікно схилювся. Ковалиха в погрудки ховала сльози.

— Одинадцять років, дочко, за тобою плакала, не так було, як у людей! Тепер приїхала голісінька, нехай. Що є — на тебе постаралися. Не осоруж батьків, я вік прожила, ніхто слова зріного на мене не сказав, а це... Нащо тобі та комуна?!

Я не знала, що робити і дивилася, як синілі Ользі Андріївні тремтячі губи. Тяжка тиша, аж палило в роті, посідала хату. Під ногами розпикалася земля.

— Чого вам треба? — Холодом війнуло по лавках. Тоді устав Семен Мудрак. Очі вороні, як у негоду хвилі й брови напустилися, затверділи, як ягнятникові крила.

— Ти питаєш нас, чого нам треба? — говорив ніби із каменя витісував. — То знай і своїм тим перекажи: не на те твій дід, Майдан, учив нас дочок і зятів — Скарбунам його не будемо поклонів бити... Доки Ковалівки й роду Майданового! Захоче власть, нехай до пурки забере, а своїм харпакам, землевпорядження, щоб на моїй землі осіли, колективи свої плодили — не дам!

— Це й хатю вони порядкуватимуть, чи як? — допминалася тітка Мотрона.

— Ні, це тільки землю, тітко, на шість клинів розіб'ють, — озвалась я.

— Тоді, як кіл мені у серце заженуть! — заляв Мудрак і далі вів. — Андрію, а твоя дочка, спасибі їй, зарізати нас хоче...

— За ті гроші, що давали їй на школу! Ти, небого, мала б честь: як ми твоєму батькові роками позичали...

— Цить! — тупнув Мудрак дядині Мотроні — Позичали й ще позичимо: нікого з роду Майданового в старці не пустимо. А хто схоче нас пустити, то побачимо!

Понуру сидів рід. А Ольги Андріївні тато похилилися на руки й так застигли, за столом скоцюрблені. Я бачила, як на чолі їм жили сині напиналися.

— Кажі, так не буде більше. Всіх перепроси! — скорбила Ковалиха.

— Сестро, ой кажіть їм щось — молила я, бо страх ловив за плечі.

— Ви чого прийшли? — спитали несподівано Ольга Андріївна, що аж Коваль старий підвівся, а Мудрак залисвся терпким сміхом.

— Ти, Андрію, вибачай, дочка твоя великовчена, а дурна як гриб! Чогокає... Ти за комуна, чи за нас? — Обвів очима всіх. — За батька, що зродив і до пуття довів тебе, чи за вошивих комнезамів, щоб на полі твоїм нузу розпускали? Честь у тебе є, чи може тебе сука сплodiла?

— Семене, не клени! — благала Ковалиха. — Ольго, не переч, моя дитино, татові! Скажи їм про ту честь...

— Нема для них у мене чести, мамо!

— Ов, гадуючу їдь із себе випускаєш?! Випускай... Ходімо. Будь здорова, Химо!

— Роде мій! Семене, почекайте! Вона так не буде більше...

Синій, як бузник, устав Коваль. Повів по хаті олив'яними очима.

Підборіддя, руки й ноги — все йому тремтіло.

— Будеш мене й рід мій осоружити?

— Буду робити, тату — мав спокійну відповідь.

— З комуни не випишешся?

— Ні!

— Геть з хати! З усім фантям рушай з дому! Забирайся! — викинув на дві обох нас. Ми забрали речі. Тяжко голосила Ковалиха. А старий — вся вулиця зглядалася — на розпір одчинив ворота.

— Гуйжя! Гуйжя! За литки її собаку кров! — цькував дочку свою з подвір'я псами. Я взяла Ольгу Андріївну до себе. Того вечора вони багато плакали, а ми, жінки з активу, їм допомагали.

Розцвіталися сади. Ольга Андріївна марніла у тяжкій роботі. Час ішов. Борис збирав великий сход.

— За нами півсела. На сході ще як розтлумачимо підійде більше. Мудракові — аби видихав! — наші закони ребрами на верхи повидазять...

Костенко златіднів. Поласкавішав. А при зустрічі жінкам найнижче уклонявся.

— Доброго здоров'я! Як ведеться вам шановні господині, м - да? — запитував і далі повідав. — Ось землю переділимо, порядки кращі заведемо...

— А скажіть но, як її ділитимуть? — гаморіло жіноцтво. — Бо вже наших чоловіків так затуркано, що трьом свиням роцоту не здадуть!

— Не знаю, я тепер маленький чоловік. Чув, ніби так Ковалева комуністка каже... Хто мав крашу — тому гіршу, а хто гіршу — тому — крашу. Активісти — комнезами під селом, на рівному візьмуть...

— Щоб я свого підмета віддала?! Та ж то мені льон там родить як вода!

— А я щоб на ярки пішла?!

— На ту ковбаню, де стебло стебла не доганяє, щоб мене загнали?!

— Під селом візьмуть мою третину?

— А я ж бідна удова і чоловік мій за царя страждав! — Хто мені піде օрати на горбах?

— М - да, це ви на сході запитайте — радив потривоженим жінкам Костенко, осміхаючись на їхні клопіт.

Поголоска, що актив хоче вийти на крашу землю пухла, як болячка, закисала й розвивалася смердючим брудом.

— То вона, Андрієва пройдисвітка, гонобить!

— Тата свого, що прогнав ледачу, хоче нашою землею наділити...

— Комуністка та гнила!

На сход (я ще не бачила такого) вийшли гарманом усі. Борис радів.

— А ви Ольго Андріївно, нам резолюцію складіть: таку, щоб Мудракові з духа перло!

— Щоб він чухався, де не свербить! — приповідали наші. Сход стояв плече — плече, густий, як бір. Ольга Андріївна сказали слово. Вийшов і Борис — нічого згоджувалися.

— На Мудраків не будемо дивитися!

— Бо час такий...

— Земля до себе правди хоче!

Я не бачила, де перед цим стояв Костенко і чи був Мудрак на сході, аж тоді, як протиснулася — почувла.

— Ви, шановне хліборобство, м-да! Дозвольте зупинитися на тому менті, що на Мудраків не будемо дивитися... Це дійсно так! Но я не очікував. Земля до себе правди хоче — правильно. І це в сучасний мент законно... Треба! Не рахую неможливим зараз переводити цю справу за такими мркуваннями... Поперше — не у всіх однакова земля, шановне хліборобство, м-да! Подруге бідні вдови дійсно, їм може припасти на горбах... Потр-те — власть совєцькая не понуждає? — Ні. А позаяк і згідно «з календарем комуніста» земгромада єсть організація, котра в сучасний мент може перетворитися на СОЗ, на колектив і даже в абсолютну комуну, то... Рахую це питання дійсно треба винести на обговорення не тільки з боку чоловіцтва, но й з боку всього нашого шановного жіноцтва! Позаяк жінки так само рівноправні члени...

Далі я не чула. Бо Кустенків голос потонув у несвійському клекоті. Натопи гарчав... Ні, краще як я скажу, — голосив. Ба навіть і не голосив (це потім), а стогнав ніби його земля накрила.

— Гей, то ж нашим чоловікам баки забивають?!?

— На комуна ловите? — На гак би вас ловило!

— Жіночки, рятуйте! Я стара... Мене з комуни одішлють на мило!

Люди колотилися, як череда в трясовині наосліп лізли. Хтось гукнув.

— Не руйте Ковалевої дочки!

Жінки вищіли аж у дозах смутку розлягався. Сам Коваль ліз до трибуни через голови і голосив.

— То, люди, не моя дочка, а сука! Дайте мені бука найвгороджу їй у тім'я! Сход розбігся. Тяжко в нашому селі і страшно вийти з хати, бо жінки всі нахваляються на патаках мене однести у ставок.

— Це ти — кажуть мені — почала!

— Це ти хочеш у комуні, під одним рядном на сто п'ятдесят сажнів, чоловіків наших лоскотати...

— Ти, падлюка кров!

Ольга Андріївна до серця все те дуже взяла. А тепер лежать. Ми не писали б вам, якби знаття, що не поможете. Та хорі дуже чисто кличуть вас у сні й коли нема нікого в хаті, згадують за вас. Привезіть, це дуже просить наш увесь актив — таких ліків, щоб їм відсерця помогло. А за листа не згадуйте, бо це, що вам написано, Ольга Андріївна ховають «міщ», — потішають нас — їх переможемо...

Лист нагло уривається. Я щораз намагаюся знайти бодай нятяк на автора, перебігаю всі рядки, беру чомусь нескінчений рукопис — «Ольгу» й кажу йому голосно.

— Ну от! І ви зламались, Ольго? Від цього ніхто не гарантований...

У мені прокидається забута давність. Тихий сум вузьких вуличок малого повіт-міста, що ховали.... Ні, про це ніхто не сміє знати. Це було б сантиментально, по-дурному, пане вчителю колишньої жіночої гімназії.

— Забудь! — наказую собі з доктором і вертаюсь до листа. Поштові штампи вичовгалися, хто знає в яких закутках, проте ще розібрати можна. Лист ішов три місяці. Цілком нормально. Аж ж моя покійна баба рік ішла з Поділля на Атон. Заховую рукопис аж до найдавшої шухляди. Там усі мої невдалі твори. Думка, що прийшла до голови — незламна. Та я й не змагаюся. Хіба я можу поборотися «треба»? Обережно вибіраю все з Славкової «комори». Кладу щонайотрбіше: мило, рушника, білизну, пару (про всяк випадок) бльокнетів і мою галізка поена. Залишається одна формальність — попрощатися з родиною.

— Я, Вро, їду...

— Вж:?!?

— Я їду на село вивчати колективізацію — і слухаю чи не тремтить мені міло, ні.

— Надовго?

— Я не знаю. Може доведеться трохи там затриматися...

— Ідь. Нещасна та дитина, що має такого батька — зідхає ніби про себе Віра. Проковтнув. Навіщо сперечатися, коли для нас самих, не всі ті вчинки, що їх робимо, прийнятні й зрозумілі.

— Масла привезеш? — освідомляється Славко.

— Не знаю, може привезу...

Прощаюся. У поїзді — біжать назустріч хвильні, жовто - гарячі лани і від того на якийсь час забуваюся. Прокидається моя, прибита звісткою лихою, радість...

— Аж тепер я пригадав!

— Що с вами? — потривожено запитує якась молода «дама».

— Дякую, нічого. Це листа писала Катря...